

J. JAUNZEMS

**KURZEMES
SĒTA**

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

60-421

AFV. Nr. II/01035. Metiens 4000 eks. Iespiežamais papīrs tekstam
68 kg 73×103 cm no Līgatnes papīrfabrikas. Ilustrācijas papīrs
91 kg 70×100 cm no Gustav Najorka krita papīrfabrikas Leipcigā.
Iespiests un brošēts Latvijas vērtspapīru spiestuvē 1943. g.
Nr. 3299. P 277.

Kurzeme ir viens no četriem Latvijas apgabaliem, kas aptuveni atbilst seno kuršu kādreiz apdzīvotās teritorijas ziemeļu un vidējai daļai un aptver tagadējo Ventspils apriņķi ar 14 pagastiem, Talsu apr. ar 18 pagastiem, Kuldīgas apriņķi ar 20 pagastiem, Aizputes apriņķi ar 19 pagastiem un Liepājas apriņķi ar 29 pagastiem¹.

Kurzeme ieņem Latvijas teritorijas rietumu un dienvidrietumu daļu. Rietumu pusē Kurzeme visgaļām piekļaujas Baltijas jūrai, ziemeļrietumos Irves jūras šaurumam, ziemeļaustrumos Rīgas jūras līcim; apgabala ziemeļu daļai sakarā ar to dabiskas pussalas veids, tādēļ to jo bieži, īpaši tautā, sauc arī par „Kurzemes pussalu”². Kurzeme ir Latvijas īstenā piejūras daļa: mūžīgās, varenās jūras ietekme dabas un cilvēku dzīvē te daudz senāka un dziļāka nekā citos Latvijas apgabalos. Tā atstājusi zināmu iespaidu arī šejienes lauku materiālā kultūrā.

Kurzemes piejūras stāvoklim bijusi jo svarīga loma tās iedzīvotāju pagātnē, kustībās, sakaros ar kaimiņiem un kultūras attīstībā. Vistālākā pagātnē vienā pusē bangojošā jūra dabiski norobežoja Kurzemes iedzīvotājus, bet ziemeļu galā — „Kurzemes pussalā” — pat divi pusēs. Svarīgs papildu izolators toreiz bija arī austrumos — Zemgales apgabala senais, plašais mežu un purvu masīvs, tādēļ Kurzemes iedzīvotājiem bija visērtāk uzturēt ciešākus sakarus ar tām tuvākajām zemēm, kas atradās dienvidos no Kurzemes, tas ir ar tagadējās Lietuvas rietumu daļu un ar Austrumprūsiju. Ievērojot šos ģeografiskos faktus, ir labi saprotams, ka senvēsturiskos laikos Kurzeme, ziemeļrietumu Lietuva un Austrumprūsija sastādīja sakarīgu dzīvojamo telpu, jo ģeografiskie apstākļi sakariem, kā jau minēts, bija labvēlīgi. Tikai viduslaikos, sākot ar 13. gadu simteni, kuršu un prūšu zemes atšķīrās. Taču kuršu pēcnācēji vēl tagad uzglabājušies pie Baltijas jūras Kuršu kāpās (Kurische Nehrung) starp Krantu un Mēmeli, apmēram 97 km garā un no 0,4 km (pie Sarkavas) līdz nepilniem 4 km (pie Nidas) platā jomā jeb marē³. Šeit vēl tagad atrodas vairāki kuršu apdzīvoti lielāki un mazāki ciemi: Jodkrante, Pervelka, Preiļi, Nida, Pilkupe, Rasīte, Sarkava, Krante u. c. Šeit tie atkal dabiski nošķirti starp Baltijas jūru no vienas un Kuršu jomu no otras puses. Sakari pār jūru ar Gotlandes salu un Skandināviju Kurzemei sākušies jau tālā senatnē⁴.

Satiksme ar aizjūras zemēm un Vakareiropas tautām ļoti sekmēja Kurzemes iedzīvotāju kultūras attīstību, tirdzniecība darīja viņus turī-

gus; piejūras stāvoklis iedzīvotājiem bija visai izdevīgs. Otrkārt, jūra Kurzemes latviešus aizsargāja no svešu tautu masām. Tāpēc piejūras latvieši Kurzemē ir tīrāki, piemēram, no slavu rases piejaukuma nekā latvieši Latgalē; tīrāka arī viņu valoda⁵. Tāpat senās ēkas, tautas paražas, apģērbi, iedzīves priekšmeti Kurzemes piejūras joslā (īpaši Rucavā, Nīcā, Bārtā, Alsungā u. c. novados) uzglabājušies līdz pat mūsu dienām daudz labāki un skaidrāki nekā citos Latvijas novados.

Kurzemē valdošais ļaužu apmetnes veids ir latviskā viensēta. Tomēr jau tālā senatnē dažādi īpatnēji dzīves apstākļi ir veicinājuši atsevišķo sētu apvienošanos un grupēšanos lielākās vai mazākās vienībās, kas tagad nes ciemu nosaukumu. Kuršu zemju neatkarības laikos 12., 11. un agrākos gadsimteņos šādi ciemi, cik pētījumos noskaidrots, arvien atradušies toreizējo novadu pārvaldes un aizsardzības centru — nocietināto pīļu tuvumā. Arī izdevīgas nodarbības vietas, piemēram izcilus auglīgas zemes rajoni, zvejai izdevīgi ūdeņi, labas medību vietas u. c. sekmējuši atsevišķu viensētu tuvināšanu, liekot tādā kārtā pamatus ciemu attīstībai⁶.

Tā radušies daudzi tagadnē prāvi etnografiski interesantie zvejnieku ciemi Baltijas jūras krastmalā, piemēram „Nidas” ciems, „Papes” ciems Liepājas apr. Rucavas pag., „Jūrmalciems” Liepājas apr. Nīcas pag., „Mērsragciems” Talsu apr. u. c.⁷. Senajos dzīves apstākļos arī ļaužu personīgas drošības un mantas sargāšanas jautājumi bieži vien mudināja sabūvēties ciešāk kopā, lai kopīgiem spēkiem būtu vieglāk cīnīties pret pēkšņiem uzbrucējiem un kaitīgajiem meža zvēriem⁸. Kurzemes ciemi radušies arī vēlākos laikos, vēl pat 18. un 19. gadu simtenī, ar lielāku zemes īpašumu sadalīšanu, piemēram tā veidojušies Kuldīgas apriņķa Turlavas un Snēpeles pagasta brīvciemi tagadējā veidā⁹, par ko būs runa vēlāk. Talsu apr. Lībagu pagasta prāvie Kursaku un Gailīšu ciemi izveidojušies 19. gadu simteņa vidū no lielajām Kursaku un Gailīšu mājām atdalītiem mazākiem zemes gabaliem¹⁰.

Arī amatniecība un māj rūpniecība bijusi par iemeslu daudzu Kurzemes ciemu ierīkošanai. Tādi piemēri zināmi Kuldīgas apriņķa Kurmāles, Rendas, Vārmes pagastā, Aizputes apr. Jūrkalnes, Nīkrāces, Rudbāržu pagastā, Liepājas apr. Rāvas, Vainodes, Vērgales pagastā u. c.

Tādā kārtā ciemi Kurzemē diezgan izplatīta parādība, un tagadnē, piem., Talsu apriņķī no 18 pagastiem 12 pagastos atrodami ciemi, Kuldīgas apriņķī no 20 pagastiem 14 pagastos atrodami ciemi, Aizputes apr. no 19 pagastiem 10 pagastos atrodami ciemi, Ventspils apr. no 14 pagastiem 10 pagastos atrodami ciemi, Liepājas apr. no 29 pagastiem 22 pagastos atrodami ciemi¹¹. Paši īpatnējākie ir Kurzemes jūrmalas zvejnieku ciemi. Tie, būdami plaši, dažkārt sadalās vairākās atsevišķās daļās vai mazākos ciemos pat ar atsevišķu nosaukumu katrai daļai, tā, piemē-

ram, Talsu apriņķa Mērsragciems senāk pastāvējis no divām daļām — „Dižciema” un „Braņķu” ciema, no kuņiem pirmais celts uz valsts vai tā saucamās „kroņa” zemes, otrs uz toreizējās Mērsraga muižas zemes. Ap 1860. gadu par abiem ciemiem kopā bijis 11 saimnieku. Sākot ar šo laiku ciems strauji audzis un attīstījies, tā ka tagad uzskatāms par miestu ar vairāk kā 70 atsevišķām sētām¹².

Dažreiz ciema izveidošanās saistīta ar vairākiem apstākļiem kopā, piem., zvejniecību, mājrupniecību un zemkopību. Tā, piem., tagadnē lielāks ciems — Uguņciems Upesgrīvas pagastā, Talsu apriņķī, izveidojies hercoga Jēkaba laikā līdz ar plašas dzelzs lietuves un daudzo dzelzs apstrādāšanas darbnīcu ierīkošanu. Ciemā dzīvojuši ne tikvien amatnieki, bet arī zvejnieki, kam vēlākos laikos samērā labas zemes dēļ pievienojušies zemkopji. Zeme šinī ciemā senāk bijusi brīva: kas, piemēram, iztīrījis pļavu no krūmiem un to izgrāvējis, padarot pļaušanai derīgu, tas varēja šo pļavu arī visu mūžu lietot¹³. Šīs paražas atskaņas palikušas vēl tagad ciema pļavu nosaukumos, piem., „Glumā Jāņa pļava”, „Mazā vīriņa pļava”, „Pura Ansiņa pļava” u. c. 1931. gadā Uguņciemā bija ap 125 zvejnieku, zemkopju un amatnieku atsevišķas lielākas un mazākas saimniecības¹⁴.

Tipisks amatnieku ciema piemērs ir Talsu apr. Nogales pagastā „Jaunciems”, kas izveidojies pēc 1878. g. no toreizējo meža cirtēju apmetnes. Tagad ciemā ap 120 iedzīvotāju, kas pārtiek pa lielākai daļai no amatniecības un sīkas zemkopības.

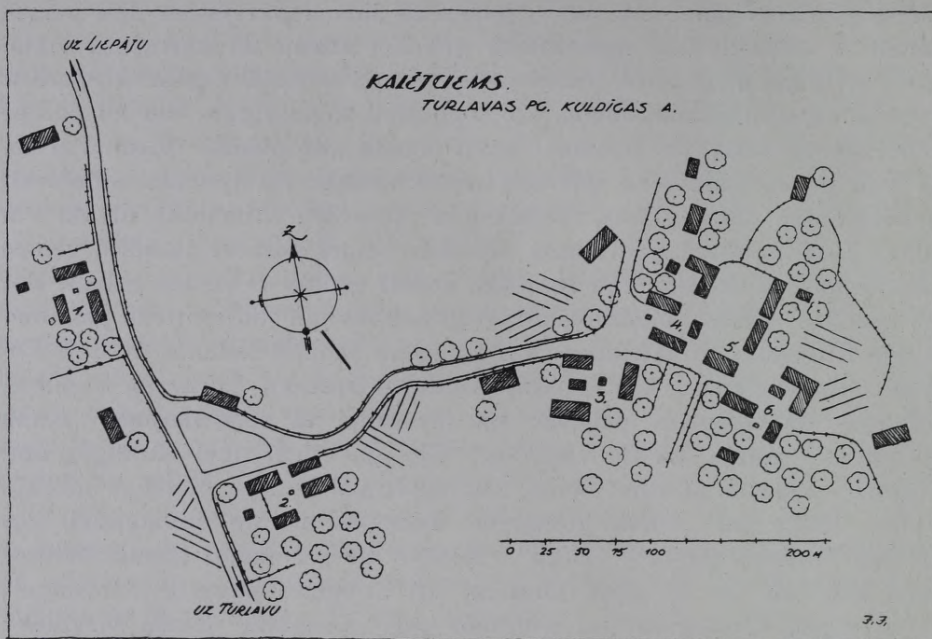
„Kaļķu” ciems Talsu apr. Stendes pagastā izveidojies 18. gadu simteņa vidū pie liela kaļķu cepla. Vēl tagadnē ciemā dzīvo 9 saimnieki, kas nodarbojas ar kaļķu rūpniecību un blakus tam arī ar zemkopību. Talsu apr. Lībagu pagastā „Aklais” ciems ar 7 ļoti cieši kopā sabūvētām saimniecībām veidots, pēc nostāstiem, lai labāk aizsargātos pret vilkiem un citiem plēsīgiem meža zvēriem¹⁵. Dažos Kurzemes apriņķos (piemēram, Liepājas, Kuldīgas un Talsu) vairākos pagastos 19. gadu simteņa astoņdesmitajos gados uz „kroņa zemēm” krievu valdība nometināja lielāku skaitu izdienējušu kareivju, kas savas viensētas parasti apvienoja ciemos ar ļoti zīmīgiem un interesantiem ciemu un māju nosaukumiem. Piemēram, Talsu apr. Upesgrīvas pag. Ragavciemā mājas: Uzkalas, Slieces, Balziens, Slūpas; Talsu apr. Valgales pag. Beķerciemā mājas: Beķerkrogs, Kriņģeļi, Beķeři, Veģi, Speķarauši; Talsu apr. Upesgrīvas pag. Zvēruciemā mājas: Plēsēji, Lūši, Lāči, Ūpji, Vilki; Talsu apr. Virbu pagastā „Negaisa kakta” ciemā mājas: Pērkoni, Zibeņi Rūsas, Kaucieni, Krācieni, Rūcieni, Šnācieni; ciemā „Karstais kakts” šādas mājas: Dzirksteles, Svilumi, Gruzdumi, Sutumi, Degumi, Elles, Ogles¹⁶. Dienvidu Kurzemē, Liepājas apriņķī, Nīcas, Bārtas, Pērkones u. c. pagastos sastopami ap 18. g. s. beigām dibināti stipri izklaidēti ciemi, tā ka tur apvienoto

saimniecību — viensētu, kas atrodas dažkārt pat līdz 500 m attālumā, raksturs palicis pilnīgi neskarts un nemainīts. Katram ciemam savs kopējs nosaukums, bet atsevišķām ciemā ietilpstošām saimniecībām savu kārt ir atsevišķi māju vārdi. Dažreiz ciema vārdu, piemēram, adreses uzdodot u. c., nemaz nelieto, bet iztiek tikai ar atsevišķo māju vārdiem¹⁷. Lielākais vairums šādu ciema vārdu, piemēram Liepājas apr. Nīcas pag., beidzas galotnē ar vārdu: „gals”, piemēram: „Mežagals”, „Reinagals”, „Lauragals”, „Rumbasgals”, „Rudesgals” u. c. Pēc tautā dzirdētām atmiņām un izskaidrojumiem šādi zīmīgu galotņu ciemu vārdi radušies tādēļ, ka minētie Nīcas pagasta ciemi patiesi senāk atradušies no visām pusēm noslēgtā novada malā vai galā. Tā „Rudesgals” bijis pie senāk muktā, nepārejamā Liepājas ezera dienvidu gala, „Lauragals” pie lielā, senāk pilnīgi neapdzīvotā meža — „Ķiburu sila” u. t. t.¹⁸. Izklaidus novietotie ciemi nav visi viena lieluma. Dažos ir piecas, citos astoņas līdz desmit un vairāk, bet ir arī ciemi, kur tikai trīs atsevišķas saimniecības. Atsevišķo, izklaidēto ciemos ietilpstošo saimniecību vārdi parasti sakrīt ar senseno, no paaudžu paaudzēm šeit dzīvojošo saimnieku uzvārdiem. Tā, piemēram, Liepājas apr. Nīcas pag. Rumbasgala ciemā ietilpstošās Tupešu mājās saimnieko Tupesis, Spirēnos — Spirēns, Kvēpjos — Kvēps u. t. t. Tikai tādās saimniecībās, kur gaļu plūdamā kādu apstākļu dēļ saimnieki mainījušies, vai nu ienākot par saimnieku iegātnim ar svešu uzvārdu, māju mantojot attālākam radniekam, vai to pārdodot svešās rokās, kas šeit ļoti reti gādās, protams, arī tagadējā māju saimnieka uzvārds vairs nesakrīt ar senseno māju vārdu.

Īpatnēja etnografiska parādība Kurzemes viensētu un īpaši izklaidēto ciemu apbūvē un dzīvē ir tā sauktie „nameļi” vai „mazmājas”. „Nameļi” sevišķi izplatīti Liepājas apr. Nīcas pag. ziemeļu daļā, tāpat Pērkones pag. un Medzes pag. Mazāk to sastopam Rucavā, Bārtā un Dunikā. Tas, šķiet, izskaidrojams ar to apstākli, ka nameļu iemītnieki vispār parasti nenodarbojas tikai ar laukkopību vien, jo zeme tiem ļoti maza. Viņi lielāko tiesu ir amatnieki: drēbnieki, kurpnieki, galdnieki, mūrnieki, namdari, ādmiņi u. c., vai īpašu darbu ilggadīgi kvalificēti strādnieki, piemēram: malkas cirtēji, slīpernieki, zvejnieki, grāvrači, plostnieki, akmeņu skaldītāji u. t. t. Tuvumā esošā, ērti sasniedzamā lielākā pilsēta Liepāja, tāpat labi plostojamā Bārtas upe, lielie, plašie meži, jūras tuvums, šķiet, būs veicinājuši jau no seniem laikiem šo nameļnieku rašanos, dzīvošanu un padarījuši par iespējamu šādiem amatniekiem, uz pilsētu neejot, šeit rast sev darbu un maizi. Gandrīz ikkatram šejienes lielākam saimniekam uz viņa zemes, tā saucamā „laukgalē”¹⁹, uzcelti viens, dažreiz pat vairāki šādi „nameļi” — nelielas dzīvojamās ēkas ar netālu no tām novietotām kūtim un kādu šķūnīti, neliela augļu un sakņu dārziņa iežogotas. Pie „nameļiem” no saimnieka

zemes piedalīts apmēram no 1/2 pūrvietas līdz 3 pūrvietām liels zemes gabals — parasti tikai namelnieka ģimenei sakņu un kartupeļu vieta. Govi vai pāris aitas turot, namelnieks tās laiž saimnieka ganībās, parasti kopā ar saimnieka mājlopiem, bet lopbarību sagādā pats, vai nu pērkot kādu pļavas stūri, vai paņemot kādu gabalu „uz pusēm” pļaut. Par to, ka lopī ganās saimnieka ganībās, namelniekam jākalpo pie saimnieka zināms darba dienu skaits. Namelnieki ir parasti saimnieka tuvāki vai tālāki radi. Daudzos gadījumos tie ēkas cēluši paši uz ierādītā zemes gabala, tās tad skaitās viņu īpašums, kamēr grunts — zemes gabals, kur tās uzceltas, pieder saimniekam²⁰. Atgriežoties pie jau iepriekš pieminētajiem Kurzemes brīvcieniem, kas izauguši, sadalot lielākas kādreiz kopējas bijušas zemes, kas atrodas Kuldīgas apriņķī: Turlavas, Padures, Kuldīgas un Snēpeles pagastā, un piedēdēja tā saucamajiem „kuršu ķoniņiem”, jāsaka, ka tie vispirms, 1504. g., bijuši tikai Kuldīgas apr. Turlavas pagasta Ķoniņu ciemā, kur dzīvojuši Peniķu ģimenes locekļi. Vēlāk, 1621., par „kuršu ķoniņiem” skaitījās arī tie novadnieki, kas dzīvoja Turlavas pagasta „Pliķu”, „Kalēju” un „Ziemeļu” ciemā; beidzot nāca klāt (18. un 19. gadu simtenī) arī Snēpeles pagasta „Viesalgu”, Padures pag. „Sausgaļu” un Kuldīgas pag. „Dragūnu” ciema brīvnieki. Visiem 7 ķoniņu brīvcieniem kopā 1683. g. bija 17 arkli vidēji labas zemes: Ķoniņiem 6, Pliķiem 2, Kalējiem 1, Dragūņiem 1, Ziemeļiem 3, Viesalgiem 2, Sausgaļiem 2; tagadnē šo ciemu kopplatība ir 2853 ha. Ķoniņu ciemu zeme bija brīvzeme, t. i. nebija apgrūtināta ar parastajām zemnieku zemes nastām, — kunga tiesu un klaušām. Kuršu ķoniņi apstrādāja savu zemi ar kalpiem vai pašu ģimenes spēkiem. Viņiem bija jau no 16. gadu simteņa zvejas, medību un dzirnavu tiesības. Tāpat tiem bija savi ģerboņi, ciema zīmogi un ciema vecākie ar plašām tiesībām²¹. Ja senāk minēto ciemu zeme bija koncentrēta nedaudz ģimeņu rokās, tad vēlākos laikos, dzīvei ritot uz priekšu un spēcīgajām ģimenēm sazarojoties, šeit izcēlušies, zemes sadalot un atsevišķi apbūvējoties, Kurzemei etnografiski raksturīgi lielāki ciemi.

Apskatot, piemēram, Kuldīgas apr. Turlavas pagasta „Kalēju ciema” plāna skici 1. zīm., redzams, ka tur tagad izveidojušās 6 atsevišķas, patstāvīgas saimniecības. Četras no tām sabūvētas kopā cieši, tas ir — kā to paši Kalējciema vecākie iedzīvotāji saka — „ciema kodols” vai „ciema serde”. Divas tikai 19. gadu simteņa beigās atdalītās un izbūvētās saimniecības — Liepājas-Turlavas lielceļa malā — celtas attālāk. Vēl 1930-tos gados dažādu apstākļu dēļ pastāvēja nodoms atdalīt no dažām „kodola” saimniecībām zemi un apbūvēties patstāvīgi attālāk nost austrumu virzienā, neatkritot tomēr no ciema. Tādējādi Kalēju ciema attīstībā būtu interesanti vērot, ka no kodola starveidīgi izplēstos un izaugtu ciems vairākos virzienos²². Līdzīga aina redzama arī, tuvāk ap-

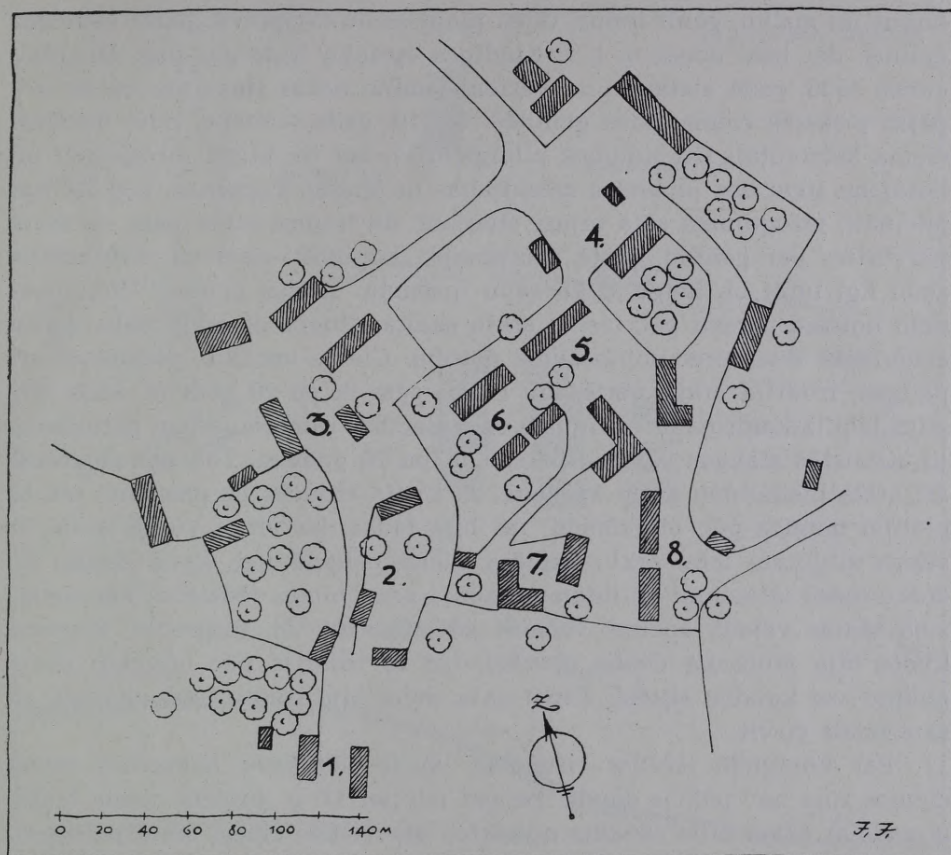

1. zīm. Kuldīgas apr. Turlavas pag. „Kalējciema” plāna skice.

skatot Pliķu ciema sētas, tāpat Dragūnu ciemu, Viesalgu ciemu un Ziemeļu ciemu.

1. fotogr. skats uz Kuldīgas apr. Turlavas pag. Pliķu brīvciemu 1929. gadā. Kuplos kokos paslēpušās ciema „kodola sētu” vecās ēkas. No tā uz vairākām pusēm izplēties vēlākos laikos ciems. Tīrumi aptver ciemu no visām pusēm.

2. zīmējumā Pliķu brīvciema plāna skice²³. Redzams, ka atsevišķās tur uzceltās astoņas sētas diezgan cieši novietojušās kopā; tikai žogiem norobežojot un nožogojot katrs savus dārzus un pagalmus. Ceļot žogus, atsevišķās sētas īpašnieks, ņemot vērā ciešo apbūvi, allaž vērojis arī sava tuvākā kaimiņa intereses un raudzījies, piemēram, lai viņa žogs netraucētu kaimiņa ikdienas gaitas. Tā kā Pliķu brīvciema ļaudis no seniem laikiem ir savstarpēji attālāki un tuvāki radinieki un tiem allaž bijušas labas sadzīves attiecības, dažām ciema sētām ir pat kopīgas celtnes, piemēram pirtis, rijas, šķūņi. Pliķu ciems pēdējos gadu desmitos bija paredzējis vēl plašāki dalīties, starveidīgi izplešoties, sevišķi uz dienvidu un vakaru pusi, taču juku un nemiera laiki šo nodomu kavēja. Ciemā ienāk divi galvenie pievedceļi, viens no ziemeļiem, otrs no ziemeļu rītiem. Daudzie no atsevišķām sētām uz tīrumiem ejošie ceļi jeb tā saucamie „ganu ceļi” veidoti pilnīgi individuāli, pēc katras sētas

2. zīm. Pliķu brīvcieņa plāna skice. Kuldīgas apr. Turlavas pag.

vajadzības. Lielie, resnie lapu koki sastādīti ciemā vēl tad, kad brīvo ģoniņu Tautegodu ģimenei piederējis viss ciems. Šinī laikā Ģoniņu ciems piederējis Peniķiem, Kalēju ciems Šmitiem, Ziemeļu ciems Šmēdiņiem u. t. t.

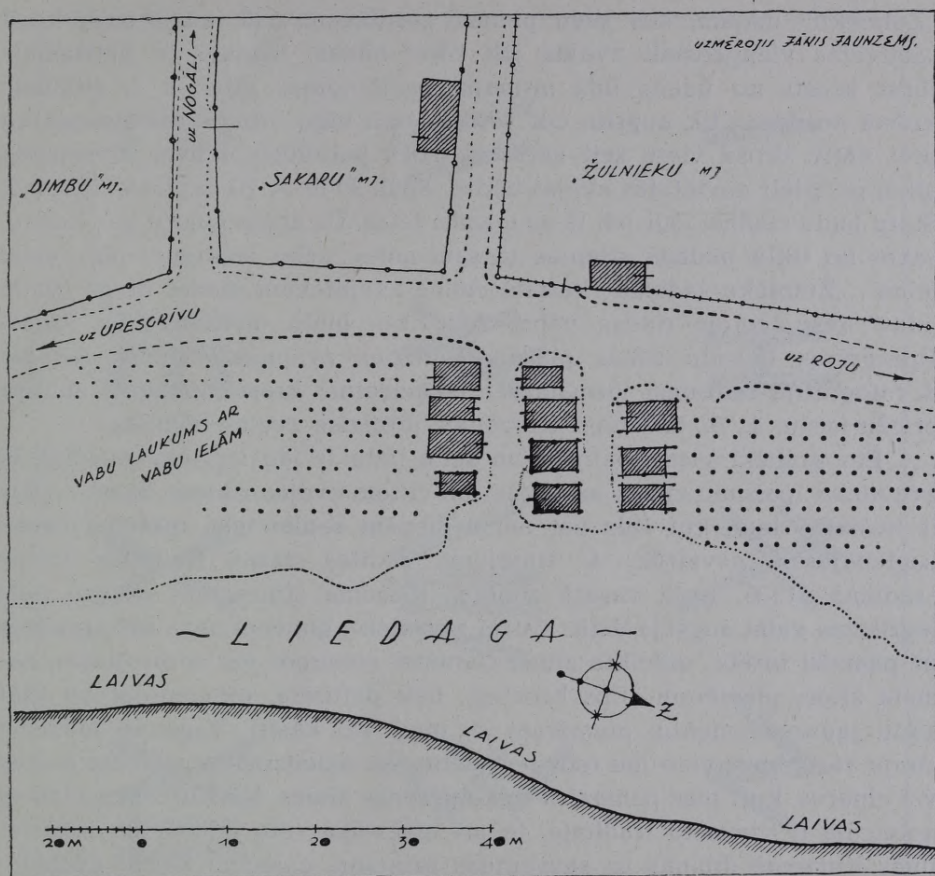
Interesējoties par ļaužu sadzīvi un darbiem Kurzemes ciemos senos laikos, 1933. gadā Liepājas apriņķa Rucavas pag. uzrakstīju dažas vēra ņemamas ziņas. Ap 80 gadu vecais stāstītājs Slēžu tēvs, kas pats ilgus gadus nodzīvojis Rucavas pag. Papes zvejnieku ciemā, atcerējās senai ciemu dzīvei zīmīgu vārdu „dižā marka”. Senos laikos Kurzemes jūrmalas ciemu meži, ganības un citas mazvērtīgas zemes piederējušas visam ciemam kopīgi, dažreiz pat kāds lielāks minētās šķiras zemes gabals vairākiem ciemiem kopīgi. Šāds kopnovads vai kopgabals tad saukts par „dižo marku”. Katrs ciema sētas saimnieks jeb tā saucamais „ciemiņš” varējis lietot šo kopumu noteiktās ciema noteikumu robežās: cirst būv-

kokus un malku, ganīt lopus, tāpat pļaut sienu kopplāvā, plūkt savvaļas apīņus, dēt bišu dores u. t. t. Kuldīgas apriņķa Kuldīgas pag. Dragūnu ciemā 1938. gadā atzīmēju no veciem ļaudīm dažas ziņas par to, ka kopējās plašajās ciema meža ganībās vēl 19. gadu simteņa vidū varējuši ciema iedzīvotāji līst līdumus pilnīgi brīvi, bet tie bijuši iežogojami un lietojami tikai bez jebkādas mēslošanas un īpašas kopšanas; kad tie noplicināti, iežogojuma sēta bijusi jānojauc un līdums atkal pats no sevis pārvērties par ganību, jo tā saucamajā „kopumā” neviens nedrīkstējis zemi ilgi turēt un lietot to kā savu īpašumu. „Dižās markas” lietojuma daļu noteica parasti pēc ciema arklu skaita, attiecinot arklu daļu skaitu atsevišķās sētās pret kopīpašuma platību. Ciema vecākie, pieaicinot arī palīgus, izdarīja arklu vērtēšanu ciema sētā ik pa 20 gadiem, kāds termiņš labi izskaidrojams ar līdumu saimniecības samērā gariem periodiem, jo aizlaistās ataugas uzplēsa parasti ik pa 20 gadiem. Tad pat noteikuši arī arkla piederumu kvoti kopumā. Ja kvote attiecās uz plēsumu, tad tā platību noteica pēc birzumiem: tas bija lauks, ko viens vidējs arājs ar stipru zirgu un labu arklu uzplēsa vienā cēlienā vai vienā dienā. Šo lauku mēru attiecinot uz līdumu, dabūja seno birzes jēdzienu, kas patiesībā tautas valodā apzīmē vecaini jeb atmatu²⁴. Ja, turpretim, kopuma kvote bija jānosaka ciema pļāvām, tad to izdarīja pēc novākto siena gubiņu vai kaudžu skaita. Tāpat savs mērs bija ciemu mežu kvotei, tā saucamais cirvis.

Par kopīgiem labības tīrumiem un to lietošanu Kurzemes senos ciemos ziņu nav palicis daudz. Parasti jau pat 17. g. simtenī ciema lauku novads ar ežām bijis sadalīts noteiktos atsevišķos ciema sētu īpašumos. Patiesībā eža ir cieši saistīta ar tā saucamo ežu kārtību senajā trijlauku laukkopības sistēmā, kas visiem ciema saimniekiem noteica noteiktu ziemāju, vasarāju un papuves izvēli vienā ciema latē²⁵.

Zviedru laikos dažos Kurzemes ciemos tika ievestas tā saucamās šņoņu zemes, kad pārvērtētā un daudz maz pareizi izmērītā ciema aļamzeme tika sadalīta garās šaurās slejās, kas paralēli vilkās cauri visiem tīrumiem noteiktā daļu kārtībā.

Runājot par Kurzemes ciemiem no to iekārtas viedokļa, tomēr vienmēr paturams vērā, ka visos ciemu sētu grupējumos un apvienojumos atsevišķie īpašumu būvkompleksi, cik vien iespējams, pilnā mērā ir paturējuši Kurzemes viensētu īpatnējo raksturu, un tādēļ Kurzemes ciemu etnografiski nepavisam nedrīkstam identificēt ar Latgales sādžu, kuŗā katra sēta ir kopapmetnei — sādžai pieskaņota sastāvdaļa²⁶. Atgriežoties vēl pie zvejnieku ciemiem, kas, kā jau minēts, visvairāk izplatīti Kurzemes jūrmalā, jāsaprot, ka pie tiem atzīmējama kāda etnografiski visai raksturīgā īpatnība, tā saucamais „sadums”, t. i. pie liedaga (pludmales), kur zvejnieki novietoja savas zvejas laivas, ciešā sargrupējumā, it kā

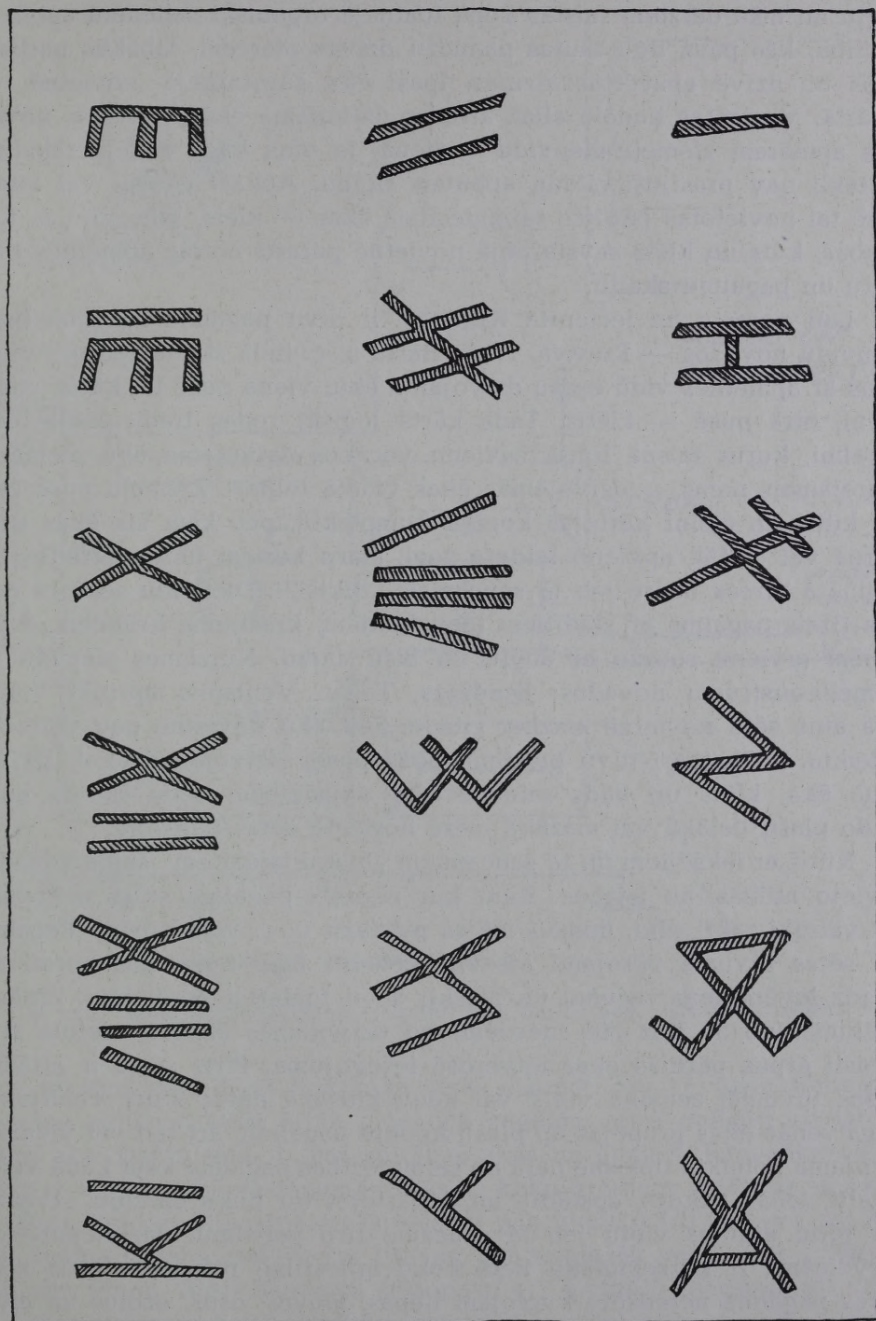
3. zīm. „Žulnieku sadums” — plāna skice. Talsu apr. Nogales pag. Kaltenes ciemā.

cieši apbūvētā ciemā, saceltas tīklu un zvejas piederumu būdas. „Saduma” sānos parasti novietotas gaŗas vabu rindas, sagrupētas vabu ielās — tīklu izžaušanai. Katram ciema zvejniekam „sadumā” noteikta sava vieta un atkarībā no viņa ģimenes lieluma un zvejas spējām viena vai divas vabu rindas, kas no paaudzes uz paaudzi turamas par viņa īpašumu²⁷. Vabās mēdz būt iegrieztas arī attiecīgas īpašuma zīmes. 2. fotografijā vabu rindas Pitraga ciema jūrmalā, Dundagas pag., Ventspils apriņķī. Lielus „sadumus” sastopam īpaši Kurzemes apgabalā, Rīgas jūŗas līŗa krastā, tā, piem., Talsu apr. „Roŗas” zvejnieku ciemā, arī Nogales pagasta Kaltenes ciemā u. c. Mazāki „sadumi” sastopami Baltijas jūŗas krastmalā, piemēŗam Liepāŗas apr. dienvidu daŗas zvejnieku ciemos u. c., Talsu apr. Nogales pag. Kaltenes zvejnieku ciema „sadumā” jeb tā saucamajā „Žulnieku sadumā” (pēc ciema tuvākajām

„Žulnieku” mājām, kas tuvu pienāk „sadumam”) (3. zīm.) cieši kopā sabūvētas vienpadsmit zvejas jeb tīklu būdas. Liedags ir smilšainais jūras krasts no ūdens līdz pirmajai pastāvīgajai zālei, t. i. attālums krastā no ūdens tik augstu, cik vētras laikā kāpj viļņi²⁸. Aiz liedaga kā pret vētru drošā vietā šeit saceltas trijās paralēlās rindās savstarpēji atkal paralēli novietotās zvejas būdas, apm. 30 m × 20 m plašā laukumā. Starp būdu rindām ceļi jeb tā saucamās ielas. Uz abām pusēm gar krastu, sākot no tīklu būdām, stiepjas tā saucamie „vabu laukumi” jeb „vabu ielas”. „Žulnieku sadumā” katram ciema zvejniekam pieder divas „vabu ielas” resp. četras rindas vabu. Aiz tīklu būdu novietnes un Rojas-Upesgrīvas lielceļa sākas plašais Kaltenes zvejnieku ciems. Kā tas 3. fotografijā redzams, jūrmala šeit akmeņaina, krasti noauguši skaistu priežu mežu. 4., 5., 6. fotogr. Kurzemes jūrmalas zvejas būdiņas.

Etnografiski visai īpatnēja un sena lieta ir jau iepriekš pieminētās zvejnieku īpašumu zīmes uz vabām un citiem zvejas rīkiem. Šķiet, vabas ir tieši tā vieta, kur līdz pat mūsu dienām senlaicīgās īpašuma zīmes uzglabājušās visvairāk. 4. zīmējumā rādītas dažas Kaltenes ciema „sadumā” 1936. gada vasarā zīmētas īpašuma zīmes, kas ar asu nazi iegrieztas vabu augšējā daļā. Katrai zvejnieku ģimenei sava no paaudzes uz paaudzi turēta, noteikta zīme. Ģimenei pieaugot vai sazarojoties, pamata zīme, piemēram slīps krustiņš, tiek paturēta, pievienojot tai klāt kādu jaunu elementu, piemēram stripiņu vai kāsi. Tagadnē īpašuma zīmju vietā bieži vien jau redz iegrieztus vai iededzinātus alfabēta burtus vai ciparus, kuŗi maz pamazām izskauž senās zīmes. Kā Kurzemes ciemos noteicēja ir viensētu tradīcija, tā arī atsevišķa sētu izbūve un iekārtojums Kurzemē dibinās uz savrupības principa, paredzot katrai saimniecības vajadzībai atsevišķu ēku, kuŗa tad arī tiek lietota tikai tai paredzētai vajadzībai. Negribu šeit tuvāk apstāties pie tiem Kurzemes sētu piemēriem, kur dažādu ārēju iemeslu dēļ ievērojama stipra atkāpšanās no sensenās latviskās tradīcijas, piemēram, Liepājas apr. Aisteres novada dzīvojamās istabas ar lopu kūti zem viena jumta, kas celtas svešā ietekmē šeit īpaši ap 1850-iem un 1870-iem gadiem. Tāpat Talsu apr. Nurmuižas apkārtnes lielās divstāvu celtnes ar plašiem divstāvu lieveņiem visā ēkas garumā. Šais ēkās, kas radušās 19. g. simteņa vidū, apvienotas zem kopīga jumta istaba, klēts, kūts, dažos gadījumos arī lopbarības šķūnis. Svešu tradīciju mazāk skarti ir Kurzemē sastopamie vienāda rakstura un nozīmes telpu apvienojumi „dīzās ēkās” zem kopīga jumta. Tā vienā pašā būvblokā bieži redzam sakopotas vairākas dažādas kūtis un lopbarības un darba rīku glabātuves — šķūņus un ratnīcas, pie kam šādā telpu rindojumā dažkārt ietilpināta arī klēts²⁹.

Kurzemes sētā atsevišķas ēkas, skaitā 4 līdz 10 un pat vairāk, ar stādītiem kokiem, dažādu veidu žogiem, akām, pagalmiem, ceļiem, sakņu,

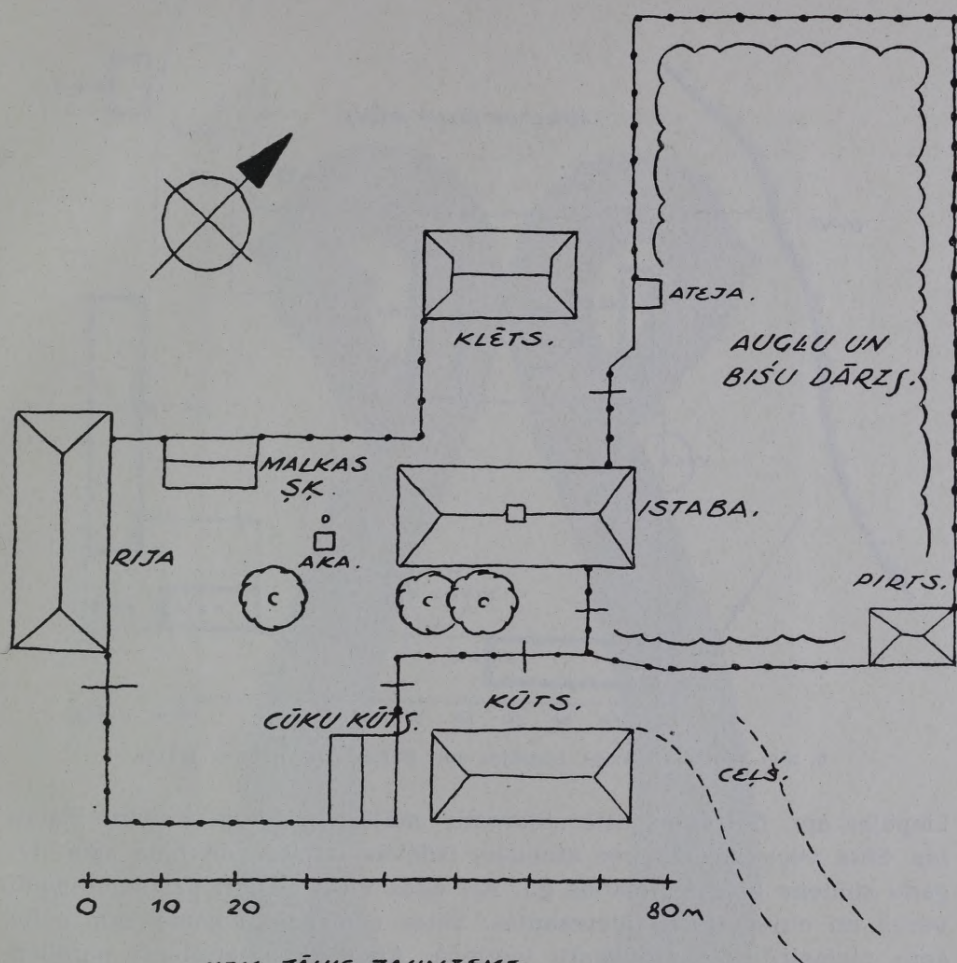

4. zīm. Uz vabām uzgrieztās īpašuma zīmes. Talsu apr. Nogales pag. Kaltenes zvejnieku ciemā, 1936. g.

augļu un bišu dārziem saistās kopā īpatnējā organiski saliedētā apbūves vienībā, kas pauž ilgu tautas paaudžu dzīves pieredzi, labākās pārbaudītās un dzīvē apsvērtās atziņas, īpaši ēku savstarpējā novietnē un iekārtā. Viensētas kodolā allaž atrodas dzīvojamā ēka — istaba, novietota apmēram ziemeļu-dienvidu virzienā, ja vien kādi vietēja rakstura apstākļi nav prasījuši citādu apbūves rīcību. Apkārt istabai vai vienā pusē tai novietotas pārējās saimniecības ēkas — klēts, kūts, rija u. t. t. Istabas, kūts un klēts savstarpējā novietne parasti noteic apmetnes raksturu un pagalmu skaitu.

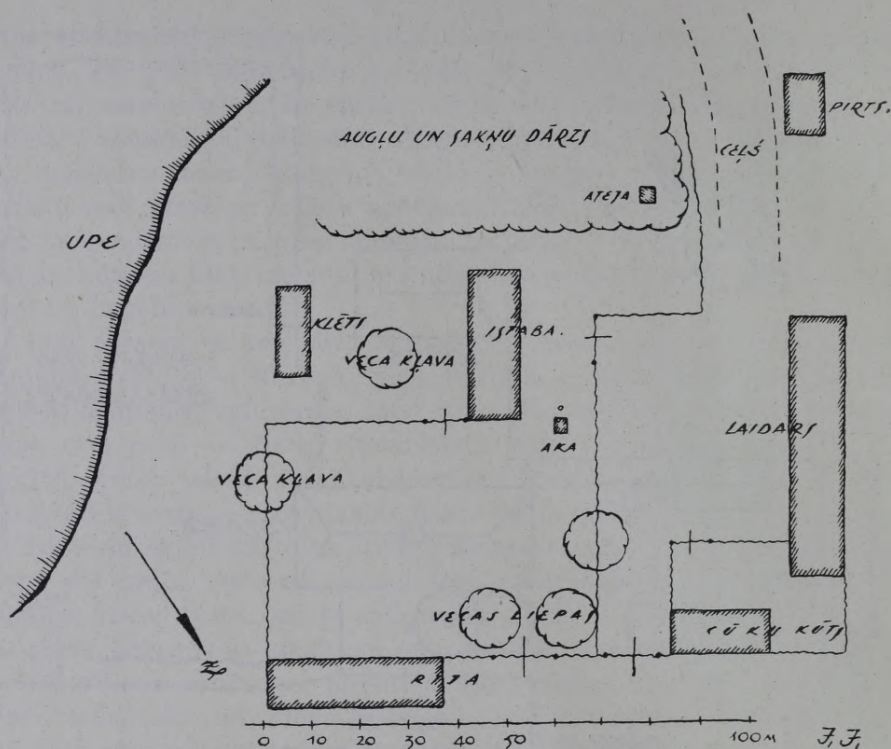
Ļoti parasta un iecienīta Kurzemē ir divu pagalmu schēma. Īpaši dienvidu novados — Rucavā, Nīcā, Bārtā u. c. lielā skaitā redzam viensētas ar apmetnes vidū esošu dzīvojamo ēku; vienā pusē tai kūtis, stalli, šķūņi, otrā pusē — klētis. Tādā kārtā loģiski rodas tradicionālie divi pagalmi, kuŗus taisnā līnijā savieno vecākos dzīvojamo ēku piemēros caurejamais nams — dzīvojamās ēkas vidējā telpa³⁰. Ziemeļu pusē esošās kūtis un šķūņi kārtojas kopīgā komplektā, pēc kam šīs ēkas savā starpā vēl ciešāk apvieno laidara žogi, starp kuŗiem nereti atrodas padziļināta vircas bedre jeb tā saucamais „dīķis”³¹. Dienvidu sektorā esošais tīrais pagalms ar stādītiem lapu kokiem, krāšņuma krūmiem, puķu dobēm arvienu robežo ar augļu un bišu dārzu. Kurzemes ziemeļu un ziemeļu-austrumu novados: Kuldīgas, Talsu, Ventspils apriņķī vispārīgā aina sētu novietnē mazliet citāda. Šeit ēku novietne nav vairs tik noteikta. Trūkst arī divu pagalmu abās pusēs dzīvojamai ēkai. Dzīvojamā ēka, klēts un kāds saimniecības vajadzībām celts šķūnis kopā veido plašu lielākā vai mazākā mērā noslēgtu sētas pagalmu.

Kūtis ar iekšējiem un tā saucamiem „lauku laidariem” šajos novados novieto attālāk no istabas. Kaut kur nomaļā pagalma stūrī sastopami pat vairāki rakti dīķi, domāti mājas putniem u. c. vajadzībām. Pagalmā vai sētas tuvumā vērojami atsevišķi stādīti lapu koki, kas nereti sašņiedz ievērojamu vecumu un piešķir sētai īpatnēju skaistumu. Zināmā attālumā (no 50 līdz 300 metriem) no dzīvojamās ēkas novietota rija, parasti ārpus pārējās ēkas ietveļošā iežogojuma. Pirts vieta ir attālāk, ūdens tuvumā, zemākā vietā vai kādā klusākā dārza stūrī. Gadījumā, ja galvenās ēkas grupējas ap plašu kopēju pagalmu, arī tad vēl vienmēr vērojama noteikta tieksme daļu no saimniecības pagalma kaut kādā veidā atdalīt, labāk uzkopt, apstādīt un, iekārtojot tur puķu dārziņu, izveidot par glītu atpūtas vietu jeb tā saucamo tīro pagalmu. Atzīmējama un apsveicama ir kurzemnieku lielā koku mīlestība; retums ir tāda sēta, kuŗas pagalmā neredzētu kuplojam liepas, kļavas, ošus, ozolus un citus kokus, kas pašas celtnes vasaras laikā it kā ietin savā krāšņajā lapotnē³². Arī nepieciešamo, dažreiz varbūt mazliet vienmuļo dažādu tipu žogu izskatu patīkami izdaiļo stādīto koku rindas, gatves. Arī labi kopti augļu

5. zīm. Sētas situācijas plāns. Liepājas apr. Bārtas pag. „Starostu” mājās.

dārzi un ogu, bišu dārzi Kurzemes sētās atzīmēti jau 17. gadu simtenī³³. Pagalma vidū vai kādā ērtāk pieejamā pagalma malā obligāti novietota ūdens aka. Dažās sētās ir pat vairākas akas un pumpji. Parastākais aku veids ir visā Latvijā sastopamās akas ar koka grodiem, retāk ar akmeņu grodiem, lietojot ūdensspaiņu izcelšanai gan gludu kārti ar tapu vai āķi galā spaiņa uzkabīnāšanai, gan tītavas, bet visbiežāk vecu veco sviru, tā saucamo vindu. Bieži Kurzemē sastopami arī īpatnēji ūdenspumpji, ierīkoti virs akām ar kokā izurbtām caurulēm un izdabtām teknēm, ūdens ievadīšanai no akas tieši namā vai kūtī³⁴. Un tagad daži piemēri, kas ņemti dabā, dažādos Kurzemes novados. 5. zīm. sētas situācijas plāns

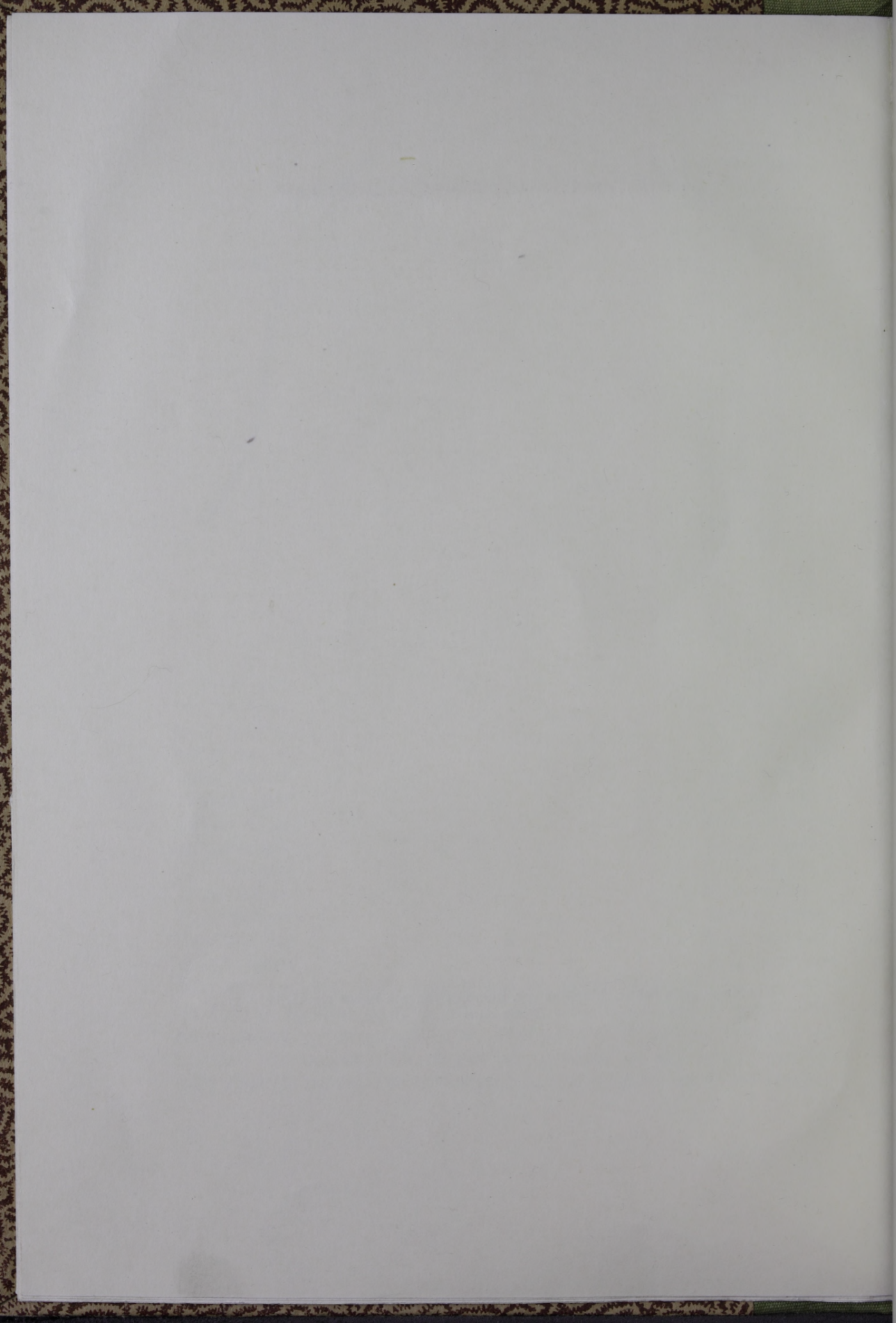
6. zīm. Sētas situācija. Liepājas apr. Bārtas pag. „Rietu” mājās.

Liepājas apr. Bārtas pagasta „Starostu” mājās, īpašniece Katrīna Plācenis. Sēta veca un, cik pēc atmiņām izdevās izsekot, dibināta apm. 17. gadu simteņa beigās (1690-os g.). Arī ēkas visas ir pāri par simts gadu vecas un etnografiski interesantas. Sētas centrā dzīvojamā ēka, celta apm. ziemeļrītu-dienvidvakaru virzienā. Apm. 25 m attālumā paralēli istabai novietota kūts — staļļa ēka ar netālu no tās atsevišķi celtu cūku kūtiņu un atejas būdiņu. Istabas otrā pusē, apm. 40 m attālumā, kokiem iežogota gleznaina klētiņa rotātām durvīm atkal celta paralēli istabai.

Dienvidvakaros no istabas, apm. 80 m attālumā, plaša rija ar pie-darbu un neliels malkas šķūnis vai, kā to Bārtā sauc, „malkas stallis”³⁵. Pirts novietota dārza stūrī, koku paēnā. Pie dzīvojamās istabas pieslē-dzas labi kopts augļu un bišu dārzs, kas turpinās līdz klētij un aiziet tai garām, ieņemdamas taisnstūrīnā laukumā apm. 500 kv. metrus lielu pla-tību. Sēta iežogota koka žogiem, kas iet apkārt augļu dārzam, no klēts uz riju un no rijas uz kūti. Sētas vidū koka grodu aka ar vindu, labi sasniedzamā un pieejamā vietā. Divi skaidri saskatāmie pagalmi — „tīrais”, labi koptais, uz klēts pusi un „netīrais” uz kūts pusi, rotāti ve-cām stādītām liepām. Lai istabas priekšu, kur dēstītas puķes, turētu vien-

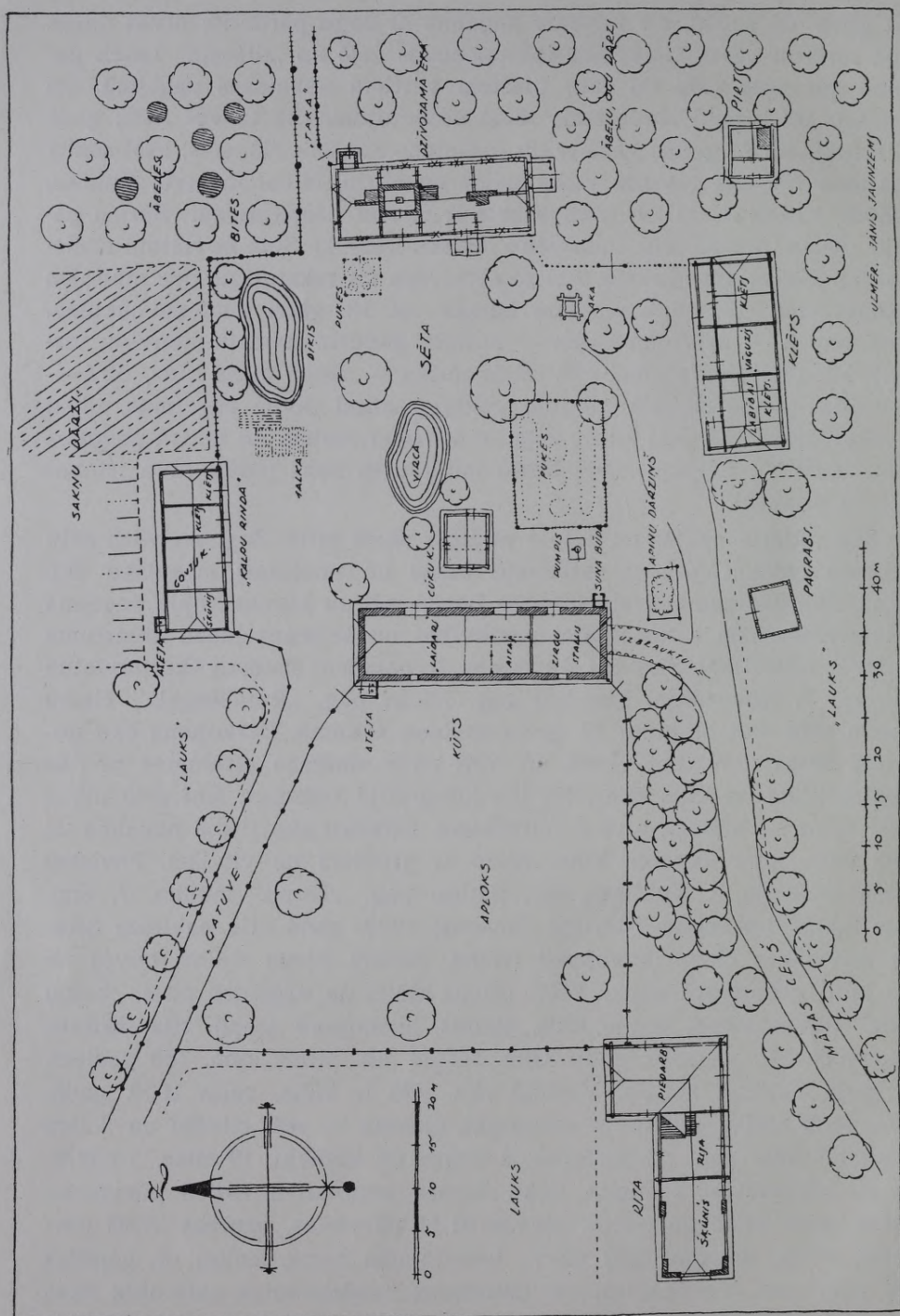

Kurzemes goda sakas. Liepājas apr. Rucavas pagasta Papes ciemā, 1938. g.
Zīmējis autors.

mēr glītu un sausu, arī netīrais pagalms ar žogu pārdalīts divās daļās. Žogā ierīkoti vārti. Galvenais iebraucamais ceļš no „dīžceļa” ienāk pagalmā gar kūts galu un caur plašiem vārtiem nobeidzas pagalmā. Šis skaidrais un loģiski izdomātais sētas novietojums, kā to vēl 1935. gadā apliecināja ap 75 gadus vecā māju īpašniece Katrīna Plāčenis, esot senāk bijis tāds viscauri gandrīz visās mājās ap Bārtu, Nīcu, Rucavu, Duniku, Pērkoni, Medzi u. c. Ļoti līdzīga sēta ir 6. zīm. Liepājas apr. Bārtas pagasta „Rietu” mājās, kur saimnieko Jēkabs Dobelis. Sēta novietota skais-tā vietā, Bārtas upes krastā. Arī še sēta veca un raksturīga, pēc atmiņām dibināta apm. 17. gadu simteņa beigās vai 18. gadu simteņa sākumā. Sētas centrā — dzīvojamā ēka — nolikta gandrīz ziemeļu-dienvidu virzienā. Paralleli dzīvojamai ēkai abās pusēs — vienā plaša kūts, otrā — dekoratīvi proporcionālā klētiņa, veidojot atkal divus pagalmus, tāpat kā „Starostos”. Arī šeit stiprs žogs ar vārtiem nodala no netīrā pagalma „lopu laidaru”, neļaujot tādā kārtā mājlopiem nākt pārāk tuvu istabas „durvju priekšai”.

Rija „Rietu” mājās novietota attālāk, tāpat pirts. Žogi un vārti sētu praktiski iedala, norādot satiksmes takas un virzienus atsevišķo ēku starpā. Simtgadīgās kādreiz stādītās liepas, oši un kļavas kuplo pagalmā kā liecinieces šīs sētas ilgajai pastāvībai un šejienes ļaužu skaistuma un dabas mīlestībai. Skaidru Kurzemes divpagalmu sistēmu ēku novietnē rāda arī 7. fotogrāfija. Liepājas apr. Nīcas pag. „Rumbasgala” ciema Tupešu sēta, kas dibināta 18. gadu simteņa sākumā. Dzīvojamā ēka no-vietota sētas vidū, bet vienā un otrā pusē zināmos attālumos no tās noliktas klēts un kūts ēkas. Kā tas fotogrāfijā redzams, šinī sētā divas akas: viena — lopiem, otra — cilvēkiem. Cilvēku aka tīrajā pagalmā uz klēts pusi, lopu aka pie kūts. Abas ar grodiem un vindām. Pavisam citāda situācija ir Kuldīgas apr. Sātiņu pag. „Tērpu” mājām. 7. zīm. Šinīs mājās (īpašnieks Mārtiņš Jansons) 1933. gadā bija pavisam asto-ņas atsevišķas ēkas: dzīvojamā istaba, laidars (zirgu stallis, govju un aitu kūts, aizmugurē ateja), klēts (divas klētis un vāgūzis), pirts, „kalpu rinda” (divas klētis, govju kūts, šķūnis, aizmugurē ateja), rija (šķūnis, rija, piedarbs), pagrabs, cūku kūts. Mājas dib. pirms apm. 160 gadiem, 18. gadu simteņa beigās. Vecākā ēka sētā ir klēts, celta 1800. gadā. 1933. gadā mājas apdzīvoja saimnieka ģimene — seši cilvēki un 3 līdz 4 kalpi. Turēja apm. 15 liellopus, 4 zirgus un kumelju, 10 aitas, 5 cūkas, 30—50 mājputnus, 2 suņus, kaķi. Zemes kopplatība 191,98 pūrvietas: aļamā zeme 62,56 pūrvietas, pļavas 91,11 pūrvietas, ganības 27,93 pūrvietas, dārzi, pagalmi 2,32 pūrv., nelietojama zeme, krūmi un ganības 8,06 pūrvietas. Vecākās un vēl daudz maz nepārbūvētas palikušās ēkas šinī sētā 1933. gadā bija klēts, „kalpu rinda”, istaba un rija. Pārējās

ēkas celtas tagadējā īpašnieka tēva laikā no 1850. līdz 1896. g. Dzīvojamā ēka gulkoku celtne ar skaidu jumtu. Senāk tai bijis salmu jumts. Klēts gulkoku ar salmu jumtu. „Kalpu rinda” — gulkoku ēka ar salmu jumtu. Laidars galos laukakmeņu mūra, vidū māla-kleķa. Laidaram jumts skaidu. Senāk laidars bijis gulkoku uz augstiem no laukakmeņiem mūrētiem pamatiem ar salmu jumtu. Jaunais laidars celts tieši vecajā vietā. Rija gulkoku ēka ar salmu jumtu. Rijas šķūnis piecelts vecajai rijas ēkai vēlākos gados, tā sienas: mūrēti laukakmeņu stabi ar planku pildījumu. Jumts skaidu. Pirts gulkoku ar salmu jumtu, pagrabs pa pusei zemē ierakts; sienas mūrētu laukakmeņu, griesti apaļkoku, jumts četrslīpju skaidu. Senāk „Tērp” sētā bijusi vēl smēde (tēva tēvs bijis kalējs) un vairākās daļās iedalīta kalpu klētiņa. Sētā netālu no laidara izrakta mēslu vai vircas bedre, pie bišu dārziņa rakts pīļu dīķis. Pagalmā aka un ūdenspumpis. Ap lielu, plašu, skaistiem lapu kokiem (ošiem, kļavām, liepām, ozoliem) apstādītu pagalmu, kā tas situācijas plānā redzams, grupējas ēkas.

Pāris vietās iežogotos laukumos pagalmā ierīkoti puķu dārziņi. Arī apīņu dārziņš iežogots ar vienkāršu kāršu žogu — lai lopī to neizbradātu. Aiz laidara liels iežogots aploks, tā saucamais „lauku laidars”, kur vasaras karstā laikā lopī pārnakšņo arī pa nakti. Šeit parasti dzīvo arī kumelš. Kokiem apstādītais māju ceļš ienāk pagalmā gar laidara galu. Saimniecības un ganu ceļš, tā saucamā „gatuve”. Gar dārzu uz plavu ved mazs celiņš, tā saucamā „taka”. Prāvs iežogots, labi kopts ābeļu un ogu dārzs stādīts aiz dzīvojamās ēkas un klēts. Žogiem iežogoti arī sakņu dārzi, tā ka mājputni brīvi var staigāt pa pagalmu, nenodarot, kā to saimnieks teica, „nekādu postu”.

Arī „Tērp” sētā, lai gan šeit trūkst dienvidu Kurzemes, var teikt, pedantiskās noteiktības, saskatāma laba izdoma un izdevīga, praktiski-saimnieciska sakarība starp atsevišķām saimniecības ēkām. Šādi sētu piemēri, kuŗos mazāk noteiktu tradīciju, bet vairāk tīri individuālas dažādības, sastopami lielā skaitā viscauri ziemeļu un ziemeļvakaru Kurzēmē, Kuldīgas, Ventpils un Talsu apriņķī³⁶.

8. fotografijā veca Kurzemes sēta Talsu apr. Ārlavas pagastā. Simtgadīgie stādītie lapu koki, lielās, augstās ēkas, dārzi, plašie aploki, laidari, ceļi, pagalmi labi raksturo šejienes gadu simteņos veidotās dzīves plašo vērienu un senās tradīcijas. 9. fotografijā Kurzemes sētas augļu dārzs ar senlaicīgu bišu dravu Kuldīgas apriņķī, Kurmāles pagastā.

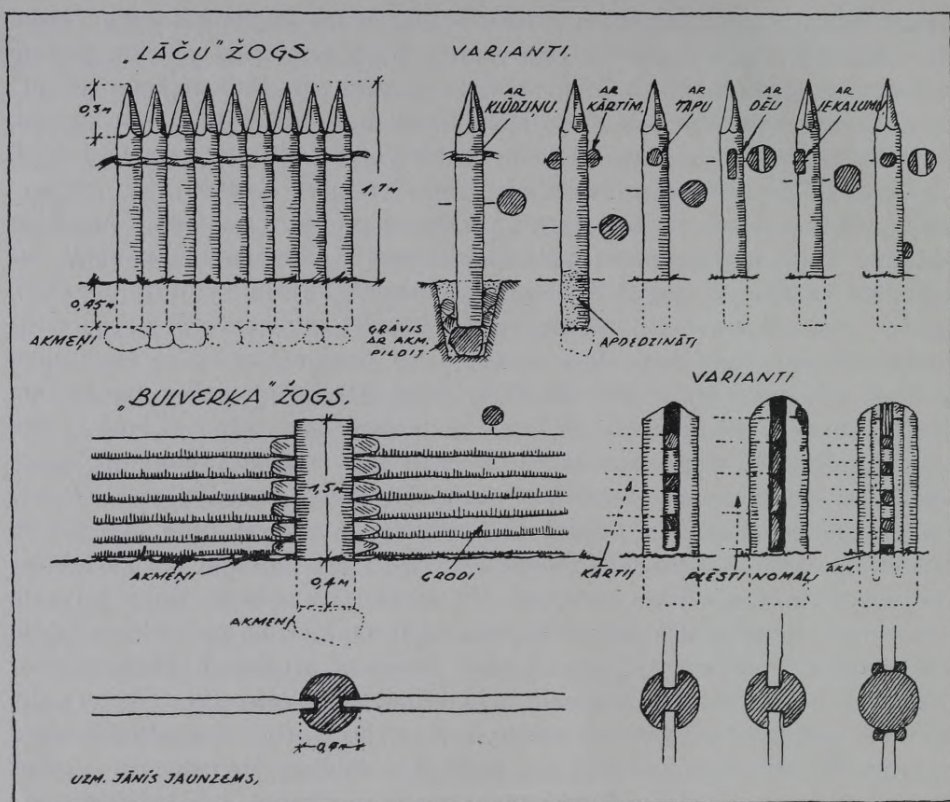
Vārds „sēta” zīmīgi norāda, ka sētai — žogam ir ciešs sakars ar pašu cilvēku apmetni — sētu. Tiešām, senatnē un senajos dzīves apstākļos žogs — sēta bija viens no katras apmetnes vienības radītājiem — nodrošinātājiem, jo apmetnei nolemto vietu vispirms kaut kā iežogoja un tikai pēc tam apbūvēja³⁷. Viens no pirmatnējākiem, stiprākiem un

grūtāk pārkāpjamiem žogiem ir tā saucamais stāvu koku resp. pāļu žogs, kas ticis lietots, kā to pierāda arhaioloģiskie izrakumi, arī senatnē³⁸. Šis žoga tips Kurzemē tagadnē vairs maz pazīstams, toties šur tur vēl redzams uzbūvē masīvais, senatnīgais gulkoku, tā saucamais „bulverķu” žogs, kam gulkoku gali nostiprināti posmu stabos iekaltās gropēs vai starp diviem blakus ieraktiem stabiem. Kurzemes sētu augļu dārziem, aplokiem, laidariem, lopu ceļiem, pagalmiem, dažreiz arī ganībām u. c. iežogojumiem lieto izdomā ļoti dažādus žoga veidus. Pāļu žogi senatnē bija ļoti izplatīti un vēl 20. gadu simteņa 20-os gados noteikti konstatēti Liepājas apr. Bunkas, Embūtes, Kroles, Nīgrandas, Purmsātu, Tāšu, Virgas un Ziemupes pagastā, Aizputes apr. Cīravas, Kazdangas, Klosteres un Valtaiķu pagastā, Ventspils apr. Ēdoles, Dundagas, Ugāles, Usmas, Vārves pagastā, Kuldīgas apr. Kables, Padures, Pampāļu, Rendas, Snēpeles, Turlavas pagastā, Talsu apr. Ārlavas, Lubezeres, Strazdes, Upesgrīvas, Vandzenes un Zentenē pagastā. Kurzemē šos žogus tauta vēl atceras ar „lāču žoga” vārdu. Arī jau pieminētais pirmatnējais īstais bulverķu žogs tagadnē vairs ļoti reti sastopams un konstatēts Kurzemē 1940. gadā vēl dabā esošs tikai dažos (Rucavas, Tadaikšu pag.) pagastos Liepājas un Aizputes apriņķī (Alsungas, Dzērves, Sakas pag.).

Ļoti bieži Kurzemes apriņķos sastopams bulverķa žoga jaunāks atrisinājums. Šeit panākts ievērojams būvmateriālu ietaupījums, ieliekot atbalstu stabu rievās, starp gulkārtīm, attiecīga lieluma koka gabalus vai akmeņus³⁹. Cits vēl jaunāks „bulverķa žoga” atvasinājums Kurzemes novadā ir žoga stabam izdobto rievu vietā likt divus pietapotus vai pienaglotus mietus. Šādus žogus Kurzemē mēdz saukt arī par „sklandu žogiem”, t. i. kāršu žogiem bez pildījumu elementiem (riņķiem, zediņiem u. c.). Sklandu žogu atbalstu stabiem var būt arī stabos izdobto gropu — siļu vietā izkalti caurumi kāršu caurlaišanai un nostiprināšanai. Lai novērstu kāršu izslīdēšanu no caurumiem, kāršu resgaļos dažkārt mēdz izdarīt attiecīgus iecirtumus. Trešais atbalsta staba veids ir stabs ar robeidīgiem iecirtumiem vienos sānos gulkāršu ielikšanai. Kārtis šinī gadījumā, žogam pieskaņoties, viegli var izkrist; lai to novērstu, ir pāņemtiens piesiet blakus stabam zemē iedzītu mietu, tā kārtis iespīlējot starp stabu un mietu. Jaunākos laikos kārtis pienaglo ar naglām, ierobežojoties dažkārt ar nedziļu iecirtumu resp. apaļas stabu virsas nogludināšanu, pietēšanu. Beidzot sklandu žogu atbalstiem ļoti bieži lieto staba vietā divus tuvu vienu pie otra zemē iedzītus mietus, starp kuņiem atbalsta kārtis uz mietu sasējējām klūgām. Jaunākos laikos klūgu vietā pienaglo mietiem abās pusēs apaļkokus vai līstītes, kur kārtis atbalstīt. Lai panāktu vēl ciešāku iežogojumu veidu, sklandu žogu papildina ar pildījuma elementiem. Ļoti izplatīts ir „riķu žogs”, kādu dažādos variantos sastopam ne tikvien visā Latvijā, bet arī tālu projām aiz mūsu zemes robe-

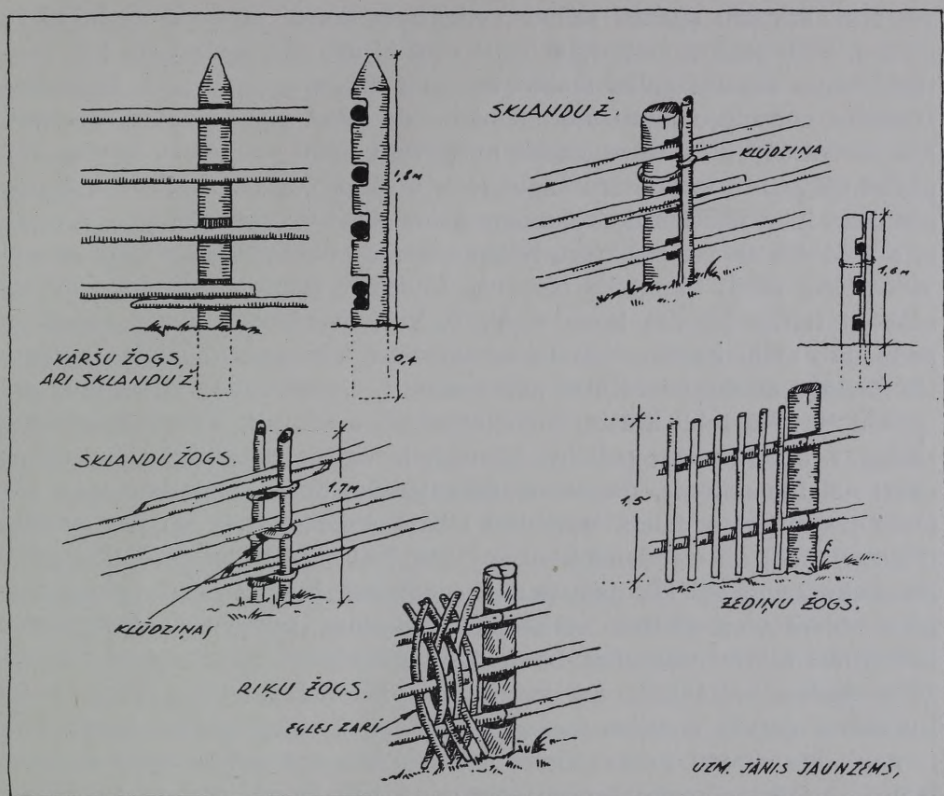
žām⁴⁰. Rīķu žogus, piemēram, Vidzemē pazīst arī ar zediņu žoga vārdu. Tie darināti, iepinot gludus egļu zarus starp trim līdz piecām posmu stabos līmeniski nostiprinātām kārtīm. Zediņu un tā saucamie „tūnu” žogi pieder sētu vai tās atsevišķas daļas aptveŗoŗai blīvžogu grupai. Jaunāki ir dēļu kārtiņu un beidzot „ribiņu” vai „virbiņu” un latu žogi. Zediņus, dēļus un latas mēdz pie kārtīm pienaglot. Kamēr „riķu žogam” nepiecieŗams mazākais trīs kārtis, pēdējiem pietiek ar divām. Sakarā ar sklandu žogiem piemināms vēl, ka daŗkārt Kurzemes lauku sētās atbalstiem izlieto arī augoŗus kokus (piemēram kārkļu vai vītolu gatvi), kārtis tiem piesienot vai pienaglojot⁴¹. Beidzot minēsim vēl daŗus citus iezogojumus: pītais žogs, kas gatavots no paegļu vai egles elastīgiem zariem, tos sapinot, ir ļoti izturīgs, tikai saturmieti laiku pa laikam jāatjauno. Tāpat sastopami ziemeļu Kurzemē arī „slīpo sklandu” vai slīpi likto kāŗšu žogi, kas stipri izplatīti pie zemeļu tautām: somiem, kareļiem, igauņiem u. c. Apvidos, kur dabā daudz laukakmeņu, lieto arī no akmeņiem sakrautus žogus, tā saucamos „mūrīŗus” jeb „vaļņus”⁴². Visjaunākos laikos aprakstīto veclaiku žogu vietā pa daļai sāk parādīties dzeloņstieplu žogi. Žogu rotājumi Kurzemē nav parasti. Žogu ietvertā senatnīgā viensēta bija pieejama caur vārtiem. Katram pievedceļam bija savi vārti. Uz galvenā ceļa esoŗie vārti Kurzemē arī tagad vēl saucas par „goda vārtiem”. Otrie, t. s. mazie resp. „lopu vārti” atradās uz ganu ceļa. Senāk bija pazīstami vēl arī treŗie, t. s. „rijas vārti”, kas atradās allaŗ savrupstāvoŗās rijas tuvumā un noderēja labības ievēŗanai⁴³. Vārtos atradās viena vai divas ceļamas resp. veŗamas vērtnes, kas bija nostiprināmas stabili ieraktajos un labi nostrādātajos vārtu stabos. Labākas noturības dēļ vārtu stabu augŗgalus savienoja ar šķēŗskokiem. Vārtu stabi bija ļoti pateicīga vieta rotājumiem un puŗķojumiem godu un svinību gadījumos, tāpat gadskārtējos svētkos, piemēram Jāņos. Mazāk svarīgās vietās, piemēram aplokos, caurtikŗšanai caur žogu lieto arī vienkāŗŗas izņemamas kārtis. Pievienotajā 8. un 9. zīmējumā parādīti daŗi pieminētie žogu paraugi daŗādos Kurzemes pagastos, zīmēti laikā no 1930. gada līdz 1940. gadam.

10. fotografijā „bulverķu žogs” Liepājas apr. Rucavas pagasta „Deju” mājās, tagad pāŗcelts Brīvdabas mūzejā. Resno žoga stabu pretējos sānos ar kapli un cirvi izcirstas dziļas gropes, kuŗās ieguldīti apaļie gulkoki pietēstiem „vaigiem”. Šinī žogā, kuŗš nodala laidaru no pagalma, ierīkoti divēji vārti, vieni ŗauri — gājējiem, otri plati — divviru — braucējiem. Vārti veŗas stipros, resnos vārtu stabos ap vertikālo asi — vārtu statni, kuŗa apakŗējais, attiecīgi pietēstais gals groŗās zemē ieraktā izkaltā koka lizdā, augŗējais gals — tā saucamajā vārtu „cepurē” iekaltā robā. Abas vārtu vērtnes aizvērtā stāvoklī kopā satur no paegļu rīkstēm sagriezts gredzens, ko „uzmet” saduras vietā vārtu staba

8. zīm. Žogu veidi Kurzemē.

galiem. Apskatot Kurzemes novada vecākās un jaunākās lauku celtnes, jāsap, ka pretēji Vidzemei un Latgalei, kur ierasts celt apaļu gulkoku sienas, Kurzemē pārsvarā gulbūves no divpusīgi un pat četrpusīgi pietēstiem baļķiem. Novada dienvidu daļā gludās baļķu sienas ar ļoti reti izņēmumiem iestrādātas gludas vai cinkotos pakšos, bet Kurzemes ziemeļu daļā bieži redzami krusta pakši ar pāri laistiem galiem. Ja ēku visā tās paredzētā garumā neizdevās realizēt viena baļķa garumā, tad sienas pagarināšana tiek izdarīta ar dubulti gropēta statņa palīdzību, ieguldot šā statņa gropēs aptēsto baļķu galu tapas, kā tas parasti tiek darīts vispārīgi lauku celtnēs pie durvju un logu stenderēm. Apgabalos, kur būvkoki ēku celšanai tiek piegādāti no lielākiem attālumiem, bieži sastopami tādi piemēri, kur sienas celtas no samērā īsiem baļķiem, izmantojot pēc iespējas visus būvkokus un pildot ar tiem statņu spraugas, bet arī tad reti kad manāma atkāpšanās no ierastā pakšu sējuma stūros⁴⁴. Ēku pamati jau 19. g. s. vidū parasti tiek mūrēti ar javu, un tikai

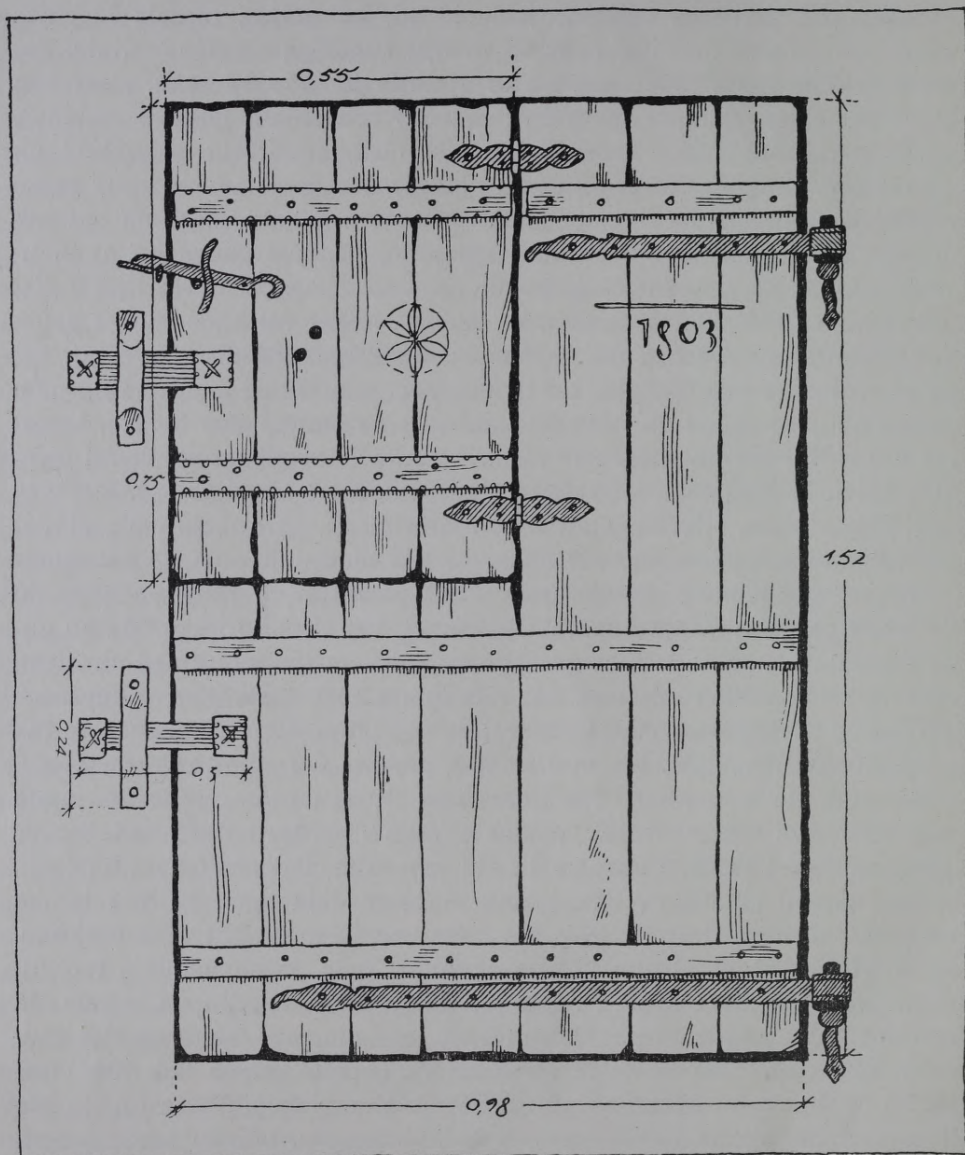

9. zīm. Žogu veidi Kurzemē.

mazāk svarīgām saimniecības ēkām lieto apaļu saveltu laukakmeņu paviļas. Jaunākos laikos ēkām sāk likt augstākus un dziļāk zemē ieraktus pamatus, sevišķi dzīvojamai ēkai un kūtij. Ceļot kādu siltumu turošu ēku, starp atsevišķiem būvkokiem tiek likta plāna būvsūnas kārtā. Gulbūves augšā apkārt ejošais spāru balķis vai „spārenīca” ar attiecīgiem izcirstiem „spāru robiem”, „zobiem” tiek parasti guldīts uz jau pieminēto statņu galiem, kamēr statņu otrs gals balstās spēcīgajā pamatbalķī — pamatnīcā iecirstos robos. Galvenās ēku šķērssienas vienmēr veidotas, gulbaļķu galus cauri laižot un tos iesienot ārsienās. Pārējās mazāk svarīgās šķērssienas mēdz būt iebūvētas atkal ar iemīļotā statņu koka staba palīdzību, novietojot to pie sienas un piepildot attiecīgi pietēstiem gulkokiem. Dienvidu Kurzemē raksturīgie četru slīpju-piramīdas jumti klāti salmiem vai ezera niedrēm, nostiprinot kori ar grants-mālsaļu uzbērumu un koka klamburiem (tupelēm). Konstatēta arī kombinēta seguma materiāla lietošana, liekot apakšā salmus, virsū niedres

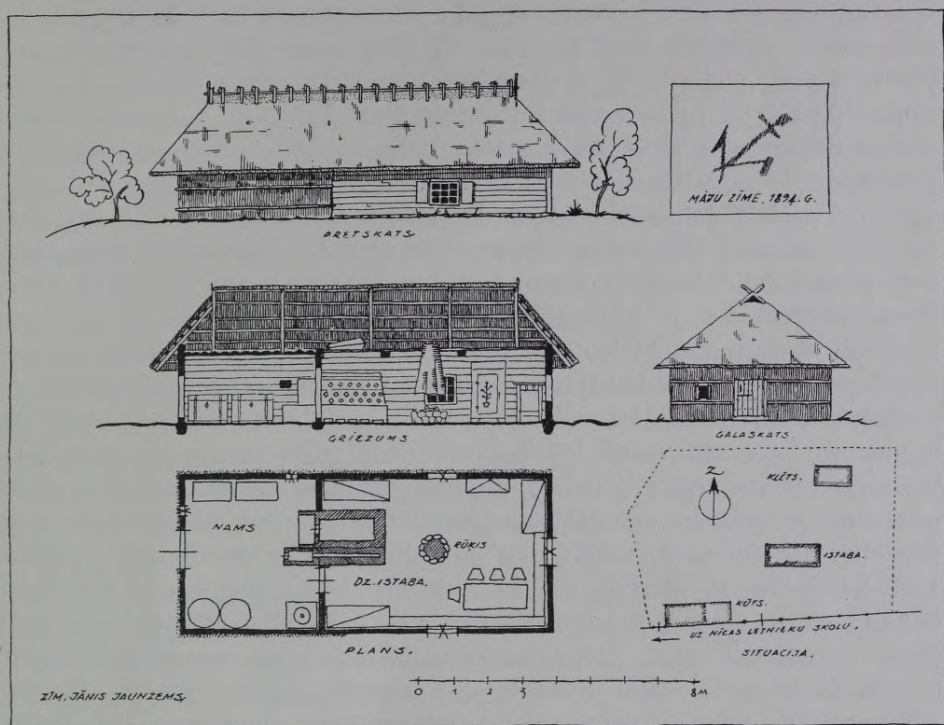
vai trim kārtām: apakšā salmus, virs tiem doņus un pašā virsū kārtu niedru. Tādi jaukta materiāla jumti esot bijuši pēc nostāstiem ļoti izturīgi. Jumta čukura galos atstāti caurumi dūmu novadīšanai. Kurzemes ziemeļos četrslīpju jumti sastopami daudz retāk par divslīpju jumtiem. Kamēr četrslīpju un tā saucamie pusgēveļu jumti pēc savas formas labi piemēroti salmu vai niedru segumiem, divslīpju jumta forma raksturīga senajiem lubu jumtiem, kas Kurzemes ziemeļos vēl nesen, 19. g. s. II pusē, bija valdošie un vēl pat mūsu laikos sastopami bieži⁴⁵. Citos Latvijas apvidos lubu jumti tikpat kā izzuduši. Lubas ir apmēram 6 pēdu garumā sašķelti taisna priedes koka skali, ar kuņiem pārsedz jumtu vairākām pamīšus liktām kārtām. Lai lubas saturētu, kur parasti naglas nelieto, tās noslogo ar slogiem. Katra jumta daļu, t. s. rindu starp sijām sauc par „pantu”⁴⁶. Zem lubu klāsta Ziemeļkurzemē mēdz likt dubultas kamiena kārtas, t. i. egļu mizas gabalus, sevišķi, ja vajadzīgs pilnīgi ciešs, ūdens cauri nelaidējs jumts, piemēram dzīvojamām ēkām, laidariem u. t. t.⁴⁷. Lubu jumts prasa daudz izmeklēti laba koka materiāla un nav sevišķi izturīgs, tādēļ arī atrodams tikai apvidos, kas bagāti mežiem. Lubu jumti Ziemeļkurzemē vēl 20. gadu simteņa sākumā bija atrodami siena šķūņiem, bieži vien pirtīm, vārāmiem namiņiem, smēdēm, samērā retāk kūtīm, arī klētīm un rijām. Lubu jumti konstatēti vēl 20. gadu simteņa 20-os gados vairākkārt arī zvejnieku piederumu būdām jūrmalā un Kurzemes darvas cepliem mežos⁴⁸. Tagadnē Ziemeļkurzemē parastākais ir naglotais skaidu jumts, tomēr vecāko ēku spārenīcās bieži atrodam blakus spārēm zīmīgus vecus iecirtumus, kas liecina par to, ka priekš skaidu jumta ēka bijusi segta ar lubu jumtu. Šādi iecirtumi vairākkārtīgi konstatēti arī vecām dzīvojamām ēkām⁴⁹. Ziemeļkurzemes tautas celtniecība izveidojusies ciešā sakarā ar lubu jumtu un tikai šinī sakarā dod arhitektoniski pilnvērtīgus atrisinājumus. Ar plānu pienaglo to skaidu jumtu ēkas it kā zaudē savu arhitektonisko nopietnību un noslēgtību, kādu ar patiku izjūtam, vērojot ēku ar glītu lubu vai salmu jumtu. Arī Ziemeļkurzemē sastopami niedru jumti, jo niedres bagātīgi dod Engures ezers. Ēkas, kas segtas ar Engures ezera niedrēm, sastopamas ne tikvien Talsu, bet pat Kuldīgas un Ventspils apr. Samērā reti šeit lieto tīru salmu jumtus, vairākos pagastos tādu nav nemaz⁵⁰. Kā ūniks dažos Kurzemes novados, īpaši Kurzemes dienvidu daļā, atzīmējami jumti, kas vienā pusē iesegti niedrēm, bet otrā skaidām. Tas izskaidrojams ar to, ka niedru un salmu jumti ātrāk noliektas saules un vēja pusē, bet ēnas pusē tie ir izturīgāki, sevišķi, ja apaug ar sūnām. Sakarā ar to rodas vajadzība vecām ēkām atjaunot tikai vienu jumta slīpi, ko parasti izdara ar tagadnē populārājām naglotām skaidām. Dienvidu Kurzemē, īpaši Liepājas apriņķa dienvidu pagastos, pat mūsu dienās, var teikt, 95% no visām lauku ēkām jumti ir darināti no ezera niedrēm⁵¹. Šī savdabīgā

etnografiskā parādība izskaidrojama ar to, ka tuvais, plašais Liepājas ezers jau no seniem laikiem ir šo niedrņu bagātīga atrašanās vieta. Samērā seklaiss ezers pieaudzis, kā to vietējie iedzīvotāji saka, „pavisam biezs skaistām, slaidām niedrēm”. Jau no senseniem laikiem rudenos, pirmajā kailsalā, tikko ezera ūdeņi pārsaluši, apkārtējie saimnieki un namelnieki steigšus dodas uz ezeru niedrēs. Katrs ciems vai katrs saimnieks vispirms apzīmē — „apņem” sev zināmu gabalu ezerā un tad sāk niedres pļaut garķātēm, vienroces izkaptīm, pēdējos gados arī ar pļaujammašīnām. Sievietes tās sagrābj un novieto vezumos. Darbs tiek darīts ļoti straujā gaitā, jo visi baidās, ka rudens vētras vai kāds sniega padebesis niedres nesalauztu un nepadarītu nederīgas. Mājās pārvestas, sapļautās niedres tiek šķirotas un tīrītas, pēc kam tās ar meldru šķipsnām sasien nelielos kūļos un nokrauj kaut kur pajumtē lielos blāķos, liekot tur kūļus kārtām un pamīšus: vienu kārtu ar tievgaļiem uz vienu pusi, otru kārtu ar resgaļiem⁵². Skaistas niedres dod arī Liepājas apr. Rucavas pag. Papes ezers. Niedrņu jumti ir ļoti izturīgi un, pareizi nojumti, stāvēt pat līdz simts gadiem un vēl ilgāk. Liekot niedrņu jumtus, tā saucamās „vistiņas” gar jumta apakšējo ārmalu liek parasti no garķūļu salmiem, jo tie labāk padodas piespiešanai un liekšanai, bet ēkas kori aizpilda un noklāj ar jau pieminētajiem ar granti caurjauktiem spaļiem un sajukušiem, dažreiz arī kapātiem salmiem. Bez tam jumta kori, īpaši Dienvidkurzemē, nostiprina sevišķiem koka „klamburiem” — „tupelēm”. „Tupeles” darina no pušu šķeltiem, apm. 15 cm diametrā, priedes vai egles kokiem, apmēram 1 līdz 1,2 m garumā. Tās tiek liktas ik pa pāriem, uz katru jumta slīpi nāk sava tupeles kāja. Tupeles augšgalā sastiprinātas kopā. Senais sastiprināšanas veids, ko tagadnē lieto vairs reti, ir kad vienai „tupelei”, tā saucamajai „mātītei”, tiek izkalts augšējā daļā apm. 10 līdz 15 cm no gala caurums, tieši tik liels, lai caur to varētu izbīdīt otru pārkoku, tā saukto „tēviņu”. Otram kokam savukārt galā ar abpusīgiem iecirtumiem tiek izveidota „galva”. Izbīdot galvu cauri izkaltajam robam un izbīdīto koku pagriežot par 90 grādiem, iecirstie robi ieslīd izkaltā cauruma sānos un cieši iesienas viens otrā. „Tupeļu” pārus liek itin bieži tā, ka šķelto koku šķautnes pat dažreiz saskāras kopā. Virs tupeļu galiem pamīšus ejošās vietās novieto apaļu, smagāku mizotu kārti, parasti visa jumta garumā, kas satur visu „tupeļu partiju” kopā un piespiež tās jumentam⁵³. Jumta zeltiņa galos Kurzemē, īpaši Kurzemes dienvidu daļā, kā dekoratīvu rotājumu bieži liek dēlī veidotos „āžus”, „dzērvītes”, gan stilizētu putnu galvu, gan stilizētu zirga galvu, stādu motīvu un c. veidos. Tieši šajos veidojumos izpaužas Kurzemes ļaužu sensenā tieksme pēc daiļuma, izpaužas arī labā izdoma un pacietība darbā, īpaši zeltiņa apšuvuma dēļu noslēguma veidojumu daudzos variantos, spāru un siju galu dekoratīvos izcirtumos, klētspriekšās esošajos precīzi vienādos iz-

10. zīm. Istabas ārdurvis. Liepājas apr. Rucavas pag. Papes ciemā.

cirstajos stabos, klēts priekšu margās un „rakstītājās” istabu un klēts durvīs. Gandrīz katrai praktiski nepieciešamai ēkas detaļai piešķirta arī piemērota dekoratīva izteiksme. Te piebilstams vēl, ka Kurzemē daudz vairāk kā citos Latvijas novados lauku būvniecībā tiek lietotas krāsas. Gaišos toņos ieturētie logu apmaļu un slēgu krāsojumi, kā arī vairāk-

11. zīm. Dzīvojamā ēka, Liepājas apr. Nīcas pag. Lejnieku-Klampju ciemā.

krāsainie otētie durvju apšuvumu raksti iepriecinoši atdzīvina iezalģanpelēko vai sudrabpelēko kuršu sētas kolorītu. Ēku griesti vecākajās Kurzemes dzīvojamās ēkās parasti likti uz gludi apstrādātām sijām no dēļiem „trijnīti”. Tikai saimniecības ēkām griesti likti no neapstrādātiem apaļiem vai šķeltiem kokiem. Grīdas, kā mēs to tagad saprotam šī vārda tiešā nozīmē, atrodamas Kurzemes klētīs, pirtīs un dzīvojamās istabās, apdzīvošanai domātās telpās. Turpretim istabu priekšnamos, virtuvēs, tāpat rijās, piedarbos priekšroka tiek dota blietētiem māla, kaļķugrants un ķieģeļu kloniem, pie kam izšķīrjami divējādi kloni — visā telpas garumā blietēti un no atsevišķiem nededzināta māla ķieģeļiem salikti kloni. Virtuvēs, kur daudz jāstrādā ar ūdeni, klons, īpaši vēlākos laikos, nereti ielikts no dedzinātiem māla ķieģeļiem⁵⁴. Atzīmējams, ka Kurzemes senajām dzīvojamām ēkām ārdurvis darinātas no platiem, bieziem un taisniem priedes vai egles koka dēļiem, sastiprinātas koka šķēršiem — „šķērsdzītnēm” un apkaltas dažkārt interesantiem un glītiem lauku kalēju dzelzs kalumiem. Durvju augšējā daļā ierīkotas otras, mazākas durvītiņas. Ja lielās durvis ir aizvērtas un ar dzelzs klinķi noslēg-

tas, iespējams atvērt durvju augšdaļu, tā saucamās „mazās durvīņas”, kam savas viras un savs klinķis. 10. zīm. šādas durvis Liepājas apr. Rucavas pag. „Papes” ciemā darinātas 19. gadu simteņa sākumā. Durvju samēri 0,93 m × 1,56 m. Mazo durvīņu samēri 0,55 m × 0,72 m⁵⁵. Kurzemes dzīvojamās ēkās novērojama liela dažādība. Starp vecākajiem piemēriem ir saglabājušies daži tādi paraugi, kas uzskatāmi parāda cilvēka dzīvokļa pakāpenisku kultūrvēsturisko attīstības gaitu no pat senvēstures laikiem līdz mūsu dienām. Par to, kādi varēja būt Kurzemes iedzīvotāju mājokļi sirmā senatnē, nojautu dod vēl šur tur dzīvē atrodamie stāvkoku namiņi, slieteņi, vasaras virtuves, kas, kā to paši nosaukumi norāda, darināti no ap resnāku koku skeletu stateniski saslēgtām apaļkārtīm⁵⁶. Vēlāk stāvkoku namus aizstāja stiprākas būves — gulkoku celtnes, kas arī pašā sākumā iedomājamas kā vientelpas ar ugunsgrāvis pavardu vidū⁵⁷. Tālākā attīstības gaitā šādiem namiem pievienojas vēl otra telpa — istaba, un, cik vērojams no dažām pēdējo gadu pilskalnu izrakumos konstatētām pazīmēm, tad šāds dzīvojamās ēkas divdalījums Kurzemē noticis jau vēlajā dzelzs laikmetā, apm. priekš 1000 gadiem⁵⁸. Te atzīmējams, ka vairākas šādas divtelpu dzīvojamās ēkas (nams un istaba) konstatētas Kurzemē vēl 1920-os gados⁵⁹. 11. zīm. šāda dzīvojamā ēka Liepājas apr. Nīcas pag. Lejnieku-Klampju ciema namelnieka Jaņa Sveiles īpašumā 19. gadu simteņa beigās, 1894. gadā⁶⁰. Kā tas uzmērījumā redzams, bez skursteņa dzīvojamā ēka — dūmistaba — plānā iedalās tikai divās telpās: namā un istabā. Apkure novietota ēkas vidū ar mūrētu rovi, bez skursteņa. Nama kaktā novietotas piestas un rokas dzirnavas. Vienīgajā istabā senlaicīgas istablietas: galds, soli, gultas. Istabas vidū apgaismes ietaise — rūķis — senatnīga vaļēja pavarda veidā ar dzirksteļu ķērāju, tā saucamo „rūķa maisu” pie griestiem. Dzīvojamā ēka celta no gulkokiem ar niedru jumtu. No ārpuses sienas apliktas ar niedrēm. Turpmākais dzīvojamās ēkas papildinājums ir namam otrā pusē piebūvētā pretistaba, kas sākumā nav apsildāma un lietota dzīvei tikai vasaras laikā. Šāds trīstelpu dalījums pastāvējis Kurzemes lauku dzīvē ilgu gadu simteņus, un arī tagadnē šo dalījumu tirā veidā vai vairāk vai mazāk pārgrozītu un papildinātu uzrāda gandrīz visas šī novada dzīvojamās ēkas, kas celtas līdz 19. gadu simteņa vidum⁶¹. Tikai senajā nama vietā tagadnē redzam ierīkotu priekšnamu ar divām vai vienu izeju un ēkas apkures centru, rovi jeb manteļskursteni, bet istabas un pretistabas vietā redzam sīkāku telpu sadalījumu, vairākus lielākus vai mazākus kambarus.

Mūsu klimatiskos apstākļos cilvēka mājokļa pati svarīgākā vieta ir dzīvei nepieciešamās siltuma sagādes — uguns vieta. Uguns vieta ar daudz maz ierobežotu ugunsgrāvis senos laikos, kā jau pieminēts, atradās nama vidū⁶². Vēlāk, telpai attīstoties, ugunsgrāvis pārcēla nama diben-

pusē, pārsēdžot ugunsvietu ar pretuguns aizsargu, ko veidoja no baļķiem resp. gareniski pārsķeltiem baļķiem. Šādu pārsegtu, aizsargātu ugunsvietu mēdz apzīmēt arī Kurzemē ar vārdu „rovis”. „Rovis”, tam vēlāk attīstoties, lielākā vai mazākā mērā atdalīts no pārējā nama, dažkārt pilnīgi ar savām sienām un savām durvīm. Rovja sienas mēdza aplikt ar biezu māla kārtu, lai nodrošinātu pret degšanu⁶³. No rovja maz pamazām izveidojies tagadnē, īpaši Kurzemē, tik populārais manteļskurstenis jeb „dižais skurstenis”. Manteļskurstenis savā apakšējā daļā — plānā parasti ir taisnstūrains, iekšpusē no 6 līdz 12 un vairāk kv. metru plašs. Sienas no 50 cm līdz 1 m biezas, mūrētas no jaukta akmeņu un ķieģeļu mūra kaļķu-grants, retāk māla javā. Skurstenim sienas tiek stingri vertikāli mūrētas līdz pat ēkas griestu augstumam, apm. 2,20 m no ēkas grīdas līmeņa, tad tās pamazām sarauc, caur ko virs jumta manteļskurstenis iziet kā viens vienīgs paprāvs dūmvads. Skursteņa sienu mūrējums apmests no iekš- un ārpuses ar kaļķu-grants vai mālu apmetumu. Dažreiz ārpusi vēl balsina ar kaļķi vai iezālganu plienu⁶⁴. Mūra saraušana vai „saraukšana” ar slīpu mūrējumu tiek izdarīta parasti tikai no trim pusēm, ceturtdā uz ēkas ārsienu (priekšpusi) vērstā puse tiek turpināta vertikāli līdz pat ēkas jumta korei. Ar to panākts daudz stabilāks visas šīs konstrukcijas atrisinājums. 11. fotogr. apm. 150 gadus vecs manteļskurstenis Liepājas apr. Nīcas pag. Rumbasgala ciema „Tupešu” mājās. Skursteņa telpā nonākam parasti caur velvētu vai vienkāršu četrstūrīgu ieeju, kas parasti noslēdzama virās virināmām dēļu durvīm. Nostājoties šāda skursteņa vidū un skatoties uz augšu, redzams cauri skursteņa galam debesu zilums. Lai lietus un sniegs nekristu skursteņa telpā, gandrīz visos šāda veida manteļskursteņos ierīkots dzelzs vai koka aizveramais, tā saucamais „skursteņa vāks”⁶⁵. Vāks ierīkots grozāms — ap skursteni iemūrētu, griezumā apaļu dzelzs asi. Ar gaņas koka sviras — „kārts” palīdzību „vāku” var pagriezt vai nu nostādot vāka plāksni vertikāli — tad skurstenis atvērts, vai arī kārti pavelkot uz leju un tādējādi dzelzs vāku pagriežot par 90 grādiem, citiem vārdiem, to nostādot horizontālā stāvoklī, tad skurstenis būs aizvērts. Skursteņa aizvēršana gan parasti tiek izdarīta tikai ziemas laikā siltuma dēļ, bet arī vasarā, lietus gāzu laikā. Kurzemes „dižo skursteņu” iekšpusē dažādos augstumos un virzienos redzamas iemūrētas dažas koka daļas — koka ārdiņi — „bantas”. „Bantas” ir apaļkoki apm. 10 līdz 20 cm diametrā. Tās noder konstruktīvi kā saturētāji. Bez tam uz tām gandrīz nepārtrauktajos dūmos no senseniem laikiem tiek karināta žāvēšanai nodomātā sālītā gaļa un desas. Karinot gaļu un desas, parasti darījuši tā, ka augstākajos ārdos likuši tos gaļas gabalus, kas bijuši domāti lietošanai vēlākā laikā, bet zemāk tos, kuri lietoti ikdienas pārtikšanai un bijuši vieglāk sasniedzami. Dūmos gaļa nožāvējusies sevišķi

garšīga un laba⁶⁶. Plašajā skurstenī novietoti vairāki atklāti uguns kuri — pavardi. Tie izveidoti lizdveidīgi no ar māla javu samūrētiem akmeņiem un ķieģeļiem. To novietne bijusi parasti gar skursteņa ārsienām. Pavardus Kurzemes manteļskursteņos tauta sauc arī par „ugunīm”⁶⁷. Pie pavardiem senāk parasti glabājās kādi pieci seši brīvi stāvoši laukakmeņi, kurus vajadzības gadījumā izmantoja katlu resp. pannu uzlikšanai. Jaunākos laikos šos akmeņus gan pa daļai aizstāja ar dzelzs lauku kalēju kaltiem trijkājiem. Trijkāja katla balsta riņķiem parasti piekniedētas trīs pakavdzelzs kājiņas. Kājiņu apakšējie gali mazliet paplašināti, lai trijkājis negrimtu pārāk dziļi pelnos, bet augšējie gali atstāti krietni gaŗi un ieliekti uz riņķa centru, kas atļauj trijkāji izlietot dažāda lieluma vārīšanas un cepšanas trauku uzlikšanai. Daudzveidīgie Kurzemes pavardu kāši bieži vien ir ļoti asprātīgi pagatavoti. Pēc lietotā materiāla kāši sadalās koka un dzelzs, kā arī jaukta materiāla darinājumos. Atkarībā no kāšu konstrukcijas izšķirami: iebūvētie, pārniesamie, bīdāmie un grozāmie kāši. Grozāmie kāši pieder iebūvēto grupai, un tos Kurzemē sauc arī par „saimnieka kāšiem”, bet viegli izjaucamos, pārniesamos — par kalpa kāšiem. Vispārīgais šādu kāšu nosaukums visā Latvijā ir „pavarda kāsis”. Kā jau pats vārds liecina, šī ierīce savā pirmatnējā veidā ir bijusi pavisam vienkārša, darināta no koka, izmeklējot to ar dabisku atzarojumu kāšī. Ierīce ar auklu vai klūgu vijumu tika piestiprināta skurstenī virs pavarda sijai vai ārdiņam⁶⁸. Tāds vienkāršs kāšus dažos Kurzemes ziemeļu novada manteļskursteņos tiku redzējis vēl 1930-os gados.

Pakaŗamās ierīces uzdevums ir ne tikvien nest un turēt dažāda smaguma katlus, bet arī rēgulēt katla augstumu virs uguns, kas nepieciešams ēdienus gatavojot, un ļaut ērti pārvietot katlu „bomja” resp. „katla sijas” garenvirzienā. Minētā uzdevuma veikšanai piemērota tieši tā kāšu konstrukcija, kurā svarīgākie momenti ir piestiprinājums skurstenī iemūrētajai „katlu sijai”, augstuma rēgulēšana un katla uzkāŗšana⁶⁹. Augstumu rēgulē, pārliekot „atsēju” augstākā vai zemākā kāša kāta robiņā, vai arī mainot to pašas katla sijas seklākos un dziļākos robus. Kāsis katla sijai piesiets parasti savelkamā mezglā. Mezglu atvelkot, kāsis viegli pārvietojams sijas garenvirzienā. Grozāmais kāsis savā uzdevuma pildīšanā līdzīgs bīdāmajam, bet katla nesēja uzbūve tam dibināta uz pavisam cita principa. Kāšu nesējs, saukts „elkonis”, šeit ir uz pusi īsāks. Tā viens gals ir brīvs, bet otrs nekustīgi nostiprināts pasesnā stāvkokā, kas ar koka iekavu resp. „eņģi” pievienots skursteņa sienai tā, lai varētu brīvi kustēties ap savu asi. Stāvkoka augšgals pietēsts un novietots akmens vai cieta ozolkoka šķilā iekaltā lizdā. Lielākas izturības dēļ „elkonis” un statnis savienots vēl ar sevišķu balstu. Elkonī 1 līdz 2 kalumi kāša kātam, kurš tur nostiprināms ar tapu. Visa ietaise

ļoti līdzīga senlaicīgām koka durvju virām. Vecākā tipa kurzemnieku grozāmie kāši darināti no viena paša piemērota koka gabala, izmeklējot statni ar stipru dabisku, elkonim piemērotu zaru vai saknes koku. Tādā gadījumā iztrūkst īpašais „balsta koks” starp statni un elkoni⁷⁰. Ja ir šāda veida kāši, tad katls var tikt ērti pieliets un uzkabināts kāsim ārpus pavarda. Pēc katla sagatavošanas to visai viegli iegriezt virs ugunskura. Kurzemes manteļskursteņos sākot ar 19. gadu simteņa II pusi parādījušies arī dzelzs materiāla „podu kāši” vai „podu ķēdes”⁷¹. Ķēde uz „katla sijas” uzvērta ar īpašu riņķi vai āķi. Katla uzkabināšanai kalpo dzelzs āķis vai „S” veida dubultāķis. Ar „S” veida āķi rēgulē katla augstumu, iekārot augšējo dubultāķi augstākā vai zemākā ķēdes locekli. Dzelzs „stieņu kāšiem”, kādi arī Kurzemē nav retums, augstuma mainīšanu izdara ar „zāga kāta” palīdzību, paceļot āķi attiecīgos kātā veidotos roņņos pēc vajadzības augstāk vai zemāk.

Manteļskursteņu sienās dažreiz sastopami arī mazi atveŗami sīkrūšu lodziņi, kas te ierīkoti gaismai un pārāk sīvo dūmu izlaišanai. Skursteņa sienās vairākās vietās redzamas nelielas mūrī izveidotas „rierītes”. Tās domātas dažādu ikdienas vajadzīgu sīkaku priekšmetu novietošanai, piemēram, šķiltavai un kramam, sālstraukam, iekuru sveķīšiem u. t. t. Atskaitot dažus pazemus koka blukīšus katlu uzlikšanai un sēdēšanai, vairāk nekādu citu priekšmetu skurstenī nav. Skursteņa iekšpuse no dūmiem ilgos gados nokvēpusi spīdoši melna. Dzīvojamās istabas maizes krāsns parasti atrodas istabā, bet tās mute skurstenī. Kurzemes maizes krāsns plānā ir iegarens četrstūris, tās augstums apm. $\frac{2}{3}$ no istabas augstuma⁷². Sienas ieslīpas. Krāsns mūrēta ar īpašu dūmu eju, kas izveidota uzmūrējot virs kurtuves otro velvi. Tukšums — spelte, kas te radies, krāsns dibenā savienota ar kurtuvi, bet virs krāsns mutes atstāts neliels caurums „spertes mute” dūmu novadam. Krāsns priekšā uzmūrēts ap 50 cm liels izvirzums pelnu un ogļu izslaucīšanai. Virs speltes izveidots neliels dzirksteļu uztvērējs kurtuves platumā. Krāsns ārējā uzbūvē stipri un uzskatāmi ievērots un ieturēts divdalījums. Šaurākā krāsns augšdaļa mūrēta uz platākas apakšdaļas.

Krāsns materiāls izmeklēti labs māls, grants, dedzināti un nededzināti ķieģeļi. Laukakmeņi lietoti tikai apakšējā daļā — pamatos. Sildām-virsas un sildāmspējas palielināšanai Kurzemes dienvidu daļā lietotas katrā krāsns daļā vairākas rindas izdobto, nevāpēto, gaiši zaļi vai dzeltenī vāpēto senā parauga krāsns podu, kas pēc izskata atgādina parastus puķu podus, ja tiem augšgals būtu izveidots kvadrāta formā. Podu dibens ir apaļš ar paplašinātu maliņu — „ranti” apkārt, lai podi labāk turētos krāsns mūrī⁷³. Dobjie podiņi iemūrēti starp ķieģeļiem, parasti mainot divas kārtas ķieģeļu ar kārtu podu. Apkārt krāsniņ ejošais Kurzemē tik iemīļotais mūrītis savos attīstības sākumos vienmēr bijis auksts, tikai

apmēram 19. gadu simteņa II pusē, iemūrējot skursteņos vārāmos katlus nekustīgi un izveidojot kaut ko līdzīgu plītij; Kurzemes dzīvojamās istabas apkures sistēmā ienāk jauns interesants elements — siltais mūriņš, kurš vēlāk ļoti iecienīts un plaši izplatīts ne tikvien Kurzemē, bet arī citos Latvijas novados⁷⁴. Istabas krāsns zaļi vai dzeltenī vāpētie podi skaitījušies senos laikos visas istabas, jā, pat mājas sevišķs greznums un rotājums. Cik pēc nostāstiem uzzināts, atsevišķās viena ciema saimniecības savā starpā sevišķi lepojušās ar šādu „greznu podu” rindu skaitu krāsns sānos, piemēram, bijušas pazīstamas „dujvindas”, „trejvindas”, „piecervindas” un vēl vairāk podu rindas. Mājas bērni sevišķi uz svētkiem čakli slaucījuši un tīrījuši spožus vāpēto podu dobumus, cerot, ka svētku rītā ceļoties tie atradīšot poda dobumus ieliktus dāvanu saīnīšus⁷⁵. Senā Kurzemes istabas apgaismošanas ierīce — īpatnējais kamīns „rūķis” jeb „rūķītis” savas attīstības pilnībā atradās istabā piemūrēts manteļskursteņa sānu sienai, jo rūķa dūmu uztvērējs bija savienots ar skursteni, kas dūmus „novilka”. Rūķi lietojot, virs „pamūŗa” zem dūmu uztvērēja tika dedzināta labi izžāvēta, sīki skaldīta celmu malka, tā saucamie „ķieņi”⁷⁶. Siltuma mūriņš ap krāsni un rūķa pamata veidojums bieži vien ir kopīgs konstruktīvs komplekss. Rūķa augšdaļa — kurtuve un dūmu novīlcējs, turpretīm, atsevišķs veidojums⁷⁷. Rūķa kurīnāšana garajos ziemas un rudens vakaros senajā Kurzemes istabā, kad pieaugušie strādājuši dažādus rokas darbus, tikusi uzdots pēc kārtas mājas bērniem katram savu vakaru. Vajadzējis sevišķi uzmanīties un nokurīnāt „rūķi” vienādi, lai liesmas trauksmīgi nemētātos, bet degtu vienmērīgi un dotu vienādu, mierīgu un labu liesmu⁷⁸. „Rūķa” dzirksteļu ķērājs dažkārt bija veidots no vairākkārtīgi likta rupja audekla, kas tika mērcēts šķīdros mālos un bez tam no abām pusēm ugunsdrošības labad vēl noziests ar mālu javu⁷⁹. Istabu ikvakaru apgaīsmēi vēl 19. gadu simteņa otrā pusē lielos vairumos lietoti arī sausi skali, kas dedzināti īpašos lāktuŗos, tāpat pašu lietās sveces, kas dedzinātas sveču lūktuŗos. Skalus plēsa parasti no bezzarainas priedes koka, sasēja tos kūļos un lika uz krāsns lēnai izžūšanai. Izžuvušos skalus glabāja uz istabas augšas pie paša skursteņa siltās sienas. Skali tika sagatavoti vasarā visam priekšā stāvošajam rudenim un ziemai lielos vairumos, lai tie vienmēr būtu pie rokas un to netrūktu. Aīzdedzināto skalu iesprauda lāktuŗī ar degošo galu mazliet slīpi uz leju, lai uguns virzītos pa skalu uz augšu. Bērni arī skala uguni tāpat kā rūķi vakaros uzraudzījuši, t. ī. devuši skalam vajadzīgo slīpumu un brīžam nolauzuši apdegušo oglīti⁸⁰.

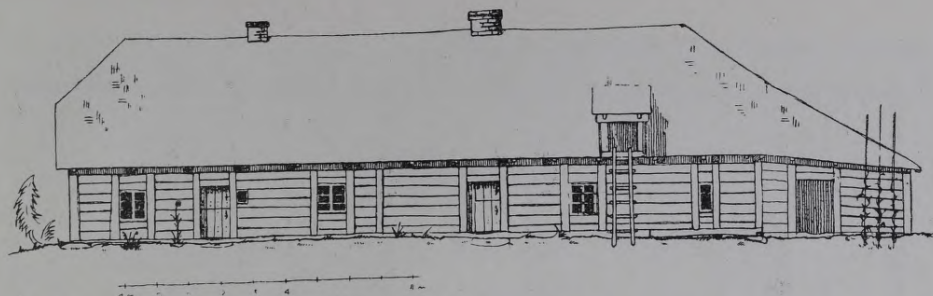
Lāktuŗi Kurzemē bijuši divējādi: īestīprināmīe un pārnesāmīe, pēdējie savukārt sadalījās uzstādāmajos un uzkarīnāmajos lāktuŗos. Skala lāktuŗa nepīciešama sastāvdaļa ir skala turētājs, kas parasti darināts no nedeģama materiāla, dzelzs, retāk vaŗa, ar vīenu vai divām un pat vai-

rākām skalu ielikšanas vietām. No skalu turētāja šīs pašas galvenās daļas viss priekšmets nosaukts par „skalturi“, kādu vārdu sevišķi lieto Vidzemē. Uz grīdas liekamo lāktuŗu stāvi sastopami ar pastāvīgu un rēgulējamu skala augstumu. Rēgulējamo lāktuŗu apakšējā daļa taisīta no diviem stāvkokiem, kas, tāpat kā iepriekš minētais, nostiprināti koka klucī. Stāvkoki „sajūgti“ ar diviem šķērskokiem, no kuŗiem viens atrodas augšgalā, otrs pret vidu. Šķērskokos izkalti caurumi. Skalu turētāja plakanais kāts brīvi kustas šķēršļos izkaltos caurumos un, pārliekot tapiņu augstāk vai zemāk, pēc vajadzības paceļams un nolaižams⁸¹. Līdztekus skaliem Kurzemē plaši lietotas arī pašu lietās sveces. Sveču liešanas darbs etnografiski ļoti interesants. Vispirms pina un vija sveču daktis. Pašvērtus linu vai kokvilnas diegus šim nolūkam savija trim kārtām kopā un sagrieza apmēram pēdu garos gabalos, iesienot vienā galā mezglu, otrā cilpiņu. Sveču liešanai nozīmētos, saimniecībā mazvērtīgākos aitu vai liellopu taukus izkausēja un ielēja sveču lādē — „standelē“, kur apakšā jau bija ieliets vārošs ūdens. Sveču lādi pašu vēl lika karstā ūdenī, lai tauki tik drīz nesasaltu. Gatavās daktis iemērcā taukos, izstiepuši taisnas, un lika aukstumā, lai sasaltu. Tālāk daktis uzmauca pa trīs līdz divpadsmit uz sevišķi darinātiem apaļiem kociņiem, uzmanīgi iemērcot karstajos šķidrajos taukos un izlika salā uz līmeniski noliktām redeļu trepēm. Kad tauki sasala, mērcēšanu atkāŗtoja, līdz ieguva vēlamo sveču resnumu, kas svāŗstījās no 2 līdz 5 un vairāk cm. Sveces lēja visvairāk pēc Jaungada un februāŗa sākumā ap Sveču dienu, bezvēja sala laikā, lai sveces stingdamas neplaisātu. Izlietās sveces glabāja īpašās vienkoka „sveču lādēs“ vai „sveču pūriņos“, kas bija pīti no saknēm, arī „sveču skapišos“. Sveču skapiši bija plānā trīsstūŗaini un glabājās saimnieka kambarī, kaktā piestiprināti⁸². Sveces dedzinot lietoti kalēju kalti dzelzs vai virpotāja virpoti koka sveču lukturi, kuŗi savās formās un apdarē sniedz daudz īstas tautas mākslas izjūtas un skaistuma. Sevišķi grezni veidotie dzelzs sveču lukturi, tā saucamie Kurzemes „kāzu lukturi“, tika lietoti tikai kāzu un citos godību gadījumos. Šādos gadījumos lukturus vēl pušķoja, apvijot tos vasarā ozolu lapām vai mēŗu vītnēm, puķēm, ziemā salmu pušķiem, lentām, arī krāsainām lupatiņām un papīŗiem⁸³. Kurzemes namam nav griestu. Virs masīvajām sijām parasti salikti daŗi dēļi, kas noder kā plaukti, un daŗi apaļkoki, virs kuŗiem pārlikti glabājas daŗi pazīstami un katrā mājā esošie māj-saimniecības piederumi, piemēŗam maizes lize, krāsns slaukāmā slota, daŗādi lietas koki, dzelzs ugunsdzēšamais ķēksis, makšķeŗu kāti u. c. Gar Kurzemes dzīvojamo istabu nama iekšsienām mēdz būt salikti pazemi dēļa soliņi, virs tiem daŗādi koka trauki, gan ūdens tvertnes — kubuli, baļļas, ūdens nesamie spaiņi, gan arī citādi trauki. Uz koka vadŗiem pakarināti „rīki“ — zirgu lietas, virves, u. t. t. Tāpat arī ūdens-

nēši, istabas slaukāmās slotas, lāpstas, laužamās stangas, grūžamā piesta ar stampu u. c. allaž sastopami namā. Cīrvjiem, īpaši Kurzemes dienvidu daļā, ierīkoti pie sienas sevišķi koka „aizliekamie”, aiz kuriem tos var aizbāzt, lai asmeni nepaliktu neasi. Nama sienmalē atrodamas dēļu vai redeļu trepes, kas ved uz istabas augšas. Istabas augšā virs trijņītī liktajiem griestiem, kas pa lielākai daļai nopakoti velēnām, liekot velēnu kārtu ar zāļu pusi uz leju, pie spārēm piestiprinātiem bendeļu kokiem glabājas piekārtā no skursteņa izņemtā, izžāvētā gaļa un desas. Tāpat bēniņos attālākos kaktos noliktas arī citas mantas, piemēram novalkātas drēbes, ziemas kažoki, sausas aitu ādas, savērtas dzijas, salūzušas mēbeles, dažādi nevajadzīgi darba rīki, kurvji, vāceles, trauku stīpas, pudeles u. t. t. Kurzemes istabu augšās allaž glabājas arī zārki. Tā ir ļoti sena un novadam raksturīga paraža, ka vecie ļaudis, ikviens vēl dzīvs būdams, rūpējās par savu „mūžības gultu”, to vai nu darinot mājā, vai pasūtīt pēc mēra galdniekam. Mājās pārnesto zārku parasti noliek uz istabas vai klēts augšas⁸⁴.

12. fotografijā Kurzemes manteļskursteņa iekšskats Kuldīgas apr. Kurmāles pagastā, apmēram 180 gadus vecā dzīvojamā mājā, tāds pat arī 13. fotogr. Virs vienkāršiem laukakmeņiem izliktiem atklātiem pavardiem podu kāšos karājas dzelzs grāpj. Kāši piestiprināti pie tā saucamās „kāšusijas” — melni nokvēpuša apaļkoka. Manteļskurstenis mūrēts ķieģeļu-laukakmeņu jauktā mūrī kaļķu-grants javā ar apm. 70 cm biezām sienām. Skurstenis plānā taisnstūrains (3 m × 4,70) ar blīvētu māla klonu. 14. fotografijā dūmistabas priekšnams Rucavā.

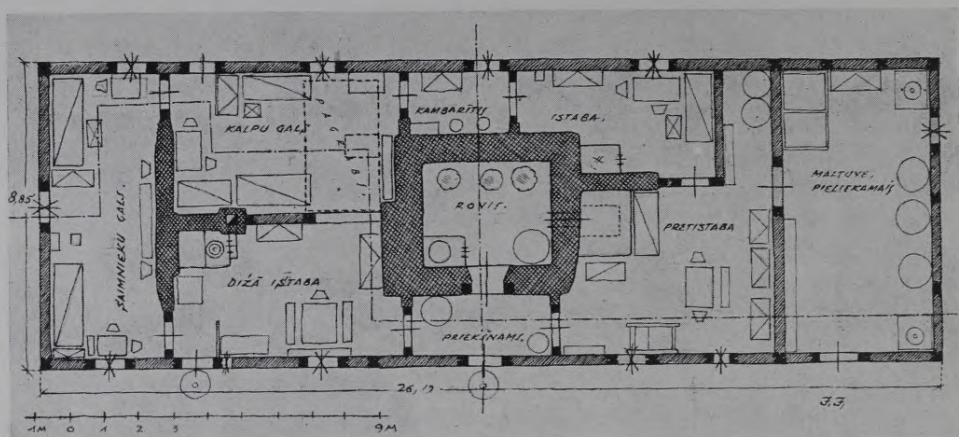
12., 13., 14., 15., 16. zīmējumā kādas lielākas un vecākas vidus Kurzemes dzīvojamās ēkas uzmērījums. Šī dzīvojamā ēka atrodas Kuldīgas apriņķa Snēpeles pag. „Laucinieku” mājās; celta 1770-os gados no izmeklētiem, labi noauguši priedes baļķiem, kas sabūvēti ar Kurzemei raksturīgo gropēto statņu palīdzību garās sienās. Gulkoki aptēsti no ār- un iekšpuses un kaķēti, kaķējuma vietās liekot siltuma saturības dēļ būvsūnas. Ēkai jumts ar pusšļauptiem galiem, senāk bijis darināts no rudzu salmiem. Jumta apaļkārtis pie apaļajām spārēm bijušas klūgotas. Ēkas pamati zemi, laukakmeņu, savēlti pēc vecu vecās paražas „paviļveidīgi” un samūrēti māla javā. Vietu vietām laukos atrastie, pilnīgi neapstrādātie pamatu akmeņi tišu prātu atstāti tālu ārpus pamatiem stāvot, tie tad izlietoti sēdēšanai⁸⁵. Dzīvojamās ēkas kopējais garums 26,19 metra, platums 8,85 metra. Visā prāvajā ēkas garumā ēkas šķērsvirzienā liktas 14 masīvas četršķautnainas sijas un 15 pāri apaļkoku spāru. Plāna iedalījumā ēkā pavisam deviņas atsevišķas lielākas un mazākas telpas. Centrā, vecu vecajā vietā, mājokļa dvēsele — ugunskurs, šinī gadījumā masīvais manteļskurstenis, kuŗu „Lauciniekos” vēl tagad zīmīgi nosauc par rovi. Cik izdevās noskaidrot, šim nosaukumam tiešām

12. zīm. Dzīvojamās ēkas pretskats. Kuldīgas apr. Snēpeles pag. „Laucinieku” mājās.

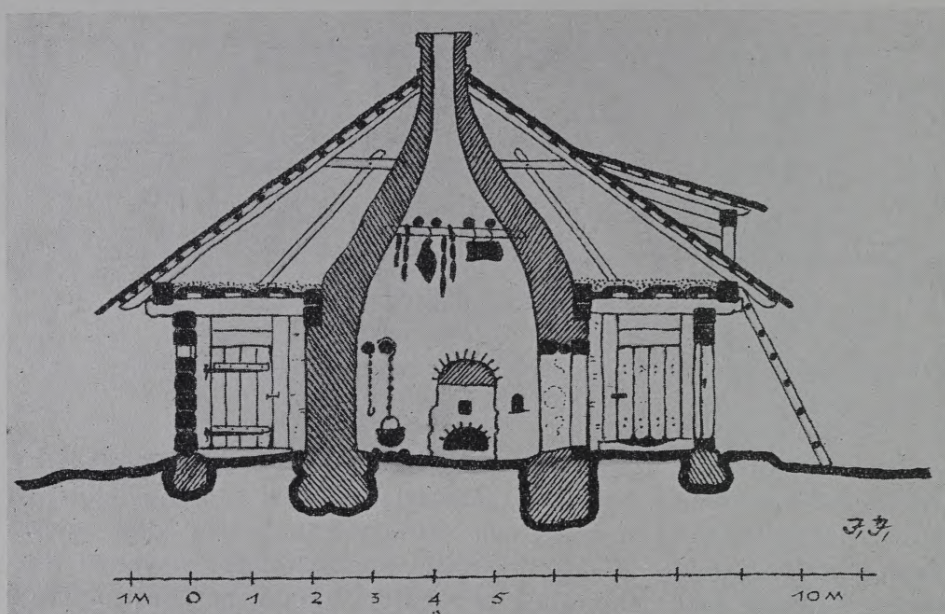
savs reāls pamats, jo šinī mājā pašos pirmsākumos manteļskursteņa vietā tiešām bijis rovis. Tagadējais manteļskurstenis uzmūrēts priekš kādiem simts gadiem lielākas ugunsdrošības dēļ un sekojot vispārīgai toreizējai modei⁸⁶. Manteļskursteņa iekšējā platība 3,7 m × 3,0 m; sienu biezums 75 cm. Šeit pie garākās ārsienas senāk bijuši novietoti trīs akmeņiem izkrauti atklāti pavardi, virs kuņiem lauku kalēja kaltos dzelzs katlu kāšos pakabināti vārāmie katli. Lielās maizes krāsns mute atrodas manteļskurstenī, bet pati krāsns, siltuma vajadzības dēļ, iebīdīta pretistabā. Vēlākajos laikos, 1890-os gados, pa kreisi no ieejas manteļskursteņa kaktā iemūrēts nekustīgi tā saucamais „lielais katls” — lopu dziras un cūku ēdienu vārīšanai. Manteļskurstenim, kā tas konstruktīvajā griezumā zīmējumā redzams, simmetriskā, un kā to vietējie saka, „siena kaudzes” forma. Griestu augstumā tam apkārt iet sijas, kas, cieši piemūrētas, noder arī kā manteļskursteņa konstruktīvie saturētāji. Manteļskurstenī, iekšpusē iemūrētas vairākas koka sijas un ārdi, kas noder vispirms kā skursteņa konstruktīvas saturētājas un, otrkārt, kalpo saimnieciski kā katlu kāšu turētāji, kā žāvēšanai nodomātās gaļas un desu pakaramie.

Ienākot pa galvenajām no pagalma puses vedošajām senatnīgajām divdaļu durvīm „Laucinieku” māju priekšnamā, redzam trīs durvis. Vienas iet manteļskurstenī, otras (pa kreisi) istabās, pa labi — pretistabās. „Istabu galā” trīs paprāvas atsevišķas istabas: priekšistaba, tā sauktā „dižā” vai saimes istaba un „kalpu gals”, aiz tām gaļa, šaura istaba — „saimnieka gals”. Apsildīšanai šeit ierīkota sava krāsns ar plīti, siltuma rīeriem un skursteni. Aiz manteļskursteņa veidots mazs caurstaigājams kambarītis ar mazu lodziņu, kur glabājas salikti dažādi bieži vajadzīgi mājturības priekšmeti, galvenokārt māla un koka trauki. „Pretistabas galā” atkal divas istabas iekārtotas ar savu īpašu apsildīšanu, kas pieslēgta manteļskurstenim. Ēkas galā prāva piebūve — maltuve, — klēts — pieliekamais, kur atrodas arī divējas rokas dzirnavas. Klēts — pieliekamais kambaris, bez griestiem, māla klonu, istabās trijņītī likti dēļu griesti ar velēnu virspildījumu. Dažās istabās klons, dažās (saimnieka

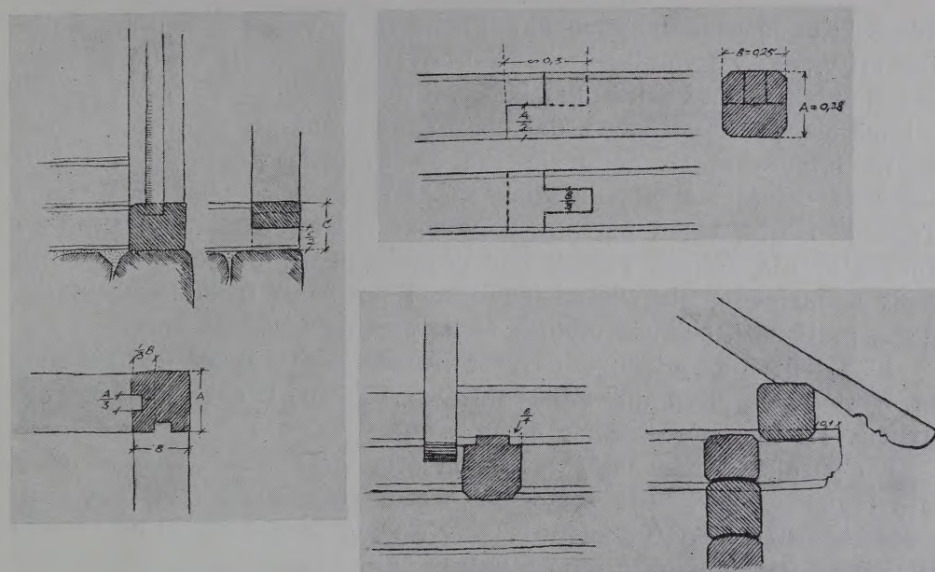
13. zīm. Dzīvojamās ēkas plāns. Kuldīgas apr. Snēpeles pag. „Laucinieku” mājās.

un kalpu galos) dēļu grīdas. Zem istabas rakts neliels pagrabs akmeņiem izmūrētām sienām. Ēkas iekārtojums istablietām redzams pievienotajā uzmērījumā, kas izdarīts 1929. g.⁸⁷. Viena no svarīgākām telpām Kurzemes dzīvojamā ēkā vispārīgi ir „dižā” jeb „saimes” istaba⁸⁸. Šeit visa mājas saime pulcējas kopā ik dienas vairākas reizes maltīšu laikos. Šeit veica arī, īpaši rudens un ziemas laikā, dažādus mājas darbus. Turpat lielajā istabā notika arī dažādas svarīgas sapulcēšanās ģimenes godos, svētkos un līdzīgos gadījumos. Ņemot visu to vērā, Kurzēmē dzīvojamās istabas allaž mēdza būt savos samēros patiesi prāvas, labi atbilstošas savam „dižās istabas” vārdam. Nereti šo istabu kopplatība sniedzās pie 80 un vēl vairāk kvadrātmetru⁸⁹. Arī istablietas, kādas tās sastopamas „dižajā istabā”, un to novietojums ir etnografiski pats raksturīgākais visā ēkā. Kambaros un pretistabās, kuŗas apdzīvoja saimnieka ģimene un kalpi, iekārtojumam mēdz būt vairāk vai mazāk gadījuma raksturs, atkarīgs no personīgas gaumes un istablietām, kādas katreiz bija un vajadzēja tur novietot. „Dižajā istabā”, turpretim, vēl 20. gadu simteņa sākumā sekoja noteiktajām sensenajām tradīcijām. Katrai lietai te vajadzēja atrasties savā sensenajā ierastajā un zināmajā vietā. Citādi istaba nebija „piemīlīga un mājīga”⁹⁰. „Dižajā istabā” pats raksturīgākais un senākais ir sols. Solu atrodam ar ļoti maziem izņēmumiem katrā latviešu lauku sētā, istabā, kur tas jau sirmā senatnē iekārojis sev tiesības un tās arī paturējis, cauri gadu simteņiem kalpodams kā nepieciešama istablieta gan sēdēšanai, gan, piemēram, senos laikos Kurzēmē, arī gulēšanai. Pirmie soli bijuši ļoti lieli, masīvi, smagi, tagadējie ir mazāki, vieglāki un ērtāk pārvietojami. „Lauciniekos” sola novietne bijusi pie „dižās istabas” gaŗās sienas. Solu galus nostiprināja

15. zīm. Dzīvojamās ēkas konstruktīvs šķērsgriezums. Kuldīgas apr. Snēpeles pag. „Laucinieku” mājās.

drīz līdz istabas griestiem. Stabu gali bijuši savā starpā savienoti četriem rāmju kokiem. Rāmjiem piestiprināti aizkari, ko darinājuši — auduši parasti strīpainus vai rūtainus no lina, dažreiz arī pakulu dziļām. Gultas priekšpusē aizkari bijuši sabīdāmi un attaisāmi. Gultas kājgalī atradusies tā saucamā „zāļu lādīte”, kur glabājušās dažādas zālītes, arī nauda, rotas lietas u. t. t. Dažām gultām virsējā daļa bijusi segta ar ciešu līmeniski liktu dēļu jumtu. Dēļu segums iesiets divās šķērsdzītnēs, kas uzsēdinātas stabu galos izveidotām tapām. Virs šādas gultas ciešā jumta glabājuši saliktus vilnas grozus, pītenes, vāceles, zaru kannas, sveču lādes, sprēsliņas u. t. t. „Ģimeņu gultas” bijušas ļoti platas un ērtas. Nereti to tuvumā bija pakārts šūpulis garā koka līstē⁹². Šūpuļa kārti Kurzemē mēdza rotāt gan piekaŗot tai jostīņas, gan pārklājot kādu skaistu lakatu. Šūpulis bija ierīkots šūpojams ar paminu. Tas tādēļ, lai māte, uz gultas malas sēdēdama, netraucēti varētu šūpot šūpuli ar kāju, bet ar rokām strādāt kādu rokas darbu⁹³. Ģimeņu gultu novietne — precētiem pāriem bija istabās klusāki kakti. Precētie ļaudis šeit gulēja ziemu un vasaru. Jaunieši — puīši un meitas, turpretim, pa vasaras silto laiku izklīduši gulēt saimniecības ēkās, gulēdami tur vai nu iznestajās un ierīkotajās gultās, vai arī vienkārši „cisās”. Gultas iekārtoja, piem., klētīs, „cisās” bija gubenī, uz staļļa augšas u. c.

16. zīm. Konstruktiņas sīkdaļas dzīvojamai ēkai. Kuldīgas apr. Snēpeles pag. „Laucinieku” mājās.

Kurzemes istabās ļoti izplatīta lieta ir „virbas” — apaļas koka kārtiņas, piestiprinātas pie sijām krāsns tuvumā zeķu, cimdu, lakatu un dažādu citu apģērbu gabalu žāvēšanai un uzkabināšanai. „Virbas” ir bijušas tik populāras, ka to būtība atspoguļojas pat daudzās tautas dziesmās⁹⁴. Skapji Kurzemes sētā bija vairāki jau 19. gadu simteņa vidū. Tos pa lielākai daļai darināja amatnieki uz pasūtījuma ar plauktiem vienā un drēbju pakaņiem otrā pusē. Nereti skapja augšējā daļā atradās divas prāvas atvilktnes, kur glabāja adīklus, šuveklus u. c. Vecākajiem skapjiem priekšpusē bija uzotēti darināšanas gadu skaitļi, bet uz viena vai diviem durvju pildīņiem skaisti krāsaini otējumi, lielākais vairums stilizētu puķu veidā. Tautiskās, krāšņi otētās un glītiem apkalumiem rotātās pūra lādes Kurzemē glabāja tikai klētīs un paretam arī pretistabās. Pūra lādēs glabāja galvenokārt drēbes. Tautu meitas centās tās pielocīt līdz malām pilnas pirms tautās iešanas.

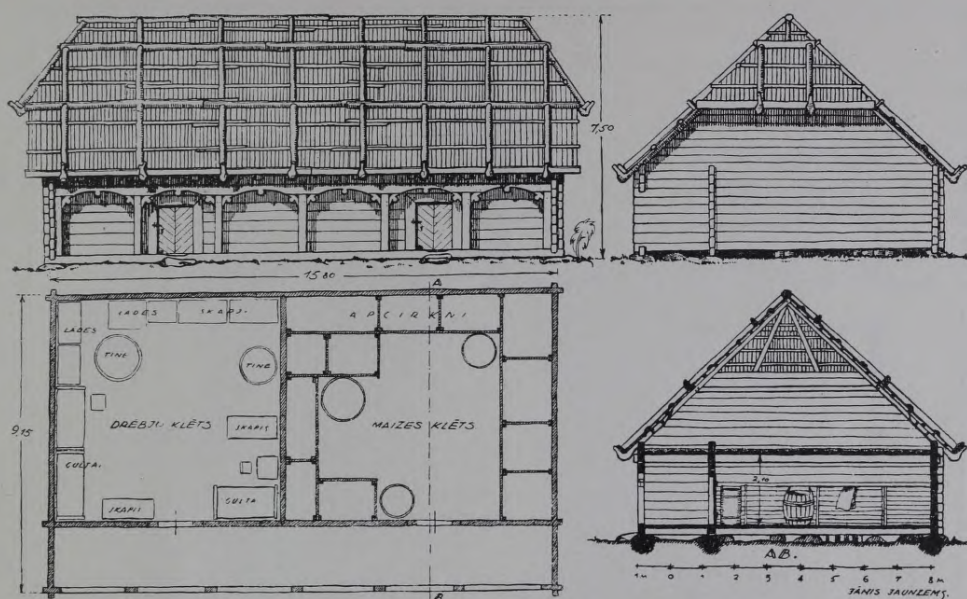
Kurzemes pretistabās parasti krāsns nebija. Tās tika apdzīvotas tikai siltā vasaras laikā, kad šeit novietoja gultas un parasti kādu galdu ar krēsliem. Pretistabā arī strādāja mājas darbus, piemēram auda, vērpa, lāpījās un šuva. Ziemā pretistaba pārvērtās par pieliekamo kambari vai klēti, kur glabāja dažādas mantas, piemēram samaltos miltus, noaustos audeklus, velšanai un šķērēšanai nodomātos vadmalas baķus, linu kodelas, sagatavotas vērpsanai, dažādus lietas kokus, traukus u. t. t. Ve-

cākajos Kurzemes dzīvojamo ēku piemēros dzīvojamā ēkā novietotas allaž arī vienas vai vairākas rokas dzirnavas. Tās atrodas vai nu no pretistabas atdalītā īpašā dzirnu kambarī, vai tieši namā, „īpaši nama dangā” — telpā aiz manteļskursteņa, dažreiz arī pretistabā⁹⁵.

15. fotografijā 18. gadu simteņa beigās celta raksturīga Dienvidkurzemes dzīvojamā ēka Liepājas apr. Nīcas pag. Rumbasgala ciema „Tupešu” mājās, tagad pārcelta Brīvdabas muzejā. Gulkoku celtne no ārpuses apšūta dēļiem. Pamati laukakmens, jumts niedru. Ēkas centrā dižais manteļskurstenis. Plāna iedalījumā sensenais trijdaļījums: nams, istaba, pretistaba. Namam divējas viena pret otru vērstas durvis.

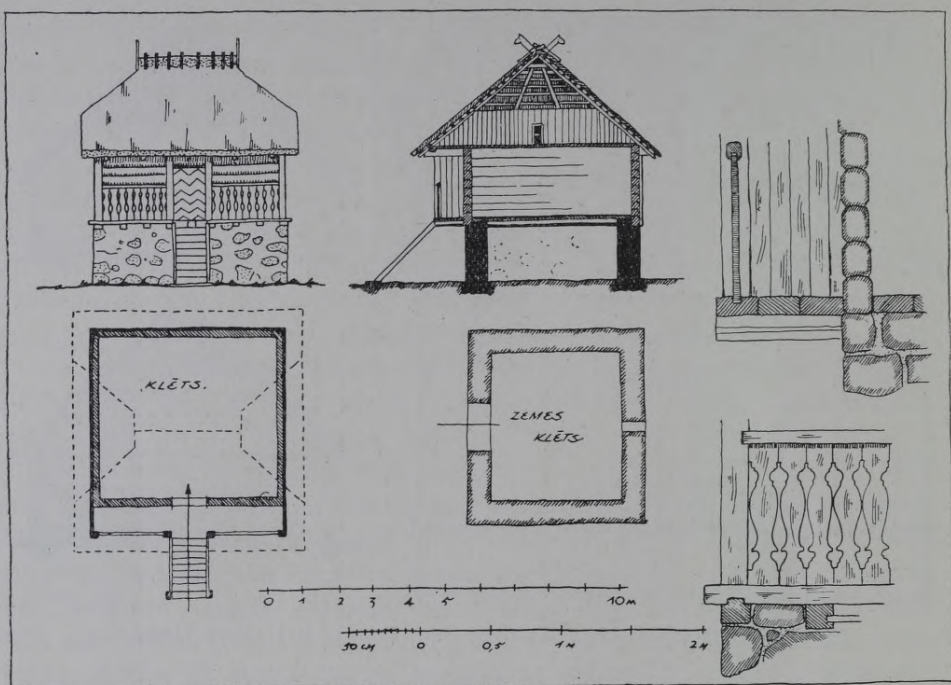
16. fotografijā ap 250 gadus veca Kurzemes dzīvojamā ēka Liepājas apr. Kroles pag. „Kampju” mājās līdzīga „Tupešu” istabai, tikai bez apšuvuma. 17. fotogr. Kurzemes namelis.

No pārējām Kurzemes sētas ēkām otrā vietā aiz dzīvojamās ēkas būtu minama klēts, kuŗa sastopama katrā sētā. Klēts ir latvju zemkopja nepārtraukta darba augļu un latvju tautu meitas rūpīgi un ar lielu mīlestību darinātā skaistā pūra glabātāja. Šie apstākļi nopietni paturami vērā, mēģinot tagadnē atbildēt uz svarīgo jautājumu, kāpēc latviešu klēts architektūrai un rotājumiem pārējo ēku vidū piegriezta tik liela vērība, veltīts tik daudz darba, uzmanības un centības. Klētis Kurzēmē cirstas uz augstiem pamatiem — „akmens paviļām”, lai gaiss cirkulētu un tās stāvētu allaž sausas. Būvtechnikas pamatveidi gulkoku klētij gluži tie paši, kas citām ēkām, bet klēts īpatnējais plāns ar vaļēja lieveņa motīvu priekšpusē pašķīris ceļu dažiem daudz interesantākiem konstruktīviem paņēmieniem un dekoratīvām iespējām. Kurzemes klēts architektūrā, to sīkāk analizējot, atrodama līdzība ar klasiskās Grieķijas pirmatnējākām, vienkāršākām celtnēm, kuŗu tektoniskās formas bijušas vēlāko vareno Grieķijas tempļu attīstības pamats. Galvenā Kurzemes klēts īpatnība, kā jau pieminēts, ir vaļējs lievenis ēkas priekšpusē visā ēkas garumā, pie kam lieveņa jumta pārlaidumu, ja tas mazāks — līdz 1,2 m — nes uz priekšu ar gaŗiem pakšu un spēcīgiem siju galiem izvirzīta „spārenīca”. Platāko klēts lieveņu jumta malējo „spārenīcu” arvien nes īpaša stabu rinda, kas iebūvēti spārenīcai atbilstošā resnā pamatvainaga balķī. Kurzemei raksturīgi gludi apstrādāti, skaldņaini, vienāda šķērsgriezuma klētspriekšas stabi, tikai Kuldīgas un Talsu apriņķī dažos pagastos apzināti bagātāk apstrādāti klētspriekšu stabi⁹⁶. Šeit pieminamas izcilu skaistās klētis Kuldīgas apr. Turlavas pag. „Ķoniņu” ciemā un Kuldīgas apr. Kuldīgas pagasta „Dižliķu” mājās (tagad Brīvdabas muzejā). Klētis ar rotātiem stabiem vēl apzinātas Kuldīgas apr. Raņķu pag. „Mežciemoss” un Īvandes pag. „Alnānos”. Kurzemes vidienē un ziemeļos daudz piemēru ar apaļiem durvju aiļu un stabu starpposmu pārsegumiem, kas, domājams, vēsturisko stilu ietekmēti. Spraugu lie-

17. zīm. Klēts uzmērījums. Kuldīgas apr. Rendas pag. Apes ciemā.

lums starp atsevišķiem klētspriekšas stabiem var būt dažāds, sakarā ar ko arī arkām dažāds raksturs. Arkas vispār ir raksturīgas renesanses stila akmens arhitektūrai, kuŗas paraugus jo bieži sastopam arī Kurzemes muižu un baznīcu celtnēs. Sakarā ar to var spriest, ka lauku klēts arhitektūrā sastopamās arkas ir renesanses arkas pastāvīgs atrisinājums koka būvmateriālā. Iespējams arī, ka Kurzemes klēts arkas izveidojušās tieši kokā, jo bieži vien šajos novados pie vecām ēkām vērojama tendence paaugstināt durvis resp. ailas starp klētspriekšīņas stabiem ar palodā izcirstu lēzenu likumu, kas kopā ar spārenīcu atbalstošiem stabu atgāžņiem dod arkas formai tuvu atrisinājumu. Dienvidkurzemes īpatnība ir starp klētspriekšas stabiem iebūvētās profilētās un interesanti rotātās dēļu margas. Dažos gadījumos Dienvidkurzemē sastaptas divstāvu klētis ar laukakmens mūra apakšstāvu, kur iekārtota tā saucamā „zemes klēts”. Arī bieži tautā pieminēto „rakstīto” klēts durvju lielākais skaits un paši skaistākie piemēri atrodami Dienvidkurzemē, Liepājas apr. Rucavas, Nīcas un Bārtas pagastā. Parasti ar vārdu „rakstītas” durvis apzīmējam dubultdurvis ar ornamentāli saliktu profilētu gropētu dēlīšu apšuvumu, kas otēts vairākās krāsās, papildinot un izceļot raksta motīvus. Ziemeļkurzemē klētīm durvis rotātas krāsainiem saulīšu otējumiem un iecirtumiem aplodās⁹⁷. 18. un 19. fotografijā 18. gadu simteņa II pusē celtā klēts Kuldīgas apr. Turlavas pag. „Koniņu” ciemā ar jau pieminētajiem rotātajiem stabiem un skaistām kalēju kaltām naglām deko-

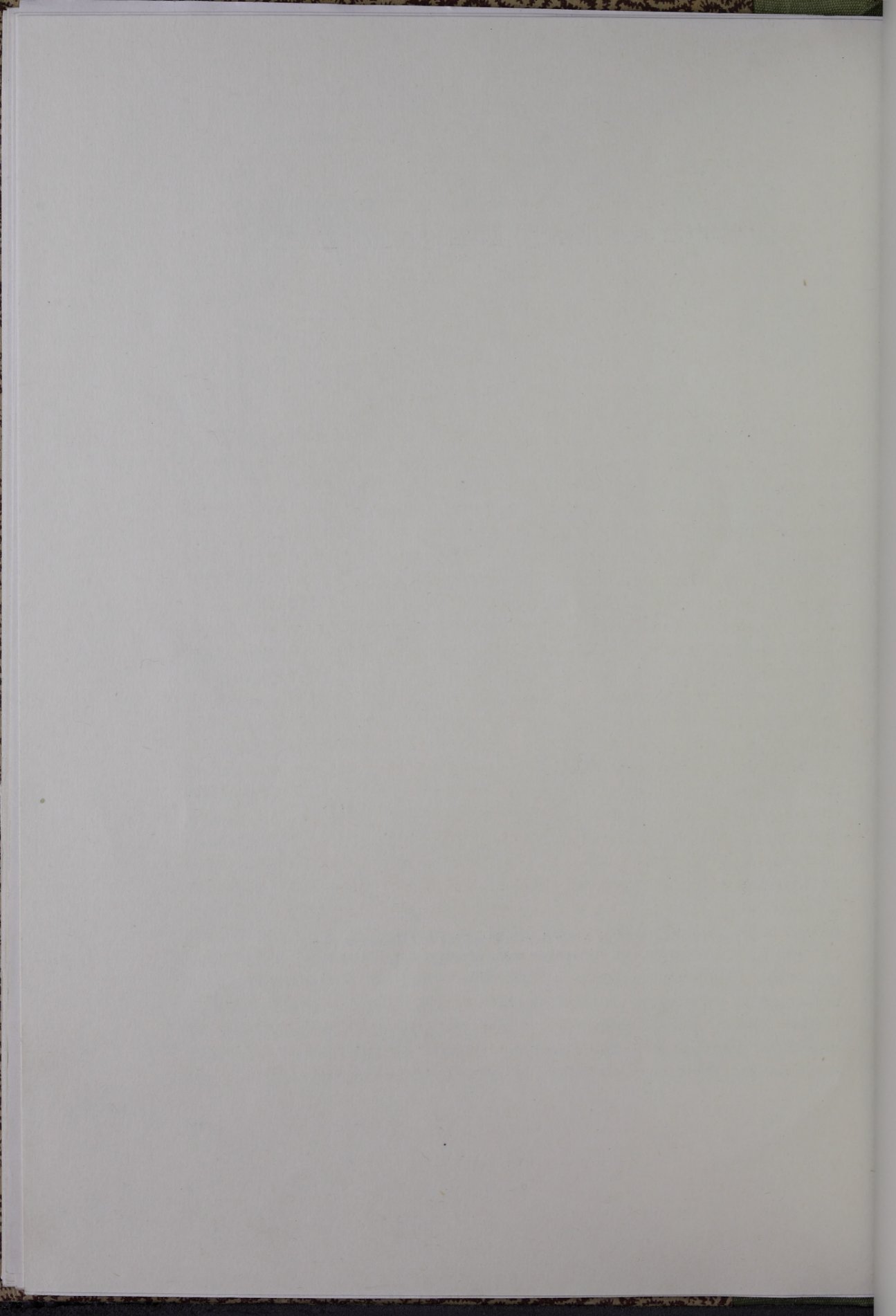

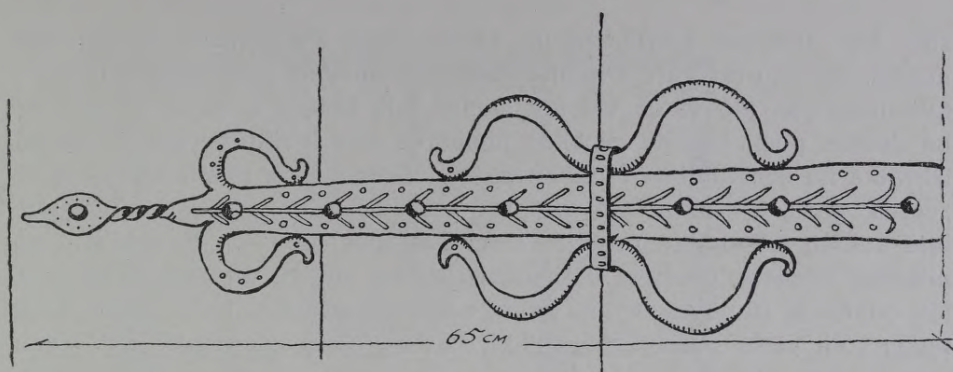
18. zīm. Klēts. Liepājas apr. Nicas pag. „Jaunzemju” mājās.

rātīvi nonaglotām un otētām durvīm fotografēta 1938. gadā. Gluži līdzīgi klētspriekšas stabi ir arī jau pieminētajai Brīvdabas muzejā pārceltajai Kuldīgas apr. Kuldīgas pagasta „Dižliķu” māju klētij, kas celta arī 18. gadu simteņa vidū. Sakarā ar seniem ticējumiem pret ļauniem gariem un uguni šis klēts pamata vainaga pakšos tika atrasti iecirsti krustiņi un tur savukārt ielikti no pīlādža koka darināti krustiņi. Šāds krustiņš redzams „Dižliķu” klēts pakšī 20. fotografijā. 17. uzmērījumā ap 170 gadus veca, liela Kurzemes klēts Kuldīgas apr. Rendas pag. „Apes” ciemā, Kārļa Svīlpes mājā. Uzmērījumā klēts attēlota tādā stāvoklī, kādā tā pēc noteiktām atmiņām bijusi vēl 20. gadu simteņa sākumā, 1903. g. Redzams masīvais šim novadam raksturīgais lubu jumts. Klētspriekšā stabi, kas balstās uz masīvā pamatnīcas balķa. Tagadnē (1938. g.), kā tas redzams arī 21. fotografijā, klēts stipri daudz zaudējusi no savas senatnības. Noņemts lubu jumts un aizstāts ar naglotām skaidām, izņemts pamatbalķis, bet stabu apakšgali atbalstīti uz vienkārši paveltiem laukakmeņiem. Lielajā klētī ēkā divas atsevišķas telpas: drēbju klēts un maizes klēts. Drēbju klētī senāk stāvējušas drēbju lādes, skapji, tīnes. Te arī ienestas un uzpostas vairākas gultas ar maziem galdiņiem pie tām, kur gulējuši un arī dzīvojuši karstā vasaras laikā. Maizes klētī

19. zīm. Otētās klēts durvis Liepājas apr. Rucavas pag.,
Aizputes apr. Alšvangas pag., Liepājas apr. Bārtas pag.
Zīmējis autors.

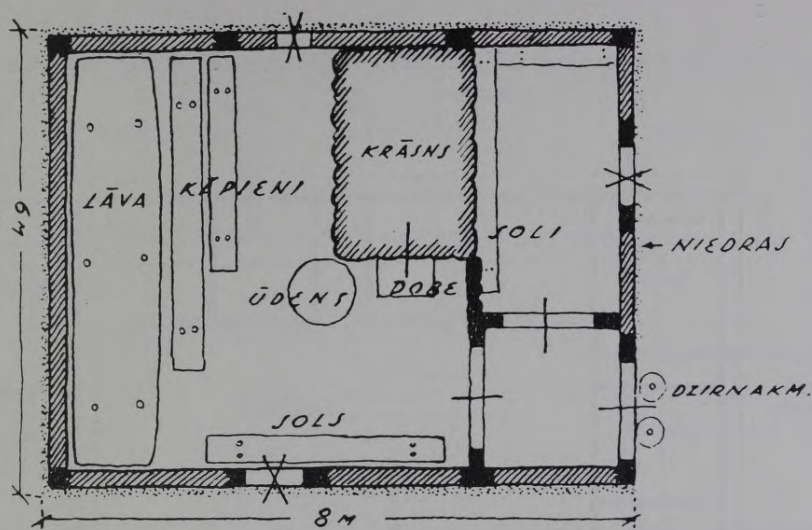

20. zīm. Klēts durvju apkalums, Liepājas apr. Bārtas pag.

gar sienām plaši iebūvēti apcirkņi, katrai labības šķirnei savs. Šeit arī lielas miltu tīnes un citi sīkāki saimniecības piederumi. Ēkas samēri: platums, pieskaitot lieveni, 9,15 m, garums 15,80 m, kopējais augstums 7,50 m. Klēts telpas augstums no grīdas līdz griestiem 2,10 m⁹⁸. 18. uzņēmumā divstāvu klēts dienvidu Kurzemē, Liepājas apr. Nīcas pag. „Jaunzemju” mājā. Klētiņa 5,50 m × 5 m liela ar 1,57 m augstiem laukakmens pamatiem, samūrētiem kaļķu-grants javā. Šuvēs mīkstā javā saspiesti sadauzītu pudeļu stikli. Ēkas kopējais augstums 6,50 m. Augstāvē klēts ar griestiem un dēļu grīdu, apakšā tā saucamā „zemes klēts”, kur īpaši vasaras laikā vēss un dzestrs. Šī skaistā klēts celta 1874. gadā. 22. fotografijā divstāvu klēts ēka Nīcas pag. „Sproģu” mājās, celta 1842. gadā. 23. un 24. fotogr. klēts Talsu apr.

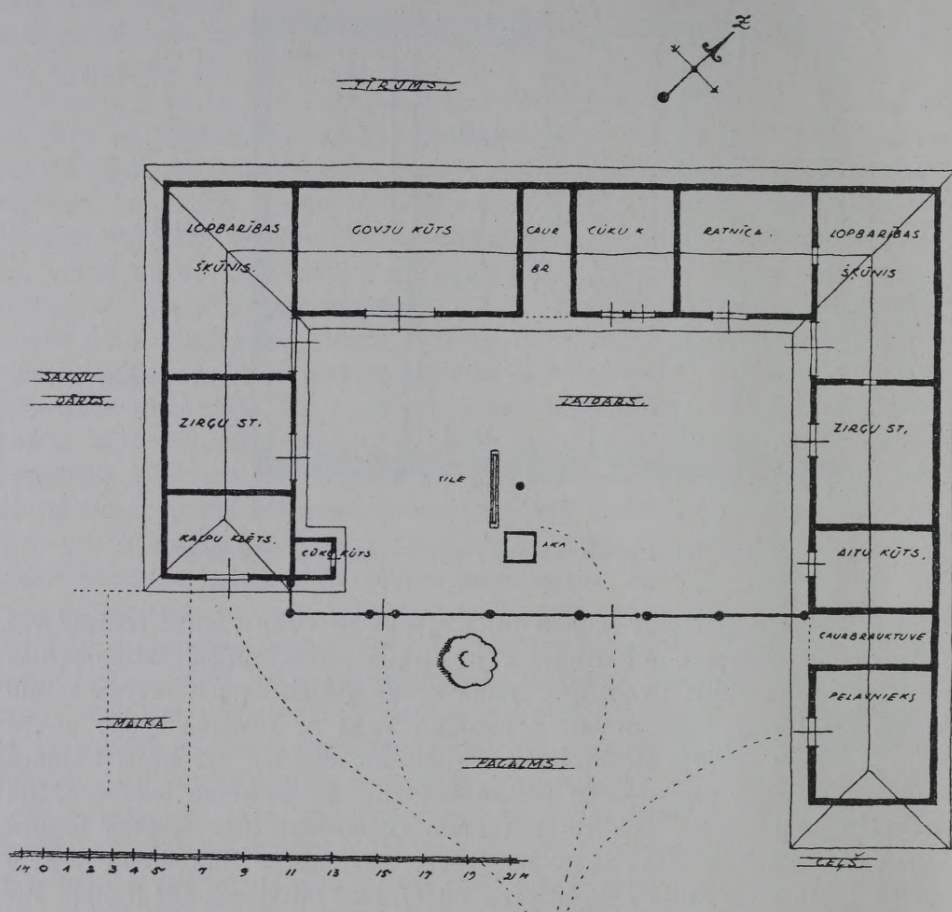
Otētas klēts durvis visvairāk izplatītas Dienvidkurzemē, kur vēl 1920-os gados konstatēti ļoti skaisti paraugi. Tagadnē šādas durvis gandrīz visas iznīkušas. 19. zīmējumā daži otēto durvju paraugi. 20. zīmējumā klēts durvju apkalums Liepājas apr. Bārtas pag. Kurzemē pirts jau no seniem laikiem plaši izplatīta parādība, un tā sastopama ar maziem izņēmumiem katrā sētā. Senāk pirts tika turēta lielā godā, un veci cilvēki mēdza teikt, ka pirts esot tikpat svēta vieta kā baznīca, jo „cauri pirtij vedot ceļš baznīcā”⁹⁹. Šai celtnei, atkarībā no viņas īpatnībām, ar pašu cilvēku cieši saistītiem uzdevumiem, īpaši veselības kopšanā, ierādīta attiecīga vieta Kurzemes sētā, kaut kur savrup skaistā, klusā vietā, pēc iespējas ūdens malā. Šīs celtnes apmērs ir neliels. Tā ir vientelpa ar slēgtu vai atklātu lieveni, kas vēlākā attīstībā pārveidojies par priekšnamu. Šādā veidojumā ēkā bija pirts, kur pērās un mazgājās, un priekšnams — ģērbtuve. Priekšnama dibenskaktā dažkārt atradās katls ūdens sildīšanai un pie ārsienas liela ozola sile vai baļļa ar aukstu ūdeni; dažreiz arī šie piederumi atradās pašā pirts telpā. Sienās bija sadzīti koka drēbju vadži drēbju kāršanai un zem tiem gluds

sols, kur atsēsties ģērbjoties un kājas aunot. Priekšnams parasti bija auksts. Siltumu tur varēja ielaist caur pirts durvīm. Pašā pirtī, t. i. telpā, kur mazgājās, pie vidus vai āra sienas bija krāsns ar muti un „bedri” uz durvju pusi. Krāsns vecākos piemēros nav iemūrēta, bet vienkārši izkrauta no izmeklētiem laukakmeņiem. „Dobē” kūra uguni un tad meta „ceros” garu, t. i. uz krāsns virspusē sakrautiem nokarsētiem akmeņiem lēja aukstu ūdeni. Pie pretējās sienas atradās lāva. Tā tika taisīta no platiem, bieziem, gludiem dēļiem un krietni augstu no grīdas, taču tā, lai, cilvēkam uz lāvas sēdot, galva nedurtos griestos. Lāvai priekšā atradās soli, viens par otru augstāki, kas savukārt arī izpildīja kāpienu vietu. Abās atlikušajās sienās bija pa lodziņam. Viens no tiem parasti stiklots apgaismošanai, otrs aizšaujams ar koka šautru vai vienkārši aizbāžams ar pirts slotu. Caur pēdējo parasti laida dūmus, jo skursteņa ēkai nebija. Pirti Kurzemē parasti kurināja sestdienas vakaros. Kurinātājām vajadzēja labi savu darbu prast un raudzīties, lai vakarā pirts būtu tīra no dūmiem, pareizi izkurināta, bez tvaikiem un lai gars būtu salds. Vasaru un uz rudens pusi mēdza sestdienās pirms mazgāšanās pirts grīdu kaisīt svaigām kalmēm, lai blusas neievieštos. Jaunām meitām bija jāraugās, lai taka uz pirti būtu tīri noslaucīta. Pēršanās notika lāvā. To izdarīja ar lapainu bērza slotu (slotas agrā vasarā, kad lapas labāki turas kokiem klāt, tika sagrieztas), ko iemērca aukstā ūdenī un pirts speltē vispirms veldzināja. Vīrieši nereti pirtī arī skuva bārdi, sēdēdami uz lāvas bez jebkādas apgaismošanas. Mazgāšanās notika spaiņos, ķipīšos vai dziļi izdobtās silēs, mazgājās parasti katrs no sava trauka. Slaucījās dvieļos un lielos palagos; bieži vien visa ģimene vienā, tikai pēc lietošanas katrs iekāra ārdā, lai izkalst. Ģērbšanās notika priekšnamā; ja tāda nebija, tad turpat pirts priekšā. Vīrieši gāja uz pirti bieži arī ziemas laikā tikai apakšveļā, basām kājām, aukstākos vakaros uzvelkot tikai kažociņu virsū. Etnografiskajā apgabalā pirtī mazgājās atsevišķi: vispirms vīrieši, tad sievietes un visbeidzot mātes ar maziem bērniem, kas lielu siltumu nepanesa¹⁰⁰. 21. uzmērījumā un 25., 26. fotografijā ap 80 gadus veca raksturīga Kurzemes pirts ēka Liepājas apr. Nīcas pag. Rumbasgala ciema „Spirēnu” mājās, 1942. gada rudenī iegūta Brīvdabas muzejam. Ēka celta no aptēstiem četršķautņiem stabu konstrukcijā. Jumts četrām slīpēm segts niedrēm. Lai pirtis labāk siltums turētos, arī no ārpuses pirts apšūta niedrēm. Plāna iedalījumā pirtij trīs atsevišķas telpas: pati pirts telpa ar no laukakmeņiem krautu krāsni un lāvu, priekšnams — vējtveris un ģērbšanās vieta ar drēbju pakašiem un soliem sēdēšanai. Senā latvju zemes arāja lepnuma, brašuma un turības izteicēji jau no tālās senatnes līdz pat tagadnei ir staļļi ar skaistiem zirgiem, kūti ar pienīgām govīm un citiem labi koptiem mājlopiem, to jo spilgti apliecina daudzas skaistas tautas dziesmas, nostāsti un at-

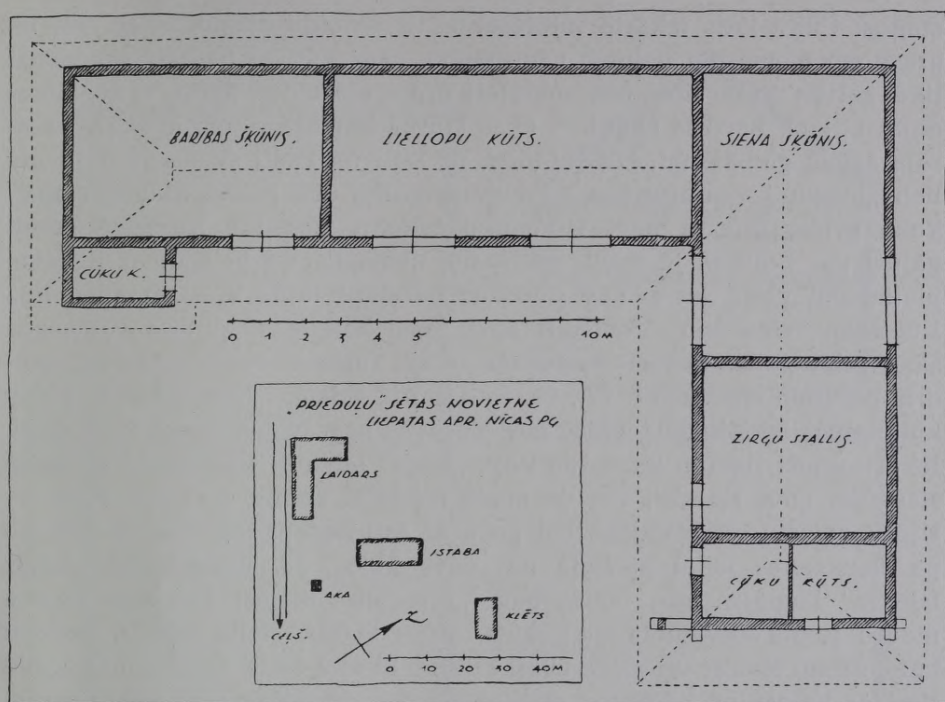
21. zīm. Pirts plāns, Liepājas apr. Nīcas pag. „Spirēnos”.

miņas. Stallis agrāk gan laikam bijis atsevišķa celtne, kuŗa dalījās vēl vairākās nodaļās un nodalījumos, jo zirgus senāk turēja saimniecībās dažkārt vairāk, nekā to prasīja aŗamā zeme. Stallis kā patstāvīga celtne vēlāk, īpaši Kurzemes novados, saplūda kopā ar tuvumā esošo govju kūti ar vienu kopēju nosaukumu — laidars, dažreiz arī kūts. Laidara kultūrvēsturiskie pirmsākumi meklējami zināma laukuma ierobežošanā ar ciešu sētu. Vēlāk apkārt laukumam (laidaram) cēla slēgtas telpas, kuŗas sākumā bija atsevišķas, bet vēlāk apvienotas zem viena kopēja jumta. Stallus un kūtis cēla stiprus un ciešus, lai ziemā mājlopiem tur nesaltu. Šīs ēkas prasīja arī ciešus pamatus, jo mēsli un virca ātri pūdēja koksni. Kad mūrēšanas tehnika lauku dzīvē vēl nebija sevišķi izplatīta, izlīdzējās ar piemēroti resniem ozolkoka bluķiem, kas labi panesa mitrumu, vai arī kūtis taisīja ar zināmu kritumu uz kādu noteiktu vietu, kur tad virca satecēja un uzkrājās. Vēlākos laikos būvēja kūtis ar augstiem mūŗa pamatiem, tā, lai mēsli un virca koka daļas nemaz neskartu¹⁰¹. Dažreiz visu ēku cēla no akmeņiem vai kleŗa, kas gan ir daudz jaunāka parādība, kuŗas sākums Kurzemē skaitāms ar 18. gadu simteŗa beigām. Kūts griesti arī bija jātaisa cieši, pirmkārt, siltuma dēļ, otrkārt, virs griestiem allaŗ glabājās siens, salmi un cita sausā lopbarība. Logu vecajām Kurzemes kūtīm pavisam trūka, vai arī tie bija pavisam mazi. Gaisma ieplūda lopu kopšanas laikā pa vaļējām durvīm. Ļoti raksturīgas Kurzemei, īpaši tās dienviddaļai, ir leņķī liktās U-veidīgās būves vai tā saucamie „diŗie laidari”. Kā raksturīgu sava tipa pārstāvi šeit gribu atzīmēt Liepājas apr. Rucavas pagasta „Deju” māju „diŗo laidaru”,

22. zīm. Kurzemes „dīzais laids”. Liepājas apr. Rucavas pag. „Deju” mājās (tagad Brīvdabas mūzejā).

kurš tagad pārcelts Brīvdabas mūzejā. 22. zīmējumā šīs celtnes plāna skice. Dīzās ēkas ārsienas kopgarums mērijot sasniedz 81 metru. Ēkas caurmēra platums 5,80 m. Savā U-veidīgā liekumā no trim pusēm ar gulkoku sienām un atsevišķām telpām norobežots veidojas laukums — laids, kuŗa diagonāļu garums 25,50 m un 32,50 m. Laukuma platums 24,25 m. Dotie skaitļi labi raksturo ēkas patieso dīzumu. Visā plašā dienvidu Kurzemē neesmu ne dzirdējis, ne redzējis kādu lielāku šāda tipa celtni. Zem kopēja niedru jumta apvienotas pavisam trīspadsmit atsevišķas dažādām vajadzībām lietotas telpas. Sākot uzskaitīt no viena gala, tās ir: pelavnieks (lietots arī kā klēts), aizbūvējama caurbrauktuve (lievenis), aitu kūts, dažreiz lietota arī kā kalpu kūts, zirgu stallis, barī-

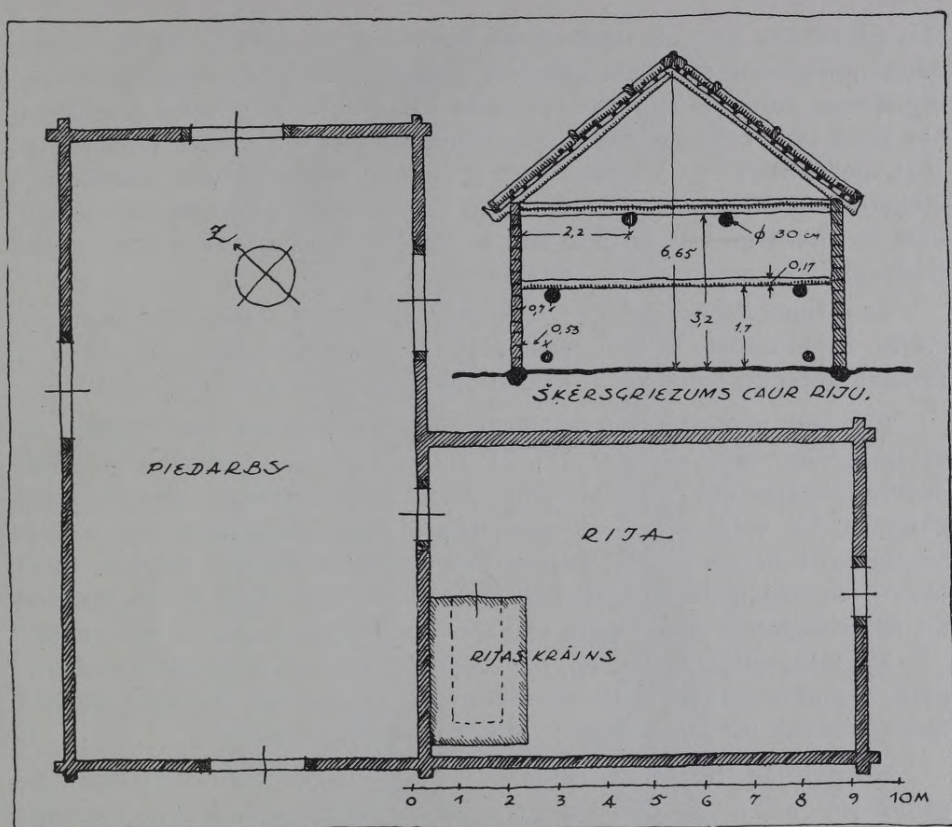

23. zīm. „Dižais laidars”. Liepājas apr. Nīcas pag. „Priekuļu” mājās.

bas šķūnis, ratnīca, cūku kūts, aizbūvējama caurbrauktuve (lievenis), govju kūts, barības šķūnis, kūts, kalpu klētiņa un maza vasaras cūku kūtiņa. No cūku kūtiņas ārstūra uz pretējo pusi — līdz pirmajai caurbrauktuvei ierīkots, apskatot Kurzemes žogus, pieminētais „bulverķa žogs” ar vārtiem. Laidarā apm. 9,6 m attālumā no ēkas „Deju” mājās bija ierīkota lopu aka ar smeļamo vīndu un lopu dzirdināmā vienkoka sile. Etnografiski interesanti un dažādi ir „dižo laidaru” pamati. Kūtīm un stalliem tie šķeltu laukakmeņu samūrēti kaļķa-grants javā, barības šķūņiem tie apālkoka. Stūri gan balstīti uz prāvākiem neapstrādātiem laukakmeņiem. Pa vidu starp pamatnīcu un zemes virsu radušos ailu aizpilda resni apālkoki, kas pret izvelšanos nostiprināti abās pusēs iedzītiem mietīņiem. Klētij un pelavniekam, tāpat ratnīcai, mūrētu pamatu vietā likti laukakmeņi, kas savelti un nostiprināti bez javas. Govju kūts „Deju” laidarā pilnīgi bez logiem, neskaitot mazas bezstikla ailas baļķu saduru vietās, kuŗas parasti tikai ziemas laikā aizbāž ar salmu višķi. Gar sienām uz koka kājiņām piestiprinātas vienkoka izdobtas siles. Virs silēm ieslīpi pret sienu piestiprinātas koka redeles sausās rupjbarības ielikšanai. Ļoti līdzīga iekārta arī „dižā laidara” zirgu

stalljos. Cūku kūts iekārtā interesantas ir barokļu aizgaldas ar dēlī izgrieztiem piemērota lieluma caurumiem, caur kuņiem barokļi var izbāzt tikai galvas un no siles, kas novietota ārpus aizgaldas, paēst, to nepiebrādājot kājām. Barības šķūņi — ēkas stūros kalpoja siena, āboliņa, vasa-rāja salmu glabāšanai. No šķūņiem uz kūti un stalli sienās ierīkoti nelieli „lodziņi” — durvīņas, pa kuņām barību ērti iedzīt. Šķūņiem apaļkoka grīda, griestu nav. U-veidīgo laidaru izplatība Kurzēmē senāk gājusi gar Baltijas jūrmalu, sākot no Ventspils un beidzot ar Rucavu, pietiekami platā joslā, kas sniedzās parallēli jūras krastam apm. līdz Kuldīgai. Talsu apr., Ventspils apr., tāpat Kuldīgas apriņķa austrumos šāda veida „dižie laidari” sastopami retāk. Tagadnē dižie laidari jau gandrīz pavisam izzuduši¹⁰². 27., 28. fotogrāfijā līdzīga „dižā laidara” govju kūts telpas iekšskati Liepājas apr. Rucavas pag. Nidas ciemā 1937. gadā. Iekārta gluži līdzīga kā apskatītajā „Deju” laidarā. Uzņēmumā redzamā slaucēja, govi slaucot, sēž uz maza četrkāju soliņa, slauceni turot ieslīpi iespiestu starp kājām. Lai govs ar asti nedauzītos, aste ar aukliņu pa slaukšanas laiku piesieta pie govs kājas. 23. uzmērījumā „dižais laidars” Liepājas apr. Nīcas pag. „Prieduļu” mājās, kur zem kopēja niedru jumta apvienoti cūku kūts, zirgu stallis, siena šķūnis, liellopu kūts, salmu šķūnis un maza cūku kūtiņa. Šī ēka celta apmēram 18. gadu simteņa beigās no aptēstiem gulkokiem. 29., 30. fotogrāfijā mēslu vedēji Kurzemes sētā Kuldīgas apr. Raņķu pag. tā saucamajā „dižajā mēslu laikā”, jūnija mēneša vidū, kad talku kārtā iztīra plašos laidarus, sagatavojot rudzu un kviešu zemi¹⁰³. 31. fotogrāfijā rotātas Kurzemes zirgu sakas, tā sauktās „kāzu sakas”, darinātas apm. 19. g. s. 20-os gados Liepājas apr. Rucavas pag. Skaistiem kokgriezumiem rotātie saku koki bez tam vēl izkrāsoti, koku pamatu krāsojot gaiši sarkanu, bet lapas un stilizētos ziedus, putnus, zirgu galvas un čūskas zaļi zeltītos toņos.

Kurzemes rija ir dižs lauku celtniecības piemineklis, cieši saistīts ar latviešu seno un senāko darba dzīvi. Gadu simteņu ilga gadskārtējais svarīgais darbs šeit labi atspoguļojas izveidotajās, vienkāršajās celtnu būvformās. Darbs un pati celtne šeit atrodas ciešā saskaņā ar pašu šejienes dabu¹⁰⁴. Mūsu zemes klimatiskie apstākļi neļauj nopļauto labību apstrādāt tieši kā no lauka ievāktu, un tālab sekmīgai labības kulšanai bija vajadzīgas kaltētavas — rijas, t. i. telpas, kur varēja labi sakraut seru un zem tā drošā vietā kurt uguni. Ņemot to vērā, rijas cēla augstas, ar sijām un ārdiem pārdalot stāvu. Lai siltums negaistu, rijas ir segtas ar cietiem griestiem un logu aillas viņām mazas. Blakus rijai tika celts piedarbs, kas noderēja labības kulšanai un vētišanai. Koka konstrukcijā Kurzemes rijas celtas apmēram 20 vainagos ar kopējo augstumu 4 līdz 5 m. Apmēram pusaugstumā riju šķērso ārdi sijas, virs kuņām atrodas vaļēji apaļi ārdi. Ar šādu divstāvu iekārtojumu izskaidrojams

24. zīm. Rija. Kuldīgas apr. Rendas pag. „Mazputniņu” mājās.

lielāks rijas augstums. Rijā, ieejas durvju tuvumā atrodas māliem mūrēta akmens vai ķieģeļu (jaunāks veids) krāsns bez skursteņa, bet ar lielāku vai mazāku virs krāsns izveidotu dzirksteļu ķērāju. Ugunsdrošības ziņā krāsns iegremdēta zemē apmēram 1 metru dziļi, bet pastāv arī atkāpšanās no minētā. Ļoti bieži liels zemes mitrums attiecīgās vietās un augsts gruntsūdens spieduši mūrēt pilnīgi virszemes riju krāsnis. Blakus rijai esošā labības kulšanas telpā — piedarbā neredzam tik ciešus grodu griestus kā rijā. Neskaitot savienojušās durvis ar riju, piedarbā vairākas lielas ieejas durvis, kuŗu uzdevums atvieglināt izkulto salmu novākšanu, kā arī gādāt pietiekošu caurvēju labības vētīšanai. Ērtāka darba labā piedarbā un rijā ierīkots kleķēts viengabala vai no kaltētiem ķieģeļiem salikts māla klons. Piedarbā glabājas darba rīki, kas vajadzīgi darbiem rijā un piedarbā, piemēram, dakšas, spriguli, grābekļi, kuļamie veltni, kratuļi, sieti u. c. Rijas biežāk kā citas ēkas piemeklējuši ugunsgrēki. Tāpēc jau senatnē novērojami mēģinājumi atrast lauku sē-

tām piemērotu lētu un ugunsdrošu būvveidu, un jāsaka, ka tas tiešām daudz gadījumos ar labām sekmēm veicies. 1924. gadā Liepājas apriņķī reģistrētas vairākas simtgadīgas māla kleķa rijas, kas ilgajā pastāvēšanas laikā labi veikušas savu uzdevumu. Kā piemēru varētu pieminēt ap 1824. gadu celto riju Rucavas pag. „Palaipu” ciema „Drežu” mājās. Rija kleķēta no māla ar lielu viršu, salmu un žagaru piejaukumu. Mālus jaukuši ar veltni grāvītī un pēc tam ar dakšām krāvuši sienā. Kad sienas izzuvušas, tās ar cirvi nolīdzinātas¹⁰⁵.

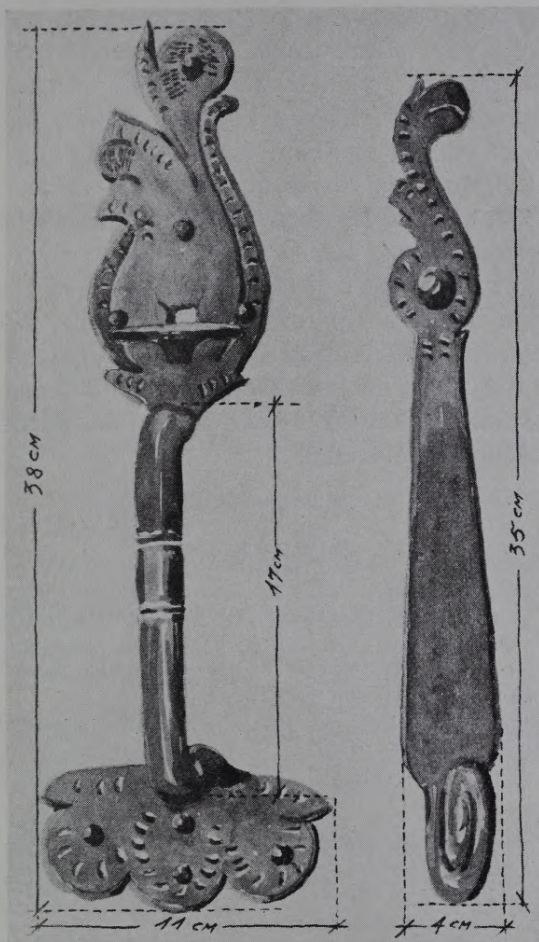
24. uzmērījumā rijas ēka Kuldīgas apr. Rendas pag. „Mazputniņu” mājās. Rijas telpai „uz viņķeles” piebūvēts piedarbs. Ēka celta 19. g. s. sākumā gulkoku teknikā ar krusta pakšiem, jumta ar lubu jumtu.

Riju un piedarbu durvis bieži vien pagatavotas bez naglām un dzelzs virām, tāds piemērs 32., 33. fotogrāfijā, kur redzamas piedarba durvis Liepājas apr. Rucavas pag. „Deju” mājās. Ņemot vērā senos ticējumus, ka velns un ļauni gari labprāt uzturoties rijās, šeit sevišķi svarīgi bija no tiem aizsargāties. Šim nolūkam dažkārt redzam vārtu, durvju un lūku palodēs diagonāli iecirstus krustus. Tāds krusts redzams arī 34. fotogrāfijā rijas logam Liepājas apr. Rucavas pag. „Deju” mājās.

35. fotogrāfijā kādas ap 200 gadus vecas rijas konstruktīvā sīkdaļa — gulkoku sienu stūra savienojums Liepājas apr. Rucavas pagastā. Šinī gadījumā piedarba telpa ir platāka kā rijas telpa¹⁰⁶.

No pārējām Kurzemes sētas ēkām vēl visumā būtu atzīmējami tagadnē ļoti bieži izplatītie sakņu pagrabi. 36. fotogrāfijā Kuldīgas apr. Sātiņu pag. „Tērpju” mājā pagrabs ierakts līdz 2,5 m dziļi zemē, laukakmeņiem izmūrētām sienām, no virsas pārsegts ciešiem apaļkoku griesmiem, un virs tā uzbūvēta ar jumtu segta virsbūve, kur par ziemu, kad pagrabā novietoti sakņaugi un kartupeļi, glabā pelavas. Pagrabi sastopami ar maziem izņēmumiem katrā Kurzemes sētā. Tie lauku mājās sākti celt visvairāk 19. g. s. II pusē¹⁰⁷.

Kurzemes sētu atejas vietas atrodas katrā sētā vai nu atsevišķi celstās mazās mājiņās, vai tās trim sienām piebūvētas pie kādas saimniecības ēkas, piem. kūts, klēts aizmugures sienas. Mājiņas iekārtotas ar sēžamo dēli, no iekšpuses aizšaujamām durvīm un izvedamo kasti vai bedri. Mājiņu novietne kaut kur nomaļākā, neredzamākā vietā. — No pārējām Kurzemes lauku ēkām vēl gribētos atzīmēt lauku smēdi, kur darbojas Kurzēmē iecienītais amatnieks — kalējs. 37. fotogrāfijā ap 40 gadus veca smēde Ventspils apr. Dundagas pag. „Pitraga” ciemā. 38. fot. lauku kalējs darbā pie laktas 1930. gadā Kuldīgas apr. Raņķu pag. „Palīķu” mājas. smēdē. 25. zīm. durvju apkalums Kuldīgas apr. Lutriņu pag. Kurzemes zvejnieku ciemos kā īpatnējas celtnes sastopami no vecām zvejas laivām sastādīti zivju žāvējamie namiņi. 39. foto-

25. zīm. Kurzemes dzīvojamās ēkas durvju apkalums. Kuldīgas apr. Lutriņu pag.
„Paliķu” mājās.

grafijā šāds namiņš Ventspils apr. Dundagas pag. „Pitraga” zvejnieku ciemā¹⁰⁸. 40., 41., 42., 43., 44., 45., 46., 47. foto Kurzemei raksturīgas celtnes, to daļas u. c. 48., 49. foto Rucavas māla trauki. 50., 51., 52., 53., 54., 55., 56., 57., 58., 59. foto dažādi darbi. Un beidzot šo īso vispārīgo apcerējumu par Kurzemes sētu, nevaru kaut vārda pēc neminēt kapsētas, kuras Kurzemē novietotas visai tuvu ciemiem un viensētām, vairākas katrā pagastā.

Kapsētās, kur pēc šīs zemes pūliņiem mierīgu atdusu atradušas vietējo ļaužu paaudžu paaudzes, etnografiski interesanti ir kapu vārti, kapu

žogi, senās kapu zīmes un zvanu torņi. 60. fotografijā kapu zvana tornis Liepājas apr. Nīcas pag. „Rumbasgala” ciema kapos 1942. gadā¹⁰.

Kurzemes lauku ļaužu vislielākais vairums no senu seniem laikiem ir zemkopji. Zemkopība ir cilvēces kultūras pamats, un par kādas tautas vēsturi mēs ar pilnām tiesībām varam runāt tikai no tā brīža, kad šī tauta atmet klejojošo dzīves formu, apmetas uz pastāvīgu dzīvi noteiktā vietā un līdz ar to rada savas materiālās dzīves paliekošo pamatu. Zemes apstrādāšanas veidi, zemes augļu sagatavošana cilvēku barībai, cilvēku mītnes uz laukiem ir kultūras pakāpes mērauklas. Zemnieka dzīves veids, viņa tikumi un paražas ir civilizācijas pirmsākums, ir tiesību pirmsākums, sabiedriskās struktūras pirmsākums. Zemniecība un lauku iedzīvotāji ir bijuši un paliek mūžīgās cilvēces lielākais enerģijas rezervuārs, kas aizsargā tautas no izdilšanas un izmiršanas fiziskā un garīgā, materiālā un sociālā ziņā.

PIEZĪMES.

¹ A. Maldups — Aprīņu un pagastu apraksti. Valsts statistiskās pārvaldes izdevums, Rīgā 1937. gadā.

² Nosaukums — „Kurzemes pussala” — dzirdēts tautas mūtē un atzīmēts daudzos pag. Ventspils un Talsu apr. 1937. un 1938. gadā.

³ A. Bezzenberger — Die Kurische Nehrung und ihre Bewohner, 1889. g. P. Šmits — Kuršu kāpu folklorā; Latviešu folkloras krātuves materiāli II, 1933. g.

⁴ B. Nerman — Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum, 1929. g.

⁵ J. Plāķis — Kursenieku valoda. Latvijas Universitātes raksti XVI, 1931. g.

⁶ P. Johansen — Siedlungsforschungen in Estland und Lettland, 1927. g.

⁷ Pieminekļu valdes etnografiskā archīva ziņas, vāktas 1924. g., 1929. g. u. c.

⁸ A. Švābe — Latvju kultūras vēsture I, 1921. g.

⁹ A. Švābe — Kuršu ķoniņu un novadnieku tiesiskais stāvoklis. Rīgas latviešu biedrības zinātņu komitejas rakstu krājums XXI, 1933.

¹⁰ Ziņas vāktas 1932. gadā Talsu apr. Lībagu pagastā.

¹¹ Autora vāktās ziņas no 1927. g. līdz 1942. gadam.

¹² K. Andermanis — Tautas celtniecība un ēku iekārta Talsu novadā. Izdevumā „Talsu novads” I, 1937.

¹³ J. Juškevičs — Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē, 1932. g.

¹⁴ Autora vāktās ziņas „Ugūnciemā” 1931. gadā.

¹⁵ Ziņas 1939. gadā sniedza 73 gadus vecais Ansis Kārtiņš Talsu apr. Lībagu pagastā.

¹⁶ P. Ārends — Kuršu sēta. Senatne un māksla, 1937. g. II.

¹⁷ Jānis Jaunzems — Kādas senlaiku kuršu dzīvojamās ēkas stāsti. Senatne un māksla, 1937. g. IV.

¹⁸ Ziņas 1937. gadā sniedza 70 gadus vecais Jēkabs Pickēns Liepājas aprīņķī, Nīcas pagastā.

¹⁹ Šis vārds atzīmēts Liepājas apr. Nīcas, Pērkones, Medzes, Tadaikū, Tāšu pagastā.

- ²⁰ Ziņas sniedza 1937. gadā Jēkabs Tupesis Liepājas apr. Nīcas pag.
- ²¹ Latviešu konversācijas vārdnīca, 19066 lpp.
- ²² Pieminekļu valdes etnografiskā archīva ziņas.
- ²³ Pēc Pieminekļu valdes etnografiskā archīva zīmējuma.
- ²⁴ Ziņas vāktas 1937. gadā Kuldīgas apr.
- ²⁵ G. Mauser — Geschichte d. Dorfverfassung, 1863. A. Dobsch — Die Wirtschaftsentwicklung I, 1921.
- ²⁶ Pieminekļu valdes materiālu krājumi I. Tautas celtniecība Rēzeknes un Ludzas apr., 1933.
- ²⁷ Ziņas autors vācis Liepājas apr. 1936. un 1937. g. Talsu apr. 1938. g.
- ²⁸ Vārdu „liedags” izskaidroja 68 gadus vecais zvejnieks Indriķis Auza Talsu apr. Nogales pag. Kaltenes zvejnieku ciemā 1930. g.
- ²⁹ Raksturīgs Kurzemes „dižās ēkas” paraugs pārvests un atkal uzstāts Brīvdabas mūzejā. Apmēram 160 gadus vecajā „dižajā laidarā” no Liepājas apr. Rucavas pag. Deju mājām zem kopēja jumta apvienotas 11 dažādām vajadzībām iekārtotas telpas.
- ³⁰ Jānis Jaunzems — Kādas senlaiku kuršu dzīvojamās ēkas stāsti. Senatne un māksla, 1937. g. IV.
- ³¹ Vārds „diķis” — vircas bedres apzīmējumam konstatēts Liepājas, Aizputes, Kuldīgas un pa daļai Talsu apriņķī.
- ³² Lapu koku stādīšanu ēku tuvumā 1929. gada vasarā Liepājas apr. Rucavas, Vainodes, Aizviķu pag.; Aizputes apr. Alsungas, Dunalkas, Nīkrāces pagastā; Kuldīgas apr. Cieceres, Lutriņu, Rendas, Turlavas pagastā izskaidroja ar lielāku ugunsdrošību sētā, jo ugunsgrēku gadījumos kuplo koku lapotnes ļoti labi aizturot ugunsvīlņu pārsviešanos no vienas uz otru ēku.
- ³³ J. Juškevičs — Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē, 1932. g.
- ³⁴ Šādus pumpjus esmu apzinājis īpaši Kuldīgas un Talsu apriņķī.
- ³⁵ Vārds „malkas stallis” dzirdēts arī Liepājas apr. Pērkones, Medzes, Tāšu pagastā.
- ³⁶ Pieminekļu valdes etnografiskā archīva materiāli.
- ³⁷ P. Ārends — Kuršu sēta, Senatne un māksla, 1937. g. II.
- ³⁸ Pāļu žoga būtība pierādīta īpaši pēdējo gadu senvēsturiskos izrakumos vairākos Latvijas pilskalnos. Latvijas archaioloģija. Prof. F. Baloža redakcijā, 1926. g.
- ³⁹ Jaunākā veida „bulverķu žogus” esmu konstatējis: Liepājas apr. Rucavas, Tāšu, Bārtas, Durbes pagastā; Aizputes apr. Alsungas, Apriķu, Rudbārzu pag.; Ventspils apr. Dundagas, Popes, Užavas, Zlēkas pag.; Kuldīgas apr. Cieceres, Pampāju, Rendas, Turlavs, Vārmās, Zvārdes pg.; Talsu apr. Ārlavas, Lībagu, Pastendes, Upesgrīvas, Valgales, Virbu pagastā.
- ⁴⁰ Bielenstein, A. — Holzbauten und Holzgeräte d. Letten I, 1907.
- ⁴¹ Šādi žogi, īpaši ganu ceļiem — „gatuvēm” konstatēti vairākos gadījumos Ventspils, Talsu, Kuldīgas, Aizputes un Liepājas apr.
- ⁴² „Mūriši” jeb „vaļņi” visvairāk izplatīti ap vecajām Kurzemes kapsētām un baznīcām.
- ⁴³ Ziņas par Kurzemes vārtiem 1938. gadā sniedza 75 g. vecais Toms Slēžis Rucavas pag. Nidas zvejnieku ciemā.
- ⁴⁴ Jānis Jaunzems — Gulkoku būvju savienojumu elementi latviešu lauku būvēs. Latvijas universitātes Arhitektūras fakultātes ar I godalgu godalgots darbs (Manuskripts Lat. Universitātē), 1930. g.
- ⁴⁵ Jānis Jaunzems — Jumta segumi latviešu lauku būvēs. Ar Krišjāņa Barona prēmiju godalgots darbs — manuskriptā, 1937. g.

⁴⁶ Ziņas par Kurzemes lubu jumtiem autors vācis Ventspils un Talsu apr. no 1930. līdz 1940. gadam.

⁴⁷ Šādi piemēri konstatēti Talsu apr. Nogales pag. zvejnieku piederumu šķūnim Kaltenes ciemā, rijas ēkai Stendes pag., kūts ēkai Virbu pag. Kalviņu mājās, klētij Stendes pag. Daugu mājās.

⁴⁸ Tiklu būdām Ventspils apr. Dundagas pagasta Mazirbes, Košraga, Pitraga zvejnieku ciemos konstatēti lubu jumti vēl 1940. g. Arī darvas cepliem, piem. Brīvdabas mūzejā 1937. g. pārvietotajam ceplim no Kuldīgas apr. Rendas pag. Sluju mājām.

⁴⁹ Šāda parādība konstatēta Ventspils apr. Dundagas, Popes, Ugāles, Usmas, Vārves pagastā; Kuldīgas apr. Kuldīgas, Rendas, Turlavas, Snēpeles pagastā.

⁵⁰ Salmu jumtu nemaz vai ļoti maz ir Ventspils apr. Dundagas, Užavas, Sarkanmuižas u. c. pagastos, tāpat Talsu apr. Lubezeres, Mērsraga, Upesgrīvas u. c. pag.

⁵¹ Teiktais attiecināms uz Liepājas apr. Nīcas, Rucavas, Bārtas, Pērkones u. c. pagastiem.

⁵² Ziņas vāktas Liepājas apr. Nīcas pag., Pērkones pag.

⁵³ Jānis Jaunzems — Jumtu segumi latviešu lauku būvēs. Manuskripts, 1937. g.

⁵⁴ Teiktais attiecas uz visiem pieciem Kurzemes novada apriņķiem.

⁵⁵ Jānis Jaunzems — Durvju veidi latviešu lauku celtnēs. Manuskripts, 1940. g.

⁵⁶ Ziņas par stāvkoku namiem Kurzemē, īpaši Kurzemes ziemeļu daļā, uzglabājušās Ventspils un Talsu apr.

⁵⁷ P. Kundziņš — Latviešu senceltnes. Latvijas arhaioloģijā, 1926. g.

⁵⁸ A. Karnupa izrakumi Talsu pilskalnā, V. Nagevičius izrakumi Apūles pilskalnā.

⁵⁹ Dzīvojamās ēkas ar namu un istabu konstatētas vēl 1920., 1921. gadā Liepājas apr. Nīcas, Purmsātu, Ziemupes, Aizputes apr. Alsungas, Sakas u. c. pagastos.

⁶⁰ Šo celtni apzinājis pētnieks Krēsliņu Jānis 1894. gadā.

⁶¹ P. Ārends — Kuršu sēta. Senatne un māksla, 1937. g. II.

⁶² Dr. V. Ģintera izrakumi Daugmales pilskalnā 1935. un 1936. g. un A. Karnupa 1936. g. izrakumi Talsu pilskalnā.

⁶³ Ziņas sniedza 1938. g. Liepājas apr. Rucavas pag. Nidas ciemā 75 gadus vecā A. Šlisere.

⁶⁴ Ar plīnu balsināti manteļskursteņi tāpat kā dzīvojamās istabas konstatētas Ventspils apr. Popes, Ances, Užavas pag., Kuldīgas apr. Kurmāles, Raņķu, Rendas, Turlavas pagastā.

⁶⁵ „Skursteņa vāks” bieži konstatēts manteļskursteņiem Liepājas, Aizputes, Kuldīgas apr., retāk Talsu un Ventspils apriņķī.

⁶⁶ Jānis Jaunzems — Kādas senlaiku kuršu dzīvojamās ēkas stāsti. Senatne un māksla, 1937. g. IV.

⁶⁷ Liepājas apr. Rucavas, Nīcas, Bārtas u. c. pagastos; Aizputes apr. Alsungas, Basu, Jūrkalnes, Nīkrāces u. c. pagastos; Kuldīgas apr. Kurmāles, Saldus, Skrundas, Turlavas u. c. pagastos.

⁶⁸ P. Ārends — Latviešu istabas apkure, 1932. g.

⁶⁹ J. Manninen — Die Sachkultur Estlands II, 1933.

⁷⁰ Šādi piemēri apzināti vēl 20. gadu simteņa 30-os gados Liepājas, Aizputes, Kuldīgas apr. Ziņas Pieminekļu valdes etnografiskā archīvā un autora materiālos.

⁷¹ Wanag, A. — Das Gehöft und das Wohnhaus d. Letten.

⁷² Ziņas par Kurzemes krāsnīm, manteļskursteņiem un to izbūvi 1937. un 1938. gadā sniedza Liepājas apr. Nīcas pag. Upmalciemā 78 g. vecais mūrnieks Jānis Kuplis un Aizputes apr. Apriķu pag. 66 g. vecais mūrnieks Jēkabs Zariņš.

⁷³ Izdobto podiņu darināšanas centrs bija Liepājas apr. Rucavas pag. Paurupes miests, kur ar to pagatavošanu vēl 19. g. s. beigās nodarbojās vairāki podnieki.

⁷⁴ P. Ārends — Latviešu istabas apkure (Pavards un krāsns), 1933. g.

⁷⁵ Ziņas sniedza 90 gadus vecā Marga Tupesis Liepājas apr. Rumbasgala c.

⁷⁶ Ziņas par „rūķiem” vāktas un viņu esamība pierādīta Liepājas, Aizputes, Kuldīgas, Talsu un Ventspils apriņķī.

⁷⁷ Piemēram Kurzemes dzīvojamā mājā Brīvdabas muzejā, kas pārvesta no Liepājas apr. Nīcas pag. Rumbasgala ciema Tupešu mājām.

⁷⁸ Ziņas sniedza 1936. gadā 70 gadus vecais Jēkabs Aizbalts Liepājas apr. Rucavas pag. Popes ciemā.

⁷⁹ Līdzīgas ziņas par „Rūķiem” savācis 1894. gadā Liepājas un Aizputes apr. pētnieks Krēsliņu Jānis.

⁸⁰ Ziņas par skaliem un to lietošanu apgaismei atrodamas Pieminēkļu valdes etnografiskā archīvā no Liepājas un Kuldīgas apr.

⁸¹ P. Ārends — Latviešu istablietas un skali, sveces, lukturi. Latvju tautas daiņu savrupnospietums, 1931. gadā.

⁸² Jānis Jaunzems — Sveču liešana senos laikos. Brīvās Zemes ilustr. piel., 1937. g. 48. nr.

⁸³ Ziņas par kāzu lukturu pušķošanu savāktas Liepājas apr. Aizvīķu, Bārtas, Bunkas, Ezeres, Krotas, Medzes, Nīcas, Pērkones, Rucavas, Tāšu pagastā; Aizputes apr. Alsungas, Dunalkas, Klosteres, Sakas, Vāltaiķu pagastā; Kuldīgas apr. Cieceres, Kuldīgas, Padures, Pampāļu, Raņķu, Rendas, Snēpeles, Turlavas pagastā; Talsu apr. Laidzes, Nogales, Stendes, Valgales, Virbu pagastā.

⁸⁴ Zārku glabāšana uz istabas augšas ir tipiska Kurzemes paraža. Zemgalē un Vidzemē arī zārki tiek glabāti, bet parasti uz klēts vai pat uz rījas augšas. Latgalē zārku glabāšana mājās nav atzīmēta. Jānis Jaunzems — Bluķa zārki un senas bērņu paražas Vidzemē, Senatne un māksla, 1939. g. III.

⁸⁵ Paraža pamatu akmeņus izlietot sēdēšanai, izlaižot tos tīšu prātu vairāk uz āru, sastopama arī pie Kurzemes rīju ēkām. Šī paraža spilgti redzama arī Ziemeļvidzemē Brāļu draudžu saiešanas namu būvēs.

⁸⁶ Ziņas savāktas 1932. gadā Kuldīgas apr. Snēpeles pagasta Laucinieku mājās.

⁸⁷ Ēkas uzmērīšanu (mērogs 1 : 100) Pieminēkļu valdes uzdevumā veica šī raksta autors.

⁸⁸ Jānis Jaunzems — Kādas senlaiku kuršu dzīvojamās ēkas stāsti. Senatne un māksla, 1937. g. IV.

⁸⁹ Liepājas apr. Rucavas pag. Deju mājās dzīvojamās istabas vai tā sauktās dižās istabas lielums bija $12\text{ m} \times 9\text{ m} = 108\text{ kv. m.}$

⁹⁰ Tā par dižo istabu 1936. gadā izteicās Rucavas pag. Deju māju 90 gadus vecā saimniece Kērsa Šubris.

⁹¹ Vairāki brūtes krēsli, kas darināti 19. gadu simtēna I pusē, savākti Liepājas apriņķī un atrodas Brīvdabas muzejā.

⁹² Ziņas par Kurzemes gultām vāktas Liepājas, Kuldīgas un Talsu apriņķī.

⁹³ Šī parādība sastopama ne tikvien Kurzemē, bet arī Vidzemē un Zemgalē, retāk Latgalē.

⁹⁴ Piemēram: „Nesat mani, bālēliņi,

Bērza virbu istabā,

Tur es kārsu zīda rotu,

Tur vizuļu vainadziņu.

(Tautas dziesma uzrakstīta Liepājas apr. Nīcas pag.)

⁹⁵ Jānis Jaunzems — Kādas senlaiku kuršu dzīvojamās ēkas stāsti. Senatne un māksla, 1937. g. IV.

⁹⁶ Jānis Jaunzems — Stabu veidi latviešu lauku celtnēs. Latvijas Universitātes Arhitektūras fakultātes godalgots darbs, manuskriptā, 1932. g.

⁹⁷ Jānis Jaunzems — Durvju veidi latviešu lauku būvniecībā. Manuskripts, 1942.

⁹⁸ Klēti Pieminekļu valdes uzdevumā 1930. g. uzmērījis šī raksta autors.

⁹⁹ Šādus uzskatus izteica 70 gadus vecais Kārlis Ošs Aizputes apr. Alsungas pagastā 1932. g., izskaidrodams to tā, ka, sestdienas vakarā nomazgājies, esot gatavs iet svētu rītu dievnamā.

¹⁰⁰ Ziņas par Kurzemes pirtīm 1942. gadā sniedza 62 g. vecais Spirēns Liepājas apr. Nicas pagasta Spirēnu mājās.

¹⁰¹ Jānis Jaunzems — Kursas dižie laidari. Senatne un māksla, 1938. g. III.

¹⁰² Jānis Jaunzems — Riņķī grieztie laidari senajā Zemgalē. „Universitas”, 1938. 15. janv.

¹⁰³ Jānis Jaunzems — Mēslu izvešana un lauku mēslošana senos laikos. Manuskripts, 1940. g.

¹⁰⁴ Jānis Jaunzems — Rija — dižākais latviešu darba dzīves piemineklis. „Universitas”, 1936. g.

¹⁰⁵ Pieminekļu valdes etnografiskā archīva ziņas.

¹⁰⁶ Jānis Jaunzems — Gulkoku būvju savienojumu elementi latviešu lauku būvniecībā. Latvijas Universitātes godalgots darbs. Manuskripts, 1932. g.

¹⁰⁷ Ziņas par to, ka pagrabi Kurzemes lauku sētās sākti ierīkot vairumā tikai 19. gadu simteņa II pusē, vāktas un atzīmētas visos piecos Kurzemes apriņķos. Senie nostāsti un atmiņas liecina, ka pirms pagrabu ierīkošanas bijušas raktas dobes vai bedres, kas kalpojušas apmēram tiem pašiem uzdevumiem kā pagrabi.

¹⁰⁸ Šādi zivju žāvējamie namiņi sastopami arī citur, piemēram Rīgas jūras līča krastmalās u. c.

¹⁰⁹ Jānis Jaunzems — Latvijas zvejnieku ciemos. „Mūsu mājas viesis”, 1938. g. 12. nr.

¹¹⁰ Jānis Jaunzems — Dažas lībiešu etnografijas pazīmes Pitraga ciemā. Etnografisks pētījums. Manuskripts.

1. foto. Skats uz Pliķu brīvciemu, Kuldīgas apr. Turlavas pag.
1929. gadā.

2. foto. Vabu rindas. Ventspils apr. Dundagas pag.
Pitraga ciemā, 1940. g.

3. foto. „Žulnieku sadums”. Talsu apr. Nogales pag.
Kaltenes zvejnieku ciemā, 1932. g.

4. foto. Zvejas būdas Rojas sadumā. Talsu apr. Lubezeres pag.

5. foto. Tīklu namiņš. Liepājas apr. Nīcas pag. „Jūrmalciemā”.

6. foto. Tīklu būdiņa Košragciemā. Dundagas pag. Ventpils apr. (tagad Brīvdabas muzejā).

7. foto. Sētas situācija, Liepājas apr. Nīcas pag. Rumbasgala ciema „Tupešu” mājās.
1937. g.

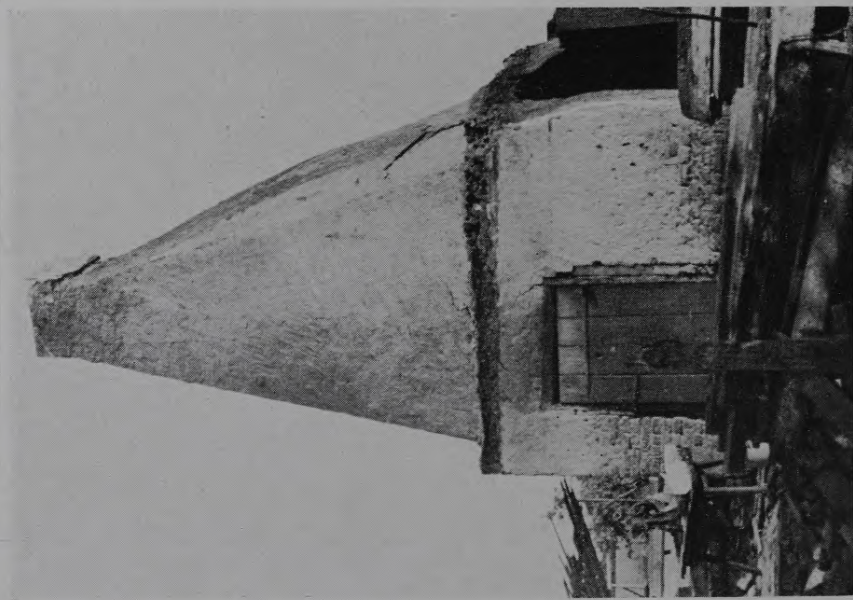
8. foto. Kurzemes sēta, Talsu apr. Ārlavas pag. 1930. g.

9. foto. Kurzemes sētas augļu un bišu dārzs, Kuldīgas apr. Kurmāles pag. 1931. g.

10. foto. „Bulverča žogs”. Liepājas apr. Rucavas pag. „Deju” mājās (tagad Brīvdabas muzejā).

11. foto. Manteļskurstenis, Liepājas apr, Nīcas pag.
Rumbasgala ciema "Tupēšu" mājās, 1937. gadā.

12. foto. Manteļskursteņa iekšskats, Kuldīgas apr.
Kurmāles pag.

13. foto. Mantelskurstenis. Kuldīgas apr. Kurmāles pag. „Klīvju” mājās.

14. foto. Zvejnieku dzīvojamās ēkas priekšnams. Rucavas pag. „Nidas” ciemā.

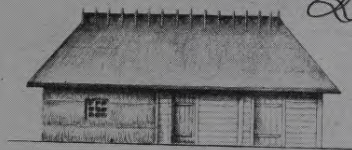

15. foto. Kurzemes dzīvojamā istaba. Liepājas apr. Nīcas pag. „Rumbasgala” ciema „Tupešu” mājās (tagad Brīvības muzejā).

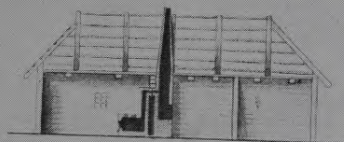
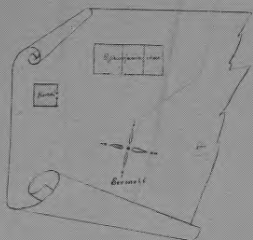

16. foto. Ap 250 gadus veca Kurzemes dzīvojamā ēka. Liepājas apr. Krotes pag. „Kampju” mājās.

Pērkones-Hūzugaļa Lauva māja.

"Māja" un "pārveģis"
"Māja" un "pārveģis"
1894.

Izveidojumi:

1. Zeme
2. Māja
3. Pārveģis
- 4, 5. Māja

Mērogs:
5 10 15 20 pēdes

17. foto. Kurzemes namelis pēc Krēsliņu Jāņa 1894. g. uzmērījuma.

18. foto. Klēts. Kuldīgas apr. Turlavas pag. „Ķoniņciemā”.

19. foto. Klēts durvis Ķoniņu ciemā Turlavas pag. Kuldīgas apr.

20. foto. Klēts paksis ar iecirstu krustiņu. Kuldīgas apr. Kuldīgas pag. „Dižlīķu” mājās
(tagad Brīvdabas muzejā).

21. foto. Klēts priekša. Kuldīgas apr. Rendas pag. „Apes” ciemā. 1938. g.

22. foto. Klēts. Liepājas apr. Nīcas pag. „Sproģu” mājās.

23. foto. Kurzemes klētiņas. Talsu apr. Nurmuižas pagastā. 1937. g.

24. foto. Klēts lieveņa stabs, Talsu apr. Nurmuižas pag.

25. foto. Pirts. Liepājas apr. Nīcas pag. „Spirēnos”.

26. foto. Pirts. Liepājas apr. Nīcas pag. „Spirēnos”.

27. foto. Kurzemes kūts iekšskats. Liepājas apr. Rucavas pag. „Nidas” ciemā.

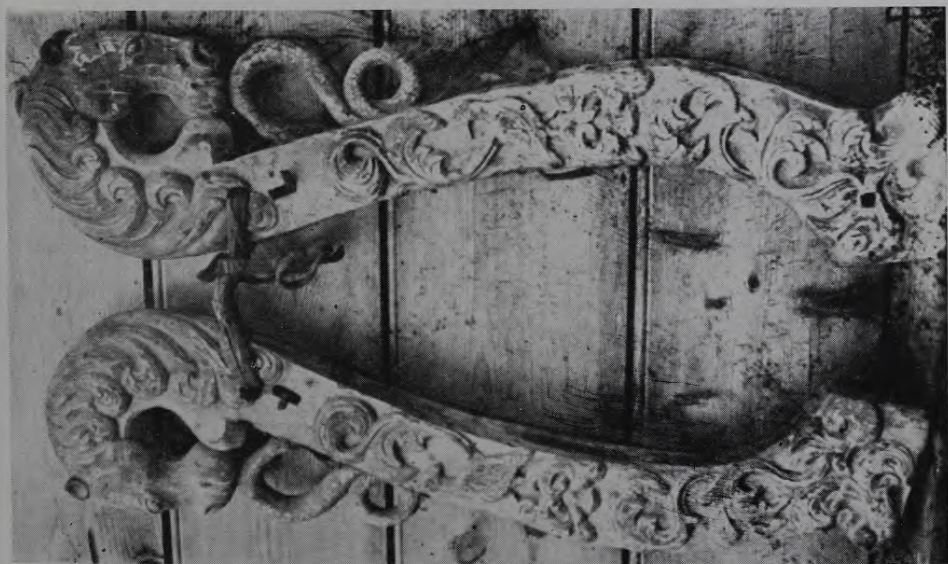
28. foto. Kūts iekšskats. Liepājas apr. Bārtas pag.

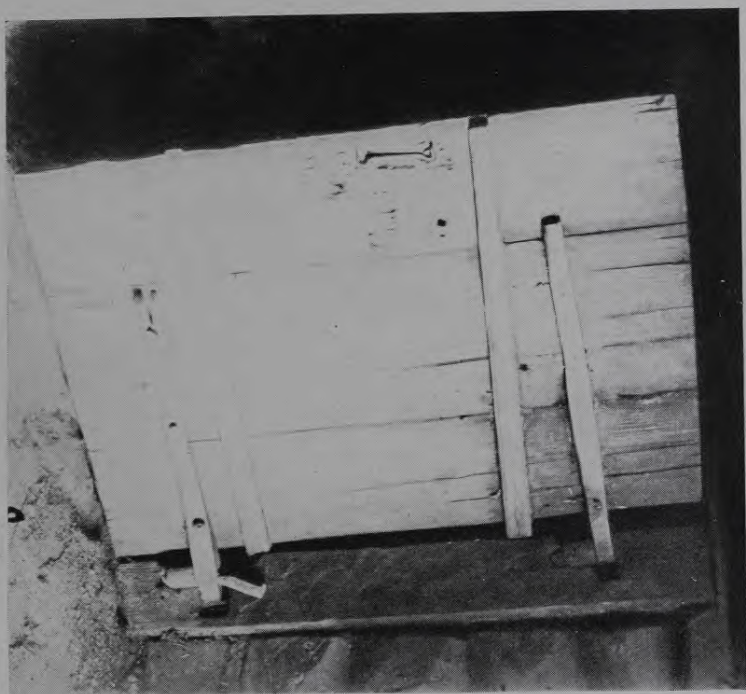
29. foto. Mēslu vedēji Kurzemes sētā, Kuldīgas apr. Raņķu pagastā.

30. foto. Mēslu vešana, Kuldīgas apr. Lutriņu pag. „Krimpju” mājās.

31. foto. Kurzemes „Kāzu sakas”. Liepājas apr.
Rucavas pag.

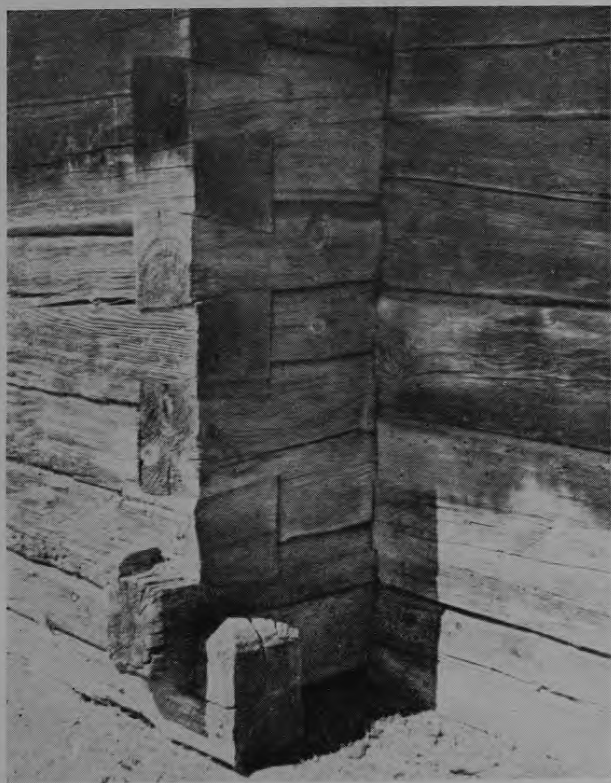
32. foto. Rijas durvis koka virām. Kuldīgas apr.
Kursiņu „Tiltos”.

33. foto. Piedarba durvis. Liepājas apr. Rucavas pag. „Deju” mājās.

34. foto. Rijas logs. Liepājas apr. Rucavas pag. „Deju” mājās.

35. foto. Rijas ēkas paksis. Liepājas apr. Rucavas pag. „Deju” mājās.

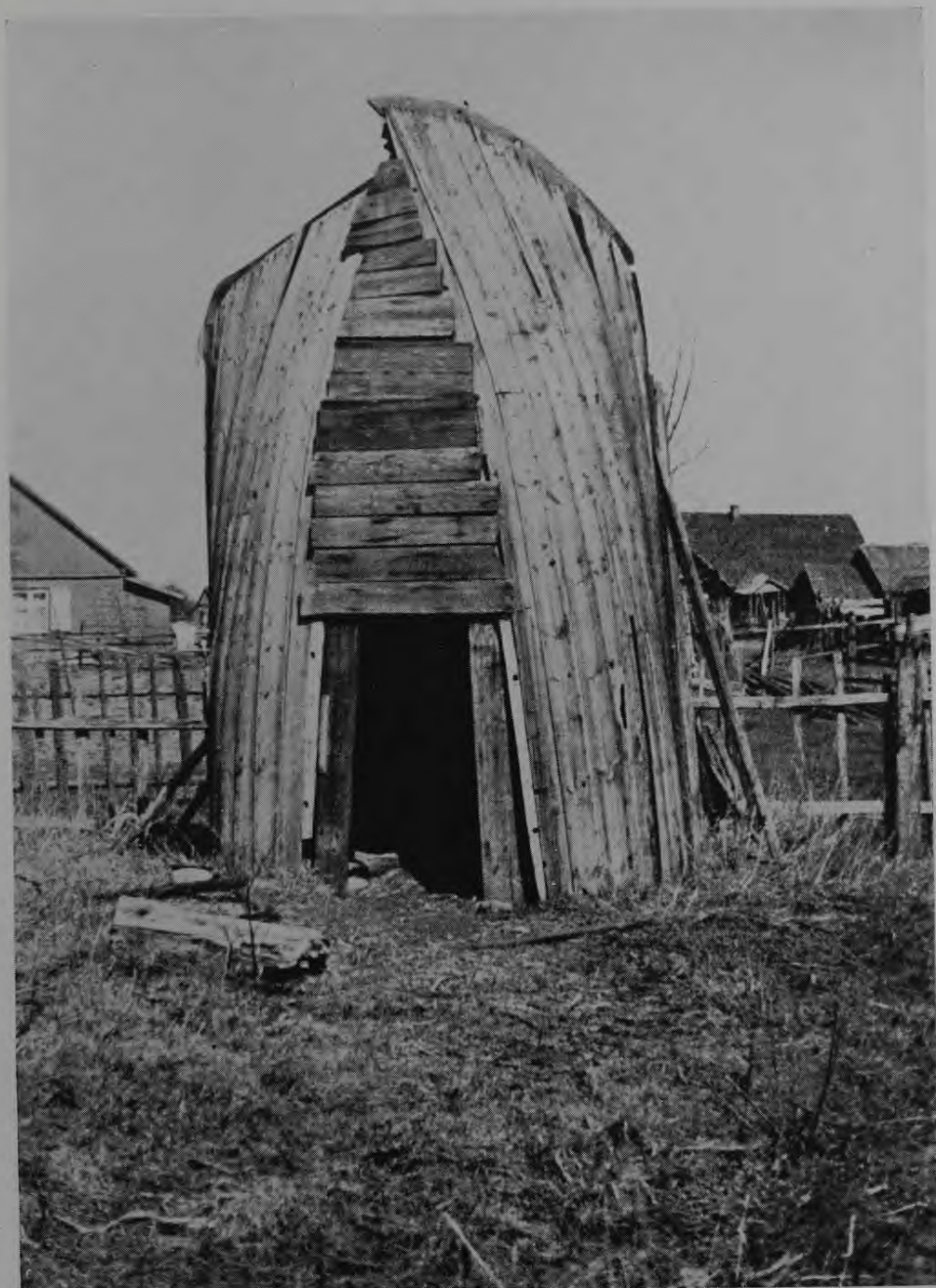
36. foto. Sakņu pagrabs. Kuldīgas apr. Sātiņu pag. „Tērpju” mājās.

37. foto. Smēde. Ventpils apr. Dundagas pag. „Pitrāga ciemā”.

38. foto. Kurzemes lauku kalējs. Kuldīgas apr. Raņķu pag.

39. foto. Zivju žāvējamais namiņš. Ventspils apr. Dundagas pag. „Pitrama ciemā”.

40. foto. Ar salmiem (pret aukstumu) nostiprināta kūts siena. Ventpils apr.
Dundagas pag. „Pitrāga ciemā”.

41. foto. Pirts ganu ceļa galā. Liepājas apr. Nīcas pag. „Spirēnu” mājās.

42. foto. Vāgūža durvis 1890. Kuldīgas apr.
Zvārdes pag. „Amikaišu” m. 1929. g.

43. foto. Kurzemes 1730. g. celtas dzīvojamās ēkas sīkrūšu logs. Liepājas apr.
Rucavas pag.

44. foto. Laipa dīķī. Talsu apr. Cēres pag. Kalnīekos.

45. foto. Mirušo mazgājamais krēsls. Liepājas apr.
Nīcas pag. „Tupešu” mājās.

46. foto. Avota izbūve. Aizputes apr. Kazdangas pag.

47. foto. Vecākā zināmā Kursas pūra lāde. Liepājas apr. Nīcas pag.
(tagad Brīvdabas mūzejā).

48. foto. Rucavas māla trauki.

49. foto. Skābputras pods, Liepājas apr. Rucavas pag.,
darināts 1890-os gados.

50. foto. Kurzemes arājs, Kuldīgas apr.

51. foto. Kartupeļu vagojamais arkls, Liepājas apr. Durbes pag.

52. foto. Biešu stādīšana. Aizputes apr. Apriķu pag.

53. foto. Rudzu plauja. Kuldīgas apr. Kuldīgas pag.

54. foto. Āboliņa plauja, Kuldīgas apr. Gaiķu pag. „Kazāku” mājās, 1929. g. 18. jūl.

55. foto. Rudzu vešana, Kuldīgas apr. Rendas pag.

56. foto. Āboliņa vezums. Kuldīgas apr. Saldus pag.

57. foto. Linu „stādi”. Ventpils apr. Ugāles pag.

58. foto. Aitu cirpēja. Talsu apr, Stendes pag.

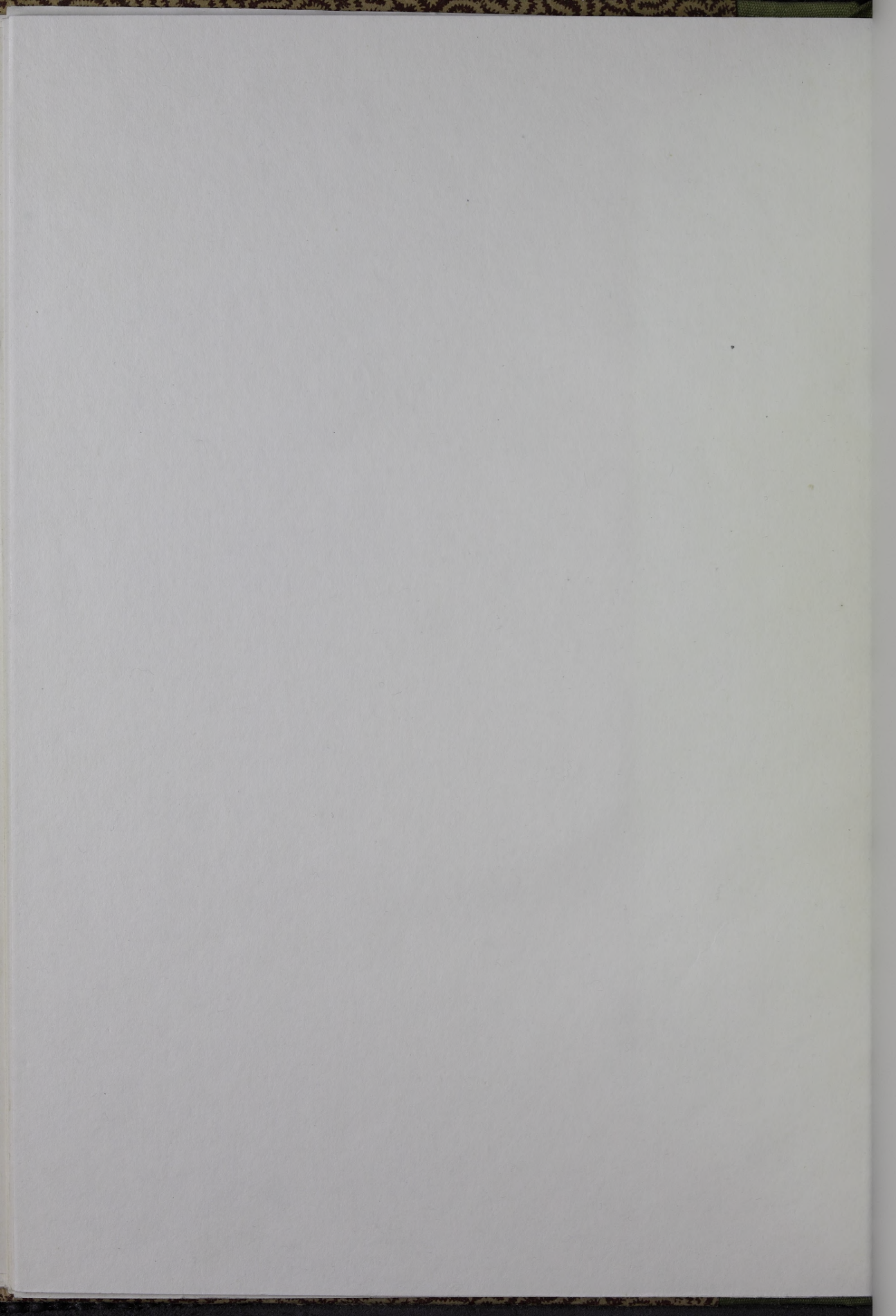

59. foto. Plosti Ventā. Padures pag. Umuļciemā. 1929. g. aug.

60. foto. Kapu zvana tornis, Liepājas apr.
Nīcas pag. „Rumbasgala” ciemā.

N. 92

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309044476